

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos (specializacija – logopedija) magistrantūros studijų programa

Aušra Dargienė

**VIDUTINIŠKAI NEIŠPLĖTOTOS VAIKŲ KALBOS UGDYMAS
KOMUNIKACIJOS ASPEKTU**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovė –
doc. Aniceta Garšvienė*

2007

Magistro darbo santrauka.

Darbe atlikta *teorinė* kalbos ir komunikacijos sampratos, jos raidos, vidutiniškai neišplėtotos vaikų verbalinių gebėjimų diagnostikos ir ugdymo *analizė*.

Iškelta *hipotezė*, kad taikant rekomenduojamą ikimokyklinio amžiaus vaikų verbalinės komunikacijos ugdymui pratybų sistemą, vaikams didės poreikis komunikuoti, tiksles kalbos supratimas, labiau įpras kalbėti gramatiškai taisyklingesniais sakiniais, plėsis žodynas. Hipotezei patvirtinti atliktas ugdomasis tyrimas.

Diagnostiniais metodais – kalbos tyrimo duomenų analize, pedagoginiu stebėjimu – buvo atliktas ugdomasis tyrimas, kurio tikslas – išanalizuoti ir įvertinti parengtų pratybų veiksmingumą ugdant komunikaciją. Remiantis ugdytinių pokyčių vertinimais, atlikta *turinio ir statistinė duomenų analizė*.

Tyrime dalyvavo 20 ikimokyklinio amžiaus (6-8 m.) sulėtėjusios raidos bei nežymaus protinio atsilikimo vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų. Iš jų – 10, lankantys Plungės miesto ikimokyklines įstaigas, dalyvavo ugdomajame tyrime.

Empirinėje dalyje nagrinėjami vidutiniškai neišplėtotos ikimokyklinio amžiaus (6-8 m.) vaikų kalbos ir komunikacijos raidos dėsningumai, ugdymo proceso ypatumai bei specialiųjų pratybų reikšmė ugdant vaikų verbalinius gebėjimus.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Tyrimas parodė, kad parengta specialioji ugdymo priemonė skatino ugdymo(si) motyvaciją, padėjo įgyti naujų įgūdžių, padidino pasitikėjimą savo jėgomis, norą savarankiškai tęsti darbą, skatino vaikų bendradarbiavimą ir patobulino bendravimo įgūdžius su bendraamžiais bei suaugusiais.
2. Labai svarbus kalbos ugdymo aspektas yra komunikacijos įgūdžių formavimas: emocinis nuiteikimas, poreikio bendrauti, keitimosi informacija skatinimas (klausimai – atsakymai, nuomonių išsakymas bei savęs vertinimas grupinėje veikloje).
3. Stebėjimo metu nustatyta, kad plėtojantis verbaliniams gebėjimams, vaikai pradėjo vartoti įvairesnes kalbos raiškos formas, aiškesni tapo bendravimo tikslai, kalbančiojo intencijos supratimas, saviraiška bei jausmai.
4. Ugdomasis tyrimas patvirtino hipotezę: taikant rekomenduojamą ikimokyklinio amžiaus vidutiniškai neišplėtotos vaikų kalbos ir komunikacijos ugdymui pratybų sistemą, vaikams padidėjo poreikis komunikuoti; tikslėjo kalbos supratimas; vaikų kalba, sakiniai gramatiškai

taisyklingesni (naudojo daugiau prielinksnių,rieveiksių, darė mažiau daiktavardžių, veiksmazodžių formų klaidų), pagausėjo tiek pasyvusis, tiek aktyvusis žodynas.

Esminiai žodžiai: neišplėtota kalba, vidutiniškai neišplėtota kalba, komunikacija, kalbos forma, kalbos turinys, kalbos funkcija, interakcija, impresyvioji kalba, ekspresyvioji kalba, kalbos recepcija, kalbėjimas, klausimynas.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	5
1 skyrius. VIDUTINIŠKAI NEIŠPLĖTOTA VAIKŲ KALBA IR KOMUNIKACIJA	10
1.1. Kalbos ir komunikacijos samprata	10
1.2. Vaikų kalbos ir komunikacijos raida	11
1.2.1. Teorijos, aiškinančios vaiko kalbos raidą	11
1.2.2. Vaiko kalbos ir komunikacijos plėtotė	14
1.3. Vidutiniškai neišplėtota vaikų kalba	17
1.4. Vidutiniškai neišplėtos verbalinės komunikacijos diagnostika ir ugdymo apžvalga	22
2 skyrius. VIDUTINIŠKAI NEIŠPLĖTOTOS VAIKŲ KALBOS IR KOMUNIKACIJOS TYRIMAS	27
2.1. Tyrimo metodika ir organizavimas	27
2.2. Kalbos įvertinimo duomenų analizė	29
2.3. Respondentai	41
2.4. Verbalinės komunikacijos ugdymas pagal parengtą užduočių sistemą	44
2.5. Komunikacijos įgūdžių stebėjimo lyginamoji analizė	53
Išvados	68
Literatūra	71
Summary	75
Priedai	78

Ivadas

Tyrimo problema ir jos mokslinis aktualumas. Kalbos neišsivystymas – visos kalbos sistemos neišlavėjimas, vėlyva kalba. Vidutiniškai neišplėtotai kalbai būdinga tik šnekamosios kalbos pradmenys, ribotas kalbos suvokimas, labai menkas poreikis bendrauti. Vaikų kalboje vyrauja paprasti sakinukai, bendraujama klausimų ir atsakymų forma. Kalbos supratimas ir kalbėjimas yra tik situacinio pobūdžio. Vaikai nevykdo daugelio instrukcijų, nes nesupranta, kas jiems sakoma. Visa tai gali tapti verbalinės komunikacijos sunkumų priežastimi, o kartais lemti net atsisakymą bendrauti kalba. Labai svarbu kuo anksčiau pradėti ugdyti kalbą. Ikimokykliniame amžiuje tai ypač efektyvu, nes šis amžiaus tarpsnis – daugelio psichinių procesų sensitivityviųjų periodų metas. Ankstyvasis ugdymas užkerta kelią tolesnėms komplikacijoms. Pavėlavę, problemos jau nebeįveikiame, ją tegalime „apeiti“ (Ališauskas, 1996).

Kalbos raida, jos ugdymas priklauso nuo kiekvieno žmogaus, esančio šalia vaiko. Laiku pasitelkus logopedinę pagalbą, t. y. tinkamus būdus ir priemones, galima padėti gerus kalbos plėtros pagrindus. Tebėra problematiškas ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbos sutrikimų šalinimas švietimo įstaigose. Logopedai aktyviai taiko įvairias užsienio, mūsų šalies bei savo sukurtas metodikas. Šiuo metu koordinuotam ir diferencijuotam ugdymui pasigendama mokliškai ir praktiškai pagrįstos užduočių sistemos, padedančios ugdyti vidutiniškai neišsivysčiusią kalbą ir komunikaciją. Ji būtų naudinga ne tik logopedams, bet ir kitiems pedagogams bei tėvams.

Apie kalbos sutrikimus žinoma nuo antikos laikų. Dar Hipokrato, Herododo, Plutarcho veikaluose aprašomi tam tikri kalbos sutrikimai, jų šalinimas. Kalbos sutrikimas – nukrypimas nuo kalbinės normos. Komunikaciniu požiūriu – tai nesugebėjimas veiksmingai sąveikauti su savo aplinka, žodinio bendravimo trūkumas (Hallahan, Kauffman, 2003; Daugirdienė, 2003).

Pastaruoju metu yra ir vis pasirodo naujų mokslinių bei metodinių darbų, kuriuose analizuojama vaikų komunikacijos raida. Neišplėtotos kalbos vaikų įvairūs komunikacijos aspektai aptariami Kiphardt (1984), Dewart ir Summers (1989), Zaporožeco, Lisinos, Boguslavskajos, Ruzskajos (1989), Wirth (1990), Gribovos (1996), Böhme (1997), Žukovos, Mastiukovos, Filičevos (1998), Braun (1999), Semenovič, Chalilovos, Laninos (2004) ir kt. darbuose. Nemaža vaikų verbalinės komunikacijos su suaugusiais ir kitais vaikais raidos duomenų pateikiama Portage ankstyvojo ugdymo programos (1994) ir Bluma, Shearar, Froman, Hilliard „Ankstyvojo ugdymo vadovo“ (2000) kontroliniuose sąrašuose. Amerikos kalbėjimo, kalbos, klausos asociacija (ASHA) jau 1982 m. aptaria dabar žinomas komunikacijos sutrikimų grupes: kalbėjimo (balso, artikuliacijos, sklandumo) ir kalbos. Kalbos sutrikimų grupėje greta kalbos formų (fonologijos, morfologijos, sintaksės)

skiriami kalbos turinio (semantikos) ir kalbos funkcijos (pragmatikos) trūkumai. Pažymimos ir įvairios galimos šių trūkumų kombinacijos.

Lietuvoje ikimokyklinio amžiaus sutrikusios raidos vaikų kalbą, jo trūkumus plačiai apibūdino Garšvienė (1993, 1996, 2000). Kalbą, kalbinių gebėjimų plėtotės nuokrypius, jų įveikimo būdus analizavo: Ivoškuvienė (1998), Ališauskas (1996), Ališauskienė (1998), Ambrukaitienė (1997), Kaffemanienė (2001), Garšvienė (1996, 1999, 2000). Ališauskienė (1998), Daulenskienė (1998), Gudonis (1996) yra nurodę priežastis, kurios gali sukelti vaikų vystymosi sutrikimus ir pa- kenkti kalbiniam gebėjimams.

Tyrimo praktinis aktualumas. Švietimo informacinių technologijų centro duomenimis, patvirtintais Lietuvos švietimo ir mokslo ministro 2003 06 25 įsakymu Nr. 901, Lietuvoje, lyginant su kitomis sutrikimų rūšimis, mokinių kalbos ir komunikacijos sutrikimo grupė didžiausia – 31093 vaikai. Iš jų logopedo pagalba Plungės rajone teikiama tik 148 mokiniams. Atsižvelgiant ir į kitus specialiųjų poreikių vaikus, Lietuvos vaiko teisių apsaugos įstatymus, remiantis LR Konstitucija, Jungtinių Tautų Organizacijos 1959 m. Vaiko teisių deklaracija, 1989 m. Vaiko teisių konvencija, kitomis tarptautinės teisės normomis ir principais, 27 straipsniu apibrėžiama vaiko teisė gyventi visavertį gyvenimą, t. y. neįgalus vaikas turi lygias teises su sveikaisiais vaikais aktyviai gyventi, vystytis, įgyti išsilavinimą, atitinkantį jo fizines, protines galias ir pageidavimus, dirbti tinkamą darbą, dalyvauti kūrybinėje bei visuomeninėje veikloje (cit. Prasauskienė, 2003). To įgyvendinimui ugdymo procese Lietuvos švietimas numato pagalbinius būdus, kuriais remiantis pašalinamas arba sušvelninamas raidos nuokrypis. 2004 m. birželio 3 d. Švietimo ir mokslo ministras įsakymu Nr. 838 (1.7 punktą) „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo įgyvendinimo“ patvirtino specialiosios pedagoginės pagalbos teikimo tvarkos aprašą („Bendrosios nuostatos“ I d. 3 punktą): „- specialioji pedagoginė pagalba – pedagoginių priemonių sistema, padedanti užtikrinti veiksmingą specialiųjų poreikių turinčių asmenų ugdymą.“

Didžioji dalis pedagoginių priemonių, t. y. didaktinės medžiagos rinkinių, pratybų yra skirta mokyklinio amžiaus vaikų kalbos ir komunikacijos ugdymui bei korekcijai. Tai Ambrukaičio lietuvių kalbos didaktinė medžiaga (2000, 2003, 2004), Ponomariovienės (2004, 2005), Marcelionienės (2005), Barzdonytės – Morkevičienės (2005), Niauronienės (2004), Jakimavičienės, Vasiliauskienės (2000, 2001), Kurmanskienės, Šukienės (2001, 2003), Lendraitienės, Zinkevičienės (2002) metodinės priemonės – pratybos. Ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbos plėtojei skatinti daugiausia literatūros išleista rekomendacinio pobūdžio – Dailidienės (1989), Ivoškuvienės, Mamonienės, Pečiulienės, Suveizdienės (1997), Garšvienės, Dapšienės, Gudavičienės, Kostkienės, Morkuvienės (2000), Denikytės, Pečiulienės (2001), Gerasimavičienės (2002), Ivoškuvienės,

Kaffemanienės, Baranauskienės, Burneckienės, Makarovienės, Varkalevičienės (1, 2 d.) (2003), Pe-
rminienės, Urbonienės (2005), švietimo ir mokslo ministerijos rekomenduota bendrojo ugdymo dar-
želių programa „Vėrinėlis“ (1993) ir kitų. Keletas pratybų sąsiuvinių: Danilavičiaus (2004, 2005),
Šiaurienės (2002), Lendraitienės, Zinkevičienės (2002) ir kt. Šie rekomendaciniai metodiniai leidi-
niai labai palengvina logopedų, specialiųjų pedagogų ir auklėtojų darbą. Tačiau šiuo metu nėra iki-
mokyklinio amžiaus vaikų vidutiniškai neišplėtos kalbos ir komunikacijos ugdymui parengtų pra-
tybų. Sistemingai ir nuosekliai taikant specialiai sudarytą pratybų sistemą, būtų galima ugdyti
vidutiniškai neišplėtos kalbos vaikų verbalinės komunikacijos gebėjimus.

Remiantis ilgamete turtinga logopedinių darželių bei grupių specialistų patirtimi, atsi-
žvelgiant į vaikų kalbos plėtotės tyrimų duomenis, nustatyta, kad, ugdant neišplėtotą ikimokyklinu-
kų kalbą, reikėtų daugiau dėmesio skirti komunikaciniams gebėjimams ugdyti. Kol vaikų kalba ne-
aiški, verbaliai jie mažai bendrauja tarpusavyje. Nemokėdami paaiškinti, paprašyti, pastumia vienas
kitą, atima daiktą, agresyviais veiksmais reiškia protestą (Garšvienė, 1996).

Tad logopedo pagalba turėtų apimti ne tik garsų tarimą, skyrimą, žodyno aktyvinimą,
taisyklingą sakinių formavimą, bet ir pratinimą įgytas kalbos priemones adekvačiai vartoti komuni-
kuojant.

Tyrimo objektas. Ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbinės komunikacijos gebėjimų ug-
dymas.

Tyrimo dalykas. Verbalinės komunikacijos ugdymas pagal sudarytą, teoriškai pagrįs-
tą, užduočių sistemą.

Hipotezė. Tikėtina, kad, taikant rekomenduojamą ikimokyklinio amžiaus vidutiniškai
neišplėtos vaikų kalbos ir komunikacijos ugdymui pratybų sistemą, vaikams:

- didės poreikis komunikuoti;
- tikslės kalbos supratimas;
- plėsis žodynas;
- vaikai kalbės gramatiškai taisyklingesniais sakiniais.

Tyrimo tikslas.

Išanalizuoti ir įvertinti parengtos pratybų sistemos veiksmingumą ugdant komunikaciją.

Uždaviniai.

1. Išanalizuoti verbalinės komunikacijos sampratą.
2. Atskleisti vaikų kalbos raidos ir ugdymo bruožus.
3. Įvertinti vidutiniškai neišplėtotą vaikų kalbą ir komunikaciją.

4. Parengti sistemingą užduočių rinkinį ikimokyklinio amžiaus vaikų verbalinės komunikacijos ugdymui.
5. Aprobuoti metodinę medžiagą.
6. Patikrinti ugdymo poveikį komunikacinių gebėjimų raidai taikant parengtą užduočių sistemą.

Tyrimo dalyviai. Pasirenkant respondentus naudota tikslinė atranka. Atrankos kriterijus – vidutiniškai neišsivysčiusi kalba ir komunikacija. Intelektas – sulėtėjusi psichinė raida arba nežymus protinis atsilikimas. Tyrime dalyvavo 20 ikimokyklinio amžiaus vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų. Iš jų - 10, lankantys Plungės miesto ikimokyklinės įstaigas, dalyvavo ugdomajame tyrime.

Tyrimo metodai.

- Psichologinės, pedagoginės, specialiojo ugdymo mokslinės literatūros analizė.
- Diagnostiniai metodai: kalbos tyrimo kortelių analizė, pedagoginis stebėjimas
- Ugdomasis tyrimas.
- Ugdytinių veiklos, pokyčių vertinimas.
- Turinio analizė (kokybinis veiklos vertinamasis tyrimas).
- Kiekybinė analizė.

Pagrindinės sąvokos.

Ekspresyvioji kalba – tai kalbos išraiška, sugebėjimas norimą žinią išreikšti kalba (Petrulytė, 2003)⁶¹.

Impresyvioji kalba – kalbos supratimas (pasyvusis žodynas) (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993)³⁰.

Interakcija – komunikacijos turinys, vaiko santykiai šeimoje, darželio grupėje, mokykloje, žaidimų aikštelėje, brolių – seserų santykiai (Wirth, 1990)⁶⁷.

Kalba – tai ištarti, parašyti ar gestais parodyti žodžiai, prasmės perdavimas ir interpretacija (Myers, 2000)⁵⁶.

Kalbėjimas – būdinga tik žmogui ir yra viena iš svarbiausių psichinės veiklos funkcijų (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993)³⁰. Sugebėjimas perduoti norimą žinią: mintis, jausmus, poreikius, pasitelkus veido išraišką, kūno judesius, gestus, veiksmus, balso intonaciją, tembrą ir žodžius (Petrulytė, 2003)⁶¹.

Kalbos forma – tai garsų deriniai (fonetika), žodžių formų sudarymas (morfologija) – daugiskaitos ar veiksmažodžių laikų keitimas, ir sakinių sudarymas (sintaksė) (Hallahan, Kauffman, 2003)⁴².

Kalbos funkcija – tai kalbos vartojimas komunikuojant. Jai priskiriamas neverbalinis elgesys bei vokalizacija, lemiantys kalbos vartojimo būdą (pragmatika) (Hallahan, Kauffman, 2003)⁴².

Kalbos recepcija – kalbos suvokimas, sugebėjimas išgirsti sakomą žinią ir ją suprasti (Petrulytė, 2003)⁶¹.

Kalbos turinys – tai intencijos ir prasmės, kurias žmonės priskiria žodžiams ir sakiniams (semantika) (Hallahan, Kauffman, 2003)⁴².

Komunikacija (lot. *communio* – pranešimas) - tai kalbos funkcija (Jacikevičius, 1986)⁴⁹. Procesas, kurio metu žmonės, perduodami simbolinius pranešimus, siekia pasikeisti reikšmėmis. Tai bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais (Fiske, 1998)²⁸.

Klausimynas (arba kontrolinis įgūdžių sąrašas) – tai raidos seka sudarytas įgūdžių sąrašas. Jis sudaromas remiantis tam tikrais kriterijais (Misevičiūtė, 2003)⁵⁷.

Neišplėtotą kalbą – tai įvairūs sudėtingi kalbiniai sutrikimai, kurie trukdo visų kalbinės sistemos komponentų formavimuisi (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993)³⁰. Mokslinėje literatūroje aiškinama kaip *pirminis ir antrinis* sutrikimas. *Pirminė* neišplėtos kalbos priežastis - ankstyvas organinis galvos smegenų pažeidimas (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993)³⁰. Kurčio, aklo arba sutrikusio intelekto vaiko neišplėtotą kalbą laikoma *antrine* (Ališauskas, 1996)¹.

Neverbalinė komunikacija – bendravimas kalbinių priemonių nevartojant (Karaliūnas, 1997)⁵¹.

Verbalinė komunikacija (kalbinis bendravimas) – žmonių tarpusavio kontaktų pagrindas, kurio dėka formuojasi aukščiausios pažįstamosios veiklos formos (Garšvienė, Ivoškuvienė 1993)³⁰.

Vidutiniškai neišplėtotą kalbą – II kalbos neišsivystymo laipsnis. Būdingi tik šnekamosios kalbos pradmenys, ribotas kalbos supratimas. Tai ryškiausias agramatizmo periodas (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993)³⁰; (Žukova ir kt., 1998)⁸⁷.

Magistro darbo struktūra. *Magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (92 šaltiniai), santrauka (reziumė) anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 21 paveikslas. Prieduose pateikiama tyrimo metodikos, tyrimo duomenys (lentelėse), ugdomojo tyrimo dalyvių apibūdinimas, rekomenduojama komunikacijos įgūdžių stebėjimo kortelė. Darbo apimtis 78 puslapiai.*

1 skyrius. VIDUTINIŠKAI NEIŠPLĖTOTA VAIKŲ KALBA IR KOMUNIKACIJA.

1.1. Kalbos ir komunikacijos samprata.

Kalba – yra neatskiriama tautos kultūros dalis (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993), viena iš svarbiausių tautiškumo išraiškų ir saugotojų; būtent kalbos turtingumas, grožis, atspindi tam tikros tautos ypatumus ir išsivystymo lygį (Želvys, 1995). Juk būtent kalbos menas išgarsino ne vieną rašytoją, poetą, oratorių.

Kalba – viena būties formų, kurioje išryškėja žmogaus vidinė esmė, jo emocijų klimatas (Dailidienė, 1997). Žmogui, kaip asmenybei, didžiulę įtaką daro savo krašto gimtoji kultūra, tautos istorija ir, ypač, gimtoji kalba, kuri atspindi tautos gyvenimo būdą ir yra žmonių bendravimo laidas. Kalba sukuriama visuomenės, tarnauja visuomenės poreikiams ir plėtojasi glaudžiai susijusi su visuomenės gyvenimo raida (Kočiūnas, 1993). Kalba, kaip sistema, egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų, o kalbėjimas būdingas tik žmogui ir yra viena iš svarbiausių psichinės veiklos funkcijų (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993). Aiškiausiai mūsų mąstymo galią rodo kalba – ištarti, parašyti ar gestais parodyti žodžiai ir tai, kaip mes juos deriname mąstydami ir bendraudami (Myers, 2000).

Svarbiausia kalbos funkcija – komunikacinė, t.y. būti žmonių tarpusavio bendravimo, susižinojimo priemone (Jacikevičius, 1986). Žinoma, kalba, nors ir būdama svarbiausioji, vis dėl to nėra vienintelė bendravimo ir informacijos perteikimo priemonė. Efektyvus bendravimas yra galimas ir kalbinių priemonių nevartojant (Karaliūnas, 1997). Tai neverbalinė komunikacija. Tam tikrais atvejais šiam tikslui žmonės vartoja gestus, mimikas, piešinius, įvairias signalizacijos priemones, kurios teikia informaciją apie pašnekovo nuotaiką, reakcijas (Almonaitienė, 2001). Kalba yra komunikacijos kodas, būtinas visuomenei bendrauti bent keliais lygmenimis: garsu (šnekamoji kalba), vaizdu (rašomoji kalba), lytėjimu (Brailio raštas ir pan.) teigia Grebliauskienė, Večkienė (2004). „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (1972) verbalinis bendravimas apibūdinamas kaip „žodis, žodžiu pareikštas“ (8, p. 921). „Pedagogikos terminų“ žodyne bendravimas aiškinamas kaip „keitimasis informacija, patirtimi, jos turtinimas naudojantis žodiniais ir nežodiniais ženklais. Šiame tyrime akcentuojamas kalbinis bendravimas (verbalinė komunikacija) – žmonių tarpusavio kontaktų pagrindas, kurio dėka formuojasi aukščiausios pažįstamosios veiklos formos (Garšvienė, Ivoškuvienė 1993); tarpusavio sąveika, atsirandanti iš bendros veiklos poreikių (Kočiūnas, 1993). Bendravimo svarbą, funkcijas bei raišką daug analizavo Gailienė, Bulotaitė, Sturlienė (2002), Gučas (1990), Peace (2003), Želvys (1995) ir kt.

Komunikacija suprantama kaip procesas, kurio metu žmonės, perduodami simbolinius pranešimus, siekia pasikeisti reikšmėmis. Komunikacija – (lot. *communio* – pranešimas) tai bendravimas, keitimasis patyrimu, mintimis, išgyvenimais (Fiske, 1998). Kaip rodo literatūros analizė, kalbant apie Lietuvoje vartojamą komunikacijos sampratą, kontraversiškas tampa terminų *komunikacija* ir *bendravimas* vartojimas. Problema kyla todėl, kad užsienio literatūroje anglų, o didelė dalimi ir vokiečių kalba vartojamas tik terminas „komunikacija“ (angl. *communication*, vok. *kommunikation*). Lietuvoje komunikacijos ir bendravimo santykis traktuojamas įvairiai. Dauguma Lietuvos mokslininkų sutapatina šias dvi sąvokas. Tačiau keletas nagrinėja jų skirtumus bei tarpusavio ryšį. Jacikevičius, Gečas, Rimkutė (1986), Večkienė, Grebliauskienė, Sokolovienė, Chreptavičienė (1996) gana detaliai aprašo komunikacijos ir bendravimo santykį, įrodydamos, jog komunikacija yra vienas bendravimo komponentų. Šia prasme kalba yra pagrindinė ir būtina visuomenės komunikacijos priemonė. Verbalinės komunikacijos ugdymo aktualumą pabrėžia ikimokyklinio ugdymo programa (1993), priešmokyklinio bei pradinio ugdymo bendrosios programos (2003).

Komunikacija vyksta bendraujant siuntėjui ir gavėjui (Karaliūnas, 1997), t. y. esant dialogui, efektyviam keitimuisi informacija. Siuntėjas atsakingas už aiškų informacijos pateikimą, o klausytojas – už dėmesingą pranešimo priėmimą ir adekvačią jo interpretaciją (Večkienė, Grebliauskienė, 2004). Gebėjimas dalyvauti pokalbyje skirstomas į smulkesnius gebėjimus, iš kurių dažniausiai nurodomi šie: 1) gebėjimas palaikyti akių kontaktą, 2) gebėjimas klausti, siekiant gauti informaciją, 3) gebėjimas klausyti, 4) gebėjimas atspindėti partnerio mintis ir jausmus, 5) gebėjimas adekvačiai reaguoti į pašnekovo kalbą (grįžtamasis ryšys), gebėjimas sinchronizuoti savo kalbą su partnerio kalba, 7) gebėjimas kontroliuoti savo minčių raišką, 8) gebėjimas ieškoti sprendimo probleminėse situacijose (Gevorgianienė, 1999).

1.2.Vaikų kalbos ir komunikacijos raida.

1.2.1. Teorijos, aiškinančios vaiko kalbos raidą.

Vaiko kalbos tapsmas prasideda nuo gimimo. Daujotytės (1997) teigimu, pirmą kartą įkvėpęs oro, žmogus įkvepia ir kalbos bei kalbėjimo galimybę, - galimybę, kuri įjungs į bendruomenę, leis džiaugtis bendravimu. Dar nekalbantis jau yra kalbantis: kalbantis akimis, judesiais, kūnu. Kūno kalba yra pirminė, ji neišnyksta ir pereina į artikuluotą kalbą. Pirmieji vaiko kalbos ugdytojai ir puoselėtojai yra šeimos nariai, tad labai svarbu, kad vaiką supanti aplinka ir joje esantys žmonės kalbėtų taisyklinga kalba, išraiškingai, pasitelkdami neverbalinį bendravimą (Myers, 2000). Hallahan, Kauffman (2003) teigia, kad bendraja prasme vaiko kalbos raida susijusi su fizine branda, paži-

nimo įgūdžių raida bei socializacija. Kalbos išmokimo mechanizmus, dėsningumus ir jos raidą mėgina aiškinti įvairios teorijos, tačiau nė viena negali paaiškinti jos fenomenų.

Bihevioristinės teorijos šalininkai kalbos išmokimo mechanizmus aiškina ryšiu tarp stimulo ir atsakymo, t. y. ryšys tarp jų susiformuoja skatinant individą už tai, kad jis tinkamai reaguoja (Žukauskienė, 2002; Berk, 2003). Skinneris teigia, kad kalba, kaip ir kitos elgesio formos, išmokstama operantinio sąlygojimo būdu, o aplinka pastiprina tam tikrus garsus ir garsų kombinacijas. Todėl šios teorijos atstovų nuomone, ugdant kalbą svarbus tiesioginis vaiko mokymas ir mokymasis, skatinamas pagyrimais, žaislais, skanėstais ir t.t., o geriausiai vaiką gali mokyti pedagogai – profesionalai (Nasvytienė, 2004).

Socialinio išmokimo teoretikas Bandūra teigia, kad tai, ką vaikas išmoksta, daugiausia priklauso nuo pasirinkto elgesio stebėjimo ir imitacijos modelio, ir dažnai tai vyksta be pastiprinimo. Vaikas negalėtų išmokti savo gimtosios kalbos, jei kiti žmonės jam nebūtų pavyzdžiu ir todėl vaikui turėtų pateikti gerai suformuluotą kalbą (Myers, 2000). Kiti autoriai mano, kad pastiprinimas ir imitavimas yra svarbūs vaiko žodynui plėstis ir gramatikai išmokti, tačiau jų nepakanka daugeliui kitų kalbos raidos aspektų paaiškinti.

N. Chomsky pasiūlė biologinę kalbos raidos teoriją, tvirtinančią, kad vaiko sugebėjimas išmokti kalbą yra įgimtas. Jo tyrimai parodė, kad panašaus amžiaus vaikų kalbiniai sugebėjimai yra panašūs, neatsižvelgiant į didžiulius kultūrinius, ekonominius, šeimos aplinkos ir gimtųjų kalbų skirtumus (Nasvytienė, 2004).

Vygotskio nuomone, kalbėti išmokstama, kai persitvarko vaiko mąstymas, atmintis ir kitos funkcijos. Kalba tampa universali poveikio aplinkiniam pasauliui priemonė. Ji tobulėja diferencijuojant prasmes. Kiekvienai kalbai būdingos sistemos, pagal kurias kuriami svarbiausių garsų tipai. Vaikas įsisąmonina jų kūrimo principus, todėl vaikų kalbos raida yra šuoliška (Nasvytienė, 2004).

Kognityvinės psichologijos atstovas Bruneris skiria du kalbos komponentus: sintaksinį ir semantinį. Daugiausia sintaksės taisyklių išmoksta 2 -5 metų vaikai, o mokantis ypač didelę įtaką turi įgimtas elementas. Tačiau kognityvistai prieštarauja bihevioristams, sakydami, kad tiesioginis vaiko mokymas gali pristabdyti vaiko psichikos raidą, nes primetama pedagogo veikla pastoja kelią paties vaiko aktyvumui, kūrybiškumui, stabdo savarankišką jo vystymąsi. Aplinka turi žadinti vaiko aktyvumą ir sukurti teigiamą atmosferą, kurioje vaiko santykiai su aplinkiniais leistų jam jaustis laisvu. Anot kognityvistų, kalbos raidos tempą nustato vaiko kognityvinė raida, o kalbos įgūdžius ir turinį lemia jo socialinė patirtis (Žukauskienė, 2002; Berk, 2003).

Psichoanalitinės teorijos atstovai mano, kad vaiko kalbos raidą lemia socialiniai santykiai tarp vaiko – suaugusiųjų, vaiko – kitų vaikų. Kalbą reikia ugdyti natūraliu kalbiniu bendravimu ir kalbinėmis situacijomis per vaiko aktyvumą bei savarankiškumą ugdymo procese. Svarbi pedagogo taisyklinga kalba (Žukauskienė, 2002).

Wirth (1990) vaikų kalbos raidą skirsto skirtingus lygius:

- fonetinis fonologinis lygis apima garsų išmokimą bei diferencijavimą;
- semantinis leksinis lygis siejasi su pasyviojo ir aktyviojo žodyno gausėjimu bei sąvokų susidarymu;
- sintaksinis morfologinis lygis apima gramatinių taisyklių supratimą bei vartojimą;
- pragmatinis komunikacinis lygis siejasi su gebėjimu komunikuoti adekvačiai situacijai.

Aiškiausiai mūsų mąstymo galią rodo kalba – ištarti, parašyti ar gestais parodyti žodžiai ir tai, kaip mes juos deriname mąstydami ir bendraudami (Myers, 2000). Biheivioristas Skinneris manė, kad kalbos raidą galima paaiškinti mums žinomais mokymosi dėsniais, pavyzdžiui asociacijomis (daiktų vaizdą siejant su žodžių skambesiu), mėgdžiojimu (kitų sumodeliuotų žodžių ir sintaksės) ir pastiprinimu (sėkme, šypsenomis ir priglaudimu, kai vaikas ką nors gerai padaro). Skinneris spėliojo, kad verbalinė elgsena prasidėjo tada, kai po lemiamo žingsnio žmonijos evoliucijoje balso raumenys pasidarė jautrūs operantiniam sąlygojimui (Žukauskienė, 2002).

Anot Chomsky, biheivioristų požiūrį į kalbos raidą galima palyginti su vandens pylimu į butelį, o savąjį požiūrį jis lygina su „pagalba gėlei, kuri pati auga“. Jo įsitikinimu, kalbos raida yra panaši į lytinį brendimą – tinkamai auklėjamam vaikui „tai tiesiog ima ir atsitinka“ (Myers, 2000).

Taigi, vaikai, bendraudami su juos prižiūrinčiais ir auklėjančiais žmonėmis, yra biologiškai pasirengę išmokti kalbą. Skinnerio mokymąsi pabrėžiantis požiūris padeda paaiškinti, kodėl vaikai išmoksta kalbą, kurią girdi, ir kaip jie papildo savo žodyną naujais žodžiais. Chomsky pabrėžiama mumyse glūdinti parengtis išmokti gramatikos taisykles padeda paaiškinti, kodėl ikimokyklinukai taip lengvai išmoksta kalbą ir taip gerai taiko gramatiką. Taigi dar kartą įrodyta, kad prigimtis ir patirtis veikia išvien (Myers, 2000).

Nė viena teorijų nėra pakankamai išbaigtos, tačiau papildo viena kitą (Žukauskienė, 2002) ir jau trisdešimt metų kaip nėra naujų raidos teorijų ar vienos visaapimančios traktuotės (Bieliauskaitė, 2007).

1.2.2. Vaiko kalbos ir komunikacijos plėtotė.

Vaikų kalbos plėtotei daug dėmesio skiriama psichologinėje ir pedagoginėje literatūroje. Vaiko kalba lavėja jam suvokiant, suprantant ir pažįstant aplinką, natūraliai bendraujant su aplinkiniais, girdint, įsiklausant ir perprantant kalbą. Sėkmingai kalbos plėtotei būtina: normaliai išsivystę kalbos mechanizmai (centriniai ir periferiniai), normali kalbinė aplinka bei emocionalus bendravimas su vaiku.

Tyrimai parodė (Hallahan, Kauffman, 2003), kad kūdikiai daug geriau geba komunikuoti, negu buvo manyta anksčiau. Jie gauna ir perduoda informaciją savo globėjams tokiais būdais, kurie anksčiau nebuvo suprantami. Motinos ir kiti globėjai elgiasi su kūdikiu taip, tarsi jie gebėtų komunikuoti. Tai ypač svarbu siekiant suprasti ankstyvąją kalbos mokymąsi, kadangi pabrėžiamas socialinis šio proceso pobūdis. Kūdikių ir jais besirūpinančių asmenų sąveika pasireiškia bendru domėjimusi daiktais, bendra veikla, vaidmenų kaita ir įvairiomis situacijomis. Poreikis komunikuoti – keistis prasmėmis socialinės sąveikos metu – ir yra dirva kalbos raidai. Pripažinus šį principą, buvo ypač susidomėta socialiniu kalbos kontekstu ir jos vartojimu.

Nuo pat gimimo pradeda lavėti vaiko kalbinė klausa, artikuliacinis aparatas. Naujagimiams garsinis dirgiklis yra dominuojantis: nuo stipraus garso jie krūpčioja, pasikeičia pulsas, kvėpavimas. Naujagimiui malonu, kai jis glostomas, jam šypsomasi, jis kalbinamas. Dar nemokėdamas kalbėti vaikas bendrauja garsais, gestais, veido išraiška, vėliau – vogravimu ir čiauškėjimu. Tai, ką vaikai „kalba“, jei nežiūrėsime į socialinį kontekstą, dar tebėra beprasmis „tauškėjimas“, tačiau atrodo, kad jie jau kalba (Hallahan, Kauffman, 2003). Vokalizacijos, veido išraiškos ir gestai gali būti veiksmingos komunikacijos su suaugusiais, kurie gerai juos pažįsta, forma. Zaporožecas, Lisina, Boguslavskaja, Ruzskaja (1989), Smirnova (2003) tai apibūdina kaip situacinį asmenybinį bendravimą. Vaikui labai svarbu geranoriškas suaugusiojo dėmesys. Bendravimą skatina asmenybiniai motyvai. Suaugusysis – pagrindinis pažinimo ir veiklos objektas. Pirmųjų metų gale atsiranda gebėjimas objektų vaizdus asocijuoti su garsų kompleksais, tad vaikas pradeda tarti pirmuosius prasmingus žodžius. Baigiantis pirmiesiems metams, vaikai supranta apie 30 dažniausiai girdimų žodžių, pažįsta artimiausioje aplinkoje esančius daiktus (Bumblytė, 2004). Glebuviėnės (1997) duomenimis, pirmuosius vaiko tariamus žodžius sudaro lūpinių, dantinių, sprogtamųjų priebalsių ir balsių fonemų junginiai. Čiauškėjimo ir prasmingos kalbos pradžioje balsiai dažnesni už priebalsius. Esant normaliai kalbos raidai, vaikai retai vartoja žodžius, garsine sandara nepanašius į gimtosios kalbos garsus, reti iškraipymai. Situacinį asmenybinį bendravimą keičia dalykinis, kai kalbama apie daiktus konkrečioje situacijoje (Smirnova, 2003; Vinarskaja, 1989).

Antraisiais metais atsiranda gebėjimas sujungti du, vėliau tris žodžius į sakinį (Berk, 2003). Prasideda gramatinis šuolis. Šiuo laikotarpiu itin suaktyvėja kalbinio bendravimo poreikis su suaugusiais. Kaip teigia Zaporožecas, Lisina ir kt. (1989), Garšvienė (1993) – tai situacinis bendravimas. Anot Monkevičienės (2001), svarbiausias 2-3 metų vaiko pasiekimas – išlavėjusi kalba. Vaikas šiuo laikotarpiu sparčiai mokosi jungti žodžius pagal kalbos sistemos gramatinės kategorijas. Išbandomos įvairios gramatinės konstrukcijos. Pasitaiko ir „telegrafinio stiliaus“ elementai (Clahsen, 1997), (cit. Clausnietzer, 1997, p. 140). Tyrimų duomenys rodo žodyno turtėjimo šuolį antrąjį pusmetį (Dailidienė, 1990; Giedrienė, 1987; Garšvienė, 1993; Dale, 2000; Bumblytė, 2004), kurio gaušumas jau leidžia laisviau bendrauti su suaugusiais (Gučas, 1990). Vaikai, augdami tinkamose sąlygose, šiame amžiuje vartoja visas kalbos dalis ir pradeda pasakoti. Vaikų stebėjimai rodo, kad trečiųjų metų gale vyrauja pažinimo poreikiai, kurie priklauso nuo to, kokioje aplinkoje vaikas auga. Baigdamas trečiuosius metus, vaikas pradeda vieną po kitos atrasti kalbos dalių kaitymo, sakinių sudarymo taisykles (Žukauskienė, 2002; Gučas, 1990). Jas pritaiko ten, kur tinka ir kur netinka. Išimtį supranta kaip taisyklę ir pritaiko kitiems žodžiams, bendrą taisyklę pritaiko išimčiai, - teigia Monkevičienė (2001). Tęsiasi fiziologinis šveplavimas. Glebuviene (1997), Gučas (1990), Morison (1994), Wirth (2000), Nasvytienė (2004) teigia, jog 3-4 metų vaikų žodyną sudaro apytiksliai tūkstantis žodžių. Tokio amžiaus vaikai pavadina visus artimiausios aplinkos objektus ir veiksmus su jais. Kalbėdamas vaikas vartoja pagrindinių objekto savybių pavadinimus (forma, spalva, dydis). Šio amžiaus vaikai pasako savo vardą, pavardę, gyvenamosios vietos pavadinimą (miestas, kaimas), taip pat žino keletą apibendrinančių žodžių (indai, žaislai), adekvačiai juos vartoja kalboje. Trumpais sakiniiais nusako savo norus, tačiau į klausimus atsako trumpai, nepilnais sakiniiais. Tai nesituacinio pažinimo bendravimas. Bendrauti skatina pažinimo motyvai. Vaikai pradeda domėtis pačia kalba ir tai padeda toliau ją išmokti. Šio amžiaus vaikai pradeda deklamuoti trumpus eilėraščius ar skaičiuotes (Morison, 1994).

Tyrimai rodo, kad visame pasaulyje vaikai gimtosios kalbos gramatiką mokosi ta pačia tvarka, - teigia Einon (1998). Pirmiausia jie pradeda vartoti esamąjį laiką, kuriuo nusakomas šiuo metu vykstantis procesas. Toliau mokomasi linksnių ir prielinksnių, giminės derinimo bei daugiskaitos. Vėliau jie išmoksta likusias gramatinės formas. Autorė dar pabrėžia, kad gana vėlai vaikai pradeda taisyklingai vartoti tik vienaskaitą ar tik daugiskaitą turinčius daiktavardžius, kreipinius, kai kuriuos skaitvardžius, įvardžiuotinius būdvardžius, veiksmažodžius nusakančius pusdalyvius ir padalyvius (Gučas, 1990).

5-7 metais stabilizuojasi kalbos struktūra, kuri jau gali funkcionuoti kaip instrumentas, leidžiantis toliau tobulinti įvairias žinių bei gebėjimų sistemas. Daugelio minėtų autorių duomeni-

mis, 5-7 metų vaikai taisyklingai vartoja visas kalbos dalis, žodynas – nuo 8 iki 14 tūkst. žodžių. Vaiko žodynas priklauso nuo to, kokius žodžius girdi savo aplinkoje. Vietoje įvardžių atsiranda daiktavardžiai, kurie suteikia pasakojimui aiškumo. Priešmokyklinukų kalbai būdingi dvigubi veiksniai (Kurmanskienė, 2003). Vaikas pasako įvardį, bet pajutęs, kad to nepakanka, prideda daiktavardį. Kalbėdamas vaikas atsižvelgia į pašnekovą. Pateikti suaugusiojo klausimai netrikdo, o kelia norą pasakoti tiksliau, suprantamiau. Bendraudamas vyresniojo amžiaus ikimokyklinukas keičia savo situacinę kalbą suprantamesne aplinkiniams (Zaporožecas, Lisina ir kt., 1989, Garšvienė, 1993). Bendravimas nesusijęs su situacija, kurioje yra vaikai, labiau juos domina socialinė aplinka. Norint ją suprasti, nebūtina žinoti situaciją. Ilgainiui kontekstinę ir situacinę kalbą jis vartoja pagal bendravimo sąlygas (Montessori, 1992). Šie ikimokyklinukai siekia tarpusavio supratimo, atjautimo. Atsiranda galimybė svarstyti, apgalvoti moralės problemas.

Šiame amžiuje vaikai jau žino daugelį apibendrinančių sąvokų, gali paaiškinti jų esmę, supranta pajuokavimus, t. y. perkeltinę prasmę, žino profesijų pavadinimus, taip pat aplinkinių vietovių, upių, ežerų vardus (Bružienė, Čepienė, Česnauskienė, Žakaitienė, 1997). Autoriai taip pat nurodo, kad 5-7 metų vaikai jau pažįsta ir pavadina pirmąjį žodžio garsą, žino kažkurių žodžių ženklus. Išmokus naujus žodžius vaikas kartais taria klaidingai. Bet tai dar nereiškia, kad jis nesuvokia žodžio arba neskiria garsų. Klaidingai gali tarti dėl dviejų priežasčių: arba dėl artikuliacijos padargų netobulumo, kliudančio ištarti kai kuriuos kalbos garsų derinius, arba dėl atminties trūkumų. Savo tarimo trūkumus vaikai suvokia ir supranta, bet dėl objektyvių psichologinių priežasčių nepajėgia jų šalinti (Gučas, 1990).

Vyresni ikimokyklinukai įgyja poreikį paaiškinti bendraamžiams būsimą žaidimą, žaislo konstrukciją ir pan. Nepakankamas tarpusavio supratimas kelia ginčus, konfliktus. Aiškinant būtina nuosekliai išdėstyti faktus, nurodyti pagrindinius ryšius. Išsamų aiškinimą vaikai neretai pakeičia paprastesne situacine kalba (Davies, 2000).

Ikimokykliniame amžiuje šalia tikrovės pažinimo, vaizdiniu mąstymu vaikas pradeda susidaryti sąvokas ir jomis mąstyti. Vaizdas yra individualus, egocentriškas, o sąvokos visiems bendros, komunikabilios, nes jose užfiksuotos bendrosios esminės daiktų ir reiškinių savybės. Kad vaikas galėtų jas suvokti, turi išmokti analizuoti reiškinius, juos lyginti, rasti jų tapatumą ar skirtumą. Galima lyginti ir tiesioginio suvokimo metu, bet mąstymui ieškant lygybės ar kitokių santykių tarp objektų ir jų požymių, jie atitraukiami iš konkrečių sąlygų ir santykis nustatomas ne jutiminiu būdu, o kalba (Kurmanskienė, 2003). Kalba tampa universalia bendravimo, pažinimo, mąstymo priemone.

1.3. Vidutiniškai neišplėtota vaikų kalba ir komunikacija.

Amerikos kalbėjimo, kalbos ir klausos asociacija (The American Speech-Language-Hearing Association, 1993) kalbos sutrikimams priskiria kalbos supratimo ir jos vartojimo komunikuojant problemas, nepriklausomai nuo to, kokios naudojamos simbolių sistemos (sakytinės, rašytinės ar kt.). Gali būti pažeista kalbos forma, turinys ir (ar) funkcija (Hallahan, Kauffman, 2003).

Kaip teigia Giedrienė (1987), Filičeva, Čirkina (1989), Garšvienė, Ivoškuvienė (1993) ir kt., neišplėtota kalba – tai įvairūs sudėtingi kalbiniai sutrikimai, kurie trukdo visų kalbinės sistemos komponentų formavimuisi. Neišplėtos kalbos ir komunikacijos raida yra specifinė ir sąlygota psichinės raidos ir įvairių pažeidimų ar ligų: cerebrinio paralyžiaus, autizmo, sutrikusio intelekto, traumų, sutrikusios klausos, regos ir pan. (Ivoškuvienė, 1997; Ališauskienė, 1998; Kaffemanienė, 2001 ir kt.). Pažaidos sukelia savitus kalbos sistemos ir kalbos plėtros sutrikimus (Gudonis, 1996; Daulenskienė, 1999). Bet kurios kalbos funkcinės sistemos dalies pažaida, sukeldama savitus pokyčius, dažniausiai sutrikdo visą sistemą – kalbos ir komunikacijos plėtotė pakinta. Atlikus gausybę įvairiapusių ikimokyklinio ir mokyklinio amžiaus vaikų kalbos patologijos tyrimų, pirmą kartą ši sąvoka dabartine reikšme pavartota XX a. apie 50-60 metus (Filičeva, 1989).

Neišplėtota kalba mokslinėje literatūroje aiškinama sąvokomis kaip *pirminis* ir *antrinis* sutrikimas. Garšvienė (1993) pažymi, kad *pirminė* neišplėtos kalbos priežastis – ankstyvas organinis galvos smegenų pažeidimas (intoksikacijos, infekcijos, asfiksijos, centrinės nervų sistemos ligos bei traumos). Neigiami faktoriai gali veikti vaisių intrauteriniame periode, gimdymo metu ar pirmaisiais gyvenimo metais. Žymiausi kalbos trūkumai atsiranda dėl vaisiaus centrinės nervų sistemos pažeidimo trečią – ketvirtą mėnesį. Neretai kalba pavėluotai plėtojasi ir dėl žymių periferinio kalbėjimo aparato trūkumų. Kurčio, aklo vaiko arba sutrikusio intelekto vaiko neišplėtota kalba laikoma *antrine* (Ališauskas, 1996). Daug tyrimų ir išvadų padaryta, kad kalbos plėtotei įtakos turi ir socialinė aplinka.

Daugelio autorių, analizavusių neišplėtotą kalbą, pastebėjimais, jau 3 mėn. kūdikis nereaguoja į kalbinimą ir kalbinamas nepadedą jam nusiraminti. 6 mėn. – nepabunda nuo stipraus garso, nesuka galvelės į garso šaltinio pusę. 9 mėn. – visai nesidomi barškučiais, varpeliais, neatsisuka šaukiamas vardu. Sulaukęs 12 mėn. – nemėgdžioja garsų, nesupranta tokių žodžių kaip „ne“, „atia“, „au-au“, nereaguoja klausiamas: „kur mama?“, „kur tėtis?“. 18 mėn. vaikai ne visada supranta žodinius nurodymus, mažai domisi paveikslėliais, dažnai kiša žaislus į burną. Taipogi sunkiai sukaupia dėmesį vienai veiklai, aktyviai mėto žaislus.

24 mėnesių vaikai netaria prasmingų žodžių ar garsažodžių, jų nemėgdžioja. Kai kurie nors ir mėgdžioja, tačiau ištaria tik pirmuosius pavienius žodžius. Kartais daro ilgą pertrauką ir vėliau atnaujina savo raidą tik sulaukę 3-4 metų. Dažnai šios sulėtėjusios raidos priežastis esti nepakankamas kalbos supratimas, kuris yra komunikacijos pagrindas. Vieni vaikai yra pasyvūs, tylūs, jie pradeda kalbėti gerokai vėliau, negu jų bendraamžiai. Kiti – aktyvūs ir hiperaktyvūs vaikai komunikabilesni (Žukova, Mastiukova, Filičeva, 1998).

Apie penktuosius metus kai kurie vaikai beveik viską supranta, mažų mažiausiai bent kasdienės situacijas, tačiau komunikacijai pasirenka ženklus ir gestus, kuriuos lengviau įsisąmoninti negu artikuliaciją. Kalba gramatiškai ir fonetiškai netaisyklinga (Filičeva, Čirkina, 1989; Žukova, Mastiukova, Filičeva, 1998). Autorių teigimu, neišplėtota ekspresyvioji kalba, nors kalbos supratimas iš pirmo žvilgsnio – pakankamas. Dauguma vaikų nenoriai kalba, garsiai reiškia savo mintis, o nesuteikus reikiamos logopedinės pagalbos, šis noras dar labiau mažėja.

Sensomotorinės koncepcijos šalininkai Beker, Sovak (1981) ir kt. nurodo motorinių ir sensomotorinių funkcijų svarbą. Kalbinės motorikos trūkumai trukdo išmokti tarti garsus, sudaryti iš jų junginius, išgirsti bei analizuoti juos. Pažeidus centrinę nervų sistemą, gali atsirasti motorikos sutrikimų, kas turės įtakos tolimesnei vaiko kalbos plėtotei (Dale, 2000).

Neišplėtos kalbos vaikai atsilieka nuo bendraamžių atlikdami užduotis, reikalaujančias gero fizinio pasirengimo, teigia Carr (1999). Autorius teigia, kad to priežastis yra šių vaikų nepakankamai tiksli motorika: rankų, riešų, pėdų sąnarių, pečių juostos netikslūs judesiai.

Anatominis fiziologinis trūkumo mechanizmas lemia kalbos sutrikimo struktūrą (Garšvienė, 1993). Žmogaus kalbai reikalingos kalbinės klausos, kalbinės motorikos (su kinesteziniu ir kinetiniu komponentais), kiek mažiau optinės funkcijos sistemos. Nevisavertė bet kurios iš šių sistemų funkcija nuo pat ankstyvojo amžiaus gali būti neišplėtos kalbos priežastis. Dėl silpnų akustinių gnozinių procesų vaikai blogiau diferencijuoja kalbos garsus, prasčiau atsimena kalbinę medžiagą, vėliau jiems sunkiai sekasi skaityti ir rašyti. Suvokimo klausa sutrikimas – nesugebėjimas tiksliai skirti akustinių fonemų požymių – sukelia garsų bei žodžių trūkumus (Garšvienė, 1996).

Neišplėtos kalbos vaikams neretai būdinga silpna atmintis, greitas nuovargis, loginių operacijų skurdumas ir pan. (Wirth, 1990; Garšvienė, Ivoškuvienė, 1997 ir kt.). Dažnai atsiranda neigiami asmenybės bruožai: negatyvizmas, nepasitikėjimas savimi, verksmingumas, savikontrolės sunkumai ir kt. Ypač, kai negebama gauti informacijos pokalbio metu (Garšvienė, 1996).

Davies (2000) nurodo, kad nevisavertė kalbinė veikla daro neigiamą įtaką sensorinės, intelektinės bei valios sferų formavimuisi. Pasak Volkovos (1998), tokiems vaikams žemas aktyvu-

mas apriboja pažintinės veiklos galimybes ir bendravimą. Yra būdingi du reakcijos į sutrikimą būdai:

- 1) negatyvus su nepakankamu siekimu bendrauti neturint bendravimo priemonių,
- 2) teigiamas, geranoriškas su ryškia kontakto ir jo įgyvendinimo kelių siekimu (bendravimui naudojamos paralingvistinės priemonės) (Garšvienė, 1993).

Ivoškuvienė, Garšvienė (1993) pastebi specifines vaikų asmenybės savybes, atsiradusias dėl savo kalbos nevisavertiškumo supratimo. Atlikdami praktines užduotis, šie vaikai, kaip ir kiti normalios raidos bendraamžiai, domisi darbu, emocionalūs, aktyvūs, adekvačiai reaguoja į pastabas ir pagyrimus, džiaugiasi laimėjimais. Tuo tarpu atlikdami kalbines užduotis – nebeaktyvūs, sumažėja veiklos tempas. Apibūdinant kūrybinę vaizduotę, autorės išskiria kai kurias ypatybes: žemesnis nei normalios raidos vaikų vaizduotės produktyvumas (dažniau kopijuojamas pavyzdys, mažiau variantų, kūrybos pavyzdžiai neatitinka užduoties) ir vaizduotės funkcijų inertiškumas, greitas išsekimas.

Skiriami trys kalbos neišsivystymo laipsniai: nežymus, vidutinis ir žymus (Levina, 1961) (cit. Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993, p. 171).

Vidutiniškai neišplėtotai kalbai būdingi tik šnekamosios kalbos pradmenys, teigia Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Suveizdienė (1997), Žukova, Mastiukova, Filičeva (1998). Bendraujama nors dažnai ir iškreiptais, bet jau tikrais žodžiais (Ivoškuvienė, Garšvienė, 1993). Vaikai įsitraukia į pokalbį, atsakydami į klausimus, bendravimas vyksta ne tik gestais, bet ir žodžiais (Daugirdienė, 2003), žodynas gerokai atsilieka nuo normos (Filičeva, Čirkinė, 1989). Vaikai nežino, arba painioja, apibendrinamąsias sąvokas, nežino atskirų jų pavadinimų. Taip pat nežino spalvų, formų, vienu veiksmo pavadinimu įvardija panašios reikšmės veiksmus. Savarankiškoje kalboje būdvardžių beveik nėra (Garšvienė, 1993; Semenovič, Chalilova, Lanina, 2004). Autoriai pastebi, kad nežinomas būdvardis gana dažnai pakeičiamas priešingos reikšmės žodžiu su dalelyte „ne“.

Anot Filičevos ir Čirkinos (1989), nors vaikai bendrauja pastovios reikšmės žodžiais, jų atsarga ribota, net ir kasdien vartojamų žodžių. Vaikai supranta kai kurias gramatines formas, tačiau ne visada skiria daiktavardžių skaičius, labiau pripažįsta vienaskaitą. Dažnai klysta atlikdami ar visai neatlieka daiktavardžių linksnių supratimo užduočių. Geriau supranta veiksmažodžių laikų formas. Garšvienė (1993) pastebi, kad būtasis dažninis laikas vartojamas labai retai, o vietoje kurios nors formos dar pasakoma bendratis. Vaikai, nors netiksliai ir dar klaidingai, vartoja priešdėlinius veiksmažodžius. Šalia daiktų veiksmų, ypatybių pavadinimų atsiranda ir daugėja nekaitomų kalbos dalių: prielinksnių, prieveiksmių, jungtukų ir t.t. Diferencijuojami klausiamieji žodeliai. Autoriai dar pabrėžia, kad vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikai jau gali atsakinėti į klausimus, žiūrėdami į pa-

veiksliuką, susijusį su šeima ar kasdiene buitimi (Ivoškuvienė, Garšvienė, 1993; Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Suveizdienė, 1997 ir kt.).

Lietuviai vaikai, kuriems būdinga vidutiniškai neišplėtota kalba, dar nėra supratę tiesioginio valdymo dėsningumą ir intensyviai painioja linksnių formas tarpusavy. Linksnių vartojimas labai priklauso nuo galūnių įvairovės. Vaikams sunku išmokyti diferencijuotai vartoti daugelį to paties linksnių galūnių (Garšvienė, 1996). Gribova (1995) tvirtina, kad prielinksninis valdymas yra vienas sunkiausių sintaksės klausimų. Šiame etape būdingas prielinksnių praleidimas, sukeitimas, netikslus ištarimas. Pirmiausiai pradedami vartoti prielinksniai ant, į, iš. Vėliau ir nelengvai išmokstama už, po, virš, prieš, per ir kt. (Garšvienė, 1993).

Vaikai kalba paprastais sakiniukais, išreiškia pagrindines mintis, kurios be konkrečios situacijos ne visada suprantamos (Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Suveizdienė, 1997). Beveik nepasitaiko taisyklingų sudėtinių ir juo labiau sakinių su išskirtinėmis sakinio dalimis. Pavartojamos vienažodžės sakinio dalys. Daug nepilnų, vienažodžių sakinių. Sakiniai nepakankamai išplėsti. Pasakojimai situatyvūs (Garšvienė, 1993). Viename pasakojime kelis kartus pasikartoja tos pačios konstrukcijos.

Labai ryškūs garsų tarimo trūkumai (Giedrienė, 1987). Pasak Ivoškuvienės, Garšvienės (1993), netaisyklingai tariama ir vartojama kalboje daugelis fonemų. Sukeičiami, netariami ar painiojami balsiai, priebalsiai, dvibalsiai. Pastebima disociacija tarp gebėjimo ištartį garsą ir vartojimo kalboje. Daugelio tyrimų duomenimis, vaikai, dėl nepakankamos foneminės klausos, nepajėgia atlikti garsinės analizės užduočių, neišgirsta nurodyto garso tariamame žodyje, neparenka paveikslėlių, kurių pavadinimuose yra kuris nors garsas.

Gribova (1995) daro prielaidą, kad neišplėtota kalba, žodyno skurdumas, disgramatizmas, garsinės kalbos trūkumai gali tapti verbalinės komunikacijos sunkumų priežastimi, o ypatingai sunkiais atvejais lemti atsisakymą bendrauti kalba. Tai ypač išryškėja vyresniame ikimokykliniame amžiuje. Neišplėtota kalba įtakoja būtinių bendravimą. Ugdomojoje veikloje pedagogas pavartoja vaiko neįsisavintas gramatines formas, retesnius žodžius. Dėl to vaikas tampa pasyvus, nes nebegali tuo aukštesniu lygiu formuluoti savo pasakymų, negali išsiaiškinti užduoties, suprasti pasakojimo esmės. Taip pat nepajėgia perklausti, patikslinti, išanalizuoti kas pasakyta. Tad mokomasis dialogas nevyksta. Taip kalbinių gebėjimų stoka trukdo komunikacijai.

Gribova (1995) pateikė kitą variantą – yra menka komunikacijos motyvacija (nėra tikslų ar sutrikusi jų hierarchija gali sąlygoti nepakankamą ar netolygų kalbos ir mąstymo formavimąsi). Taip komunikacijos sutrikimas pasireiškia kaip pirminis, o kalbos – antrinis. Tokiais atvejais vaikui svarbu ne papasakoti kam nors, t.y. informuoti, o tik išsikalbėti, ir nesvarbu, ar pašnekovas suprato,

ar suprantamas jo kalbėjimas. Sutrikusios komunikacijos vaikai dažnai pavartoja netikslius žodžius, neadekvačias gramatines formas, pernelyg generalizuoja kalbos reiškinius. Kalbos, kalbėjimo sutrikimai pasireiškia sporadiškai, priklauso nuo bendravimo sąlygų, motyvacijos, kurią sužadina pedagogas ar kitas pašnekovas (Braun, 1999; Semenovič, Chalilova, Lanina, 2004).

Kalbos ir komunikacijos sutrikimai gali būti vienodo lygio ir vienas kitą gilina. Jie būdingi vaikams su stabiliais kalbos trūkumais. Tokie vaikai nemoka paprašyti, nepateikia patikslinančių klausimų, geriau supranta veiklos su daiktais instrukcijas, negu pažinimo. Užsiėmimuose kreipiasi tik į pedagogą, o ne į šalia esantį bendraamžį (Gribova, 1995). Echolališkai pakartoja kitų vaikų replikas, jų neapsvarstę. Bet koks perėjimas iš vienos veiklos į kitą padidina egocentrišką verbalizaciją, kurią pedagogai stipriai malšina.

Šie vaikai ne prašo („duok“), bet išreiškia savo poreikį („man reikia“, „aš noriu“). Tai kartoją kol kas nors atkreipia dėmesį. Toks prašymas be adresato netiksliai suformuluotas ir tikslą pasiekia tik kartojant (Gribova, 1995). Mokslininkė pabrėžia tai, kad vaikai nereaguoja, jei instrukcija pateikiama visai grupei, o ne konkrečiai. Neišgirdę kreipiantis konkrečiai vardu, be akių kontakto nesiklauso. Jie nelaiko savęs komunikacijos dalyviais, kol nėra tikslaus nurodymo. Išgirsta tik daiktą pateiktos sudėtingesnės instrukcijos. Vaikai imasi atlikti instrukcijoje nurodytus konkrečius veiksmus su daiktais („sudėk“), bet ignoruoja tikslesnius, papildomus nurodymus arba skatinančius pamąstymo („palygink, kuo skiriasi?“) Trukdo ir žodyno skurdumas. Jei vaikas nesupranta žodžių, mokomasis dialogas, kurio tikslas perteikti žinias – nepavyksta. Vaikai tarpusavyje mažai kalbasi. Net 60 % neišplėtotos kalbos vaikų nepakankamas poreikis komunikuoti (Semenovič, Chalilova, Lanina, 2004). Ignoruoja draugų pasakymus, bendravimas vyksta per pedagogą. Šis savo ruožtu „vertėjauta“, nes bent pradžioje vaikai nesupranta vienas kito ir nesusikalba. Tad verbalinė komunikacija ir neįmanoma. Negalimas ir dėl paties komunikacijos įgūdžių nebuvimo. Vaikai nepaiso vieno kito interesų, daiktų (Braun, 1999). Jie komunikuoja veiksmais (primityvesnis bendravimas), įpranta bendrauti per pedagogą. Bendraamžių šnekas šie vaikai nespėja sekti ir įvertinti (teisingai – ne), nes ir pedagogo kalbą ne visai supranta, juolab nevertina (teisybę pasakė, ar ne). Atsakydami mielai kaip aidas kartoją žodžius, pasakymus, nekontroliuodami, neanalizuodami (Gribova, 1995).

Autoriai teigia, kad ugdymo procese daugelis vaikų pamažu įsijungia į pedagogų organizuojamus kolektyvinius žaidimus, atlikdami prieinamas užduotis. Reikalingas tik nuolatinis pavyzdys, kurį būtų galima pamėgdžioti, sufleravimas, paaiškinimas. Dalis vaikų įpranta žaisti prisilaikydami taisyklių (Kiphardt 1984; Garšvienė, 1996). Pirmaisiais, antraisiais mokymo metais vaikai paprastai žaidžia greta, bet atskirais žaislais, mėgdžioja kitų veiksmus, nori turėti tokį pat žaislą. Atsiranda nesusipratimų, kai tenka ko nors paprašyti, pasiskolinti – paprasčiausiai atima.

Nemažai tyrimų įrodyta, kad socialinė kompetencija arba gebėjimas bendrauti, yra viena svarbiausių funkcijų visuomenėje. Kaip teigia Vygotsky, asmenybės likimą galiausiai lemia ne pats jo sutrikimas, o socialinės jo neįgalumo pasekmės, jo socialinė – psichologinė realizacija. Ne intelekto sutrikimai, o būtent bendravimo įgūdžių stoka, neadekvatus ir socialiai nepriimtinas elgesys sąlygoja didesnę neįgalių asmenų atstūmimą visuomenėje (cit. Gevorgianienė, 1999). Aplinkiniai, nesuprasdami, ką vaikas sako, gali visiškai liautis jo klausytis. Suaugusieji toliau mėgina išmokyti vaiką žodžių, tačiau neišsijaučia į konkrečią vaiko bendravimo situaciją. O juk būtent čia glūdi kalbos šerdis – susilaukti reakcijos būtent į tai, kas pasakoma. Tik tuomet vaikas suvokia, kas ir koks jis yra, - teigia Bakk, Grunewald (1998). Kalba yra svarbi ir dėl to, kad leidžia užmegzti kontaktus ir susilaukti įvairių atsakymų žodžiais bei jausmais, nes žodžiai pamažu tampa minčių išraiškos priemonės, pakeičiančios atminties vaizdinius.

1.4. Vidutiniškai neišplėtotos verbalinės komunikacijos diagnostika ir ugdymo apžvalga.

Vaikų, turinčių kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimų, ugdymas ikimokykliniu laikotarpiu turi ypatingą reikšmę tolesniam vaiko mokymuisi ir lemia jo asmenybės formavimąsi (Daugirdienė, 2003). Kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimų diagnostika, individualių programų sudarymas grindžiamas trimis pagrindiniais principais:

- raidos,
- sistemingumo,
- kalbos ryšio su kitais psichikos procesais (Levina, 1997).

Autorė teigia, kad raidos principas padeda atskleisti pačius sutrikimus, jų kilmę, atsiradimo nuoseklumą, padeda nustatyti priežasčių ir pasekmių tarpusavio ryšį. Kiekvienu konkrečiu atveju padeda numatyti, koks sutrikimas įveiktinas pirmiausia, ir sudaryti kalbos ugdymo sistemą.

Sistemingumo principas. Nustatant kalbos sutrikimą visada atsižvelgiama į visą kalbos sistemą – fonetiką, leksiką gramatiką.

Kalbos ryšio su kitais psichikos procesais principas padeda nustatyti vaiko kalbos sutrikimo ir intelekto ryšį. Labai svarbu numatyti tinkamus vaiko ugdymo būdus (Wirth, 1990).

Vokiečiai iki 1997 metų neturėjo pragmatinių komunikacinių gebėjimų tyrimo, standartizuotos ar nestandardizuotos susistemintos, patirties (Böhme, 1997). Kraft, Rosetti (1996) (cit. Böhme, 1997, p. 98), pristatyta diagnostikai ir ugdymui skirta medžiaga 0-3 metų vaikams liudija,

jog pragmatinės raidos standartai galimi. Normalios raidos interakcijų pagrindu reikia išsiaiškinti šias sritis:

- susijusių asmenų grįžtamojo ryšio santykių sprendimas,
- sprendimas apie vaiko pokalbio gebėjimus, būtent: dialogo pradėjimas, pasikeitimas replikomis, įvairių kalbėjimo kategorijų vartojimas.

Kai diagnozuojamos interakcijos tarp tėvų ir vaikų problemos, turinčios įtakos vaiko pragmatiniams – komunikaciniams gebėjimams, pagrindinis jų įveikimo darbo baras visų pirma darbo su tėvais ir (ar) tėvų darbo srity sukurti sąlygas vaikų pragmatinių gebėjimų raidai (Wirth, 1990).

Ugdymas būtinas, jei vaikams nustatomi (pagal standartizuotus arba nestandartizuotus dokumentus) šie kontaktavimo sunkumai, pasireiškiantys įvairiomis formomis:

- žvilgsnio vengimu,
- negebėjimu pradėti (vesti) dialogo,
- nuolatinio neatidumo abipusių dalyvių replikų kaitai,
- įvairių išraiškos tipų, formų nesilaikymu.

Braun (1999), Wirth (1990) ir kt. nuomone tyrinėtinos ir stebėtinos socialinės situacijos, kontaktai, žaidimas ir elgesys žaidžiant, vaiko diena darželyje (ar mokykloje). Dėmesys komunikacijai kreipiamas interakcijose, kuriose analizuojamas turinys, santykiai: vaiko komunikacija šeimoje, darželio grupėje, mokykloje, žaidimų aikštelėje, brolių-seserų santykiai.

Skirtinguose literatūros šaltiniuose aprašoma daug ir įvairių pasaulyje taikomų standartizuotų testų, klausimynų ir skalių vaikų kalbai įvertinti, pvz.: John Harris (1990) testus įvairiems kalbos aspektams tirti skirsto į keletą kategorijų (cit. Misevičiūtė, 2003, p. 142):

- testai, kuriais vertinama artikuliacija (pvz.: Goldman – Fristoe artikuliacijos testas – Goldman Fristoe Test of Articulation. Sudarytas R. Goldman, M. Fristoe, 1986 m., skirtas nustatyti artikuliacijos sutrikimų tipui);
- testai, kuriais vertinamas žodynas (pvz.: Peabody paveikslėlių žodyno testas – Peabody Picture Vocabulary Test, sudarytas L. M. Dunn ir L. M. Dunn, 1981., skirtas įvertinti impresyvųjį vaiko žodyną);
- testai, skirti vertinti kalbos gramatinei sandarai (pvz., Kalbos vystymosi testas – Test of Language Development, 1981 m., skirtas vaikų nuo 3 iki 8 metų kalbos sintaksei, morfologijai ir fonologijai vertinti);

- testai, skirti psicholingvistiniams įgūdžiams vertinti (pvz., D. Reynell tyrimo skalė – Reynell Development Language Scales III, sudarytas Reynell 1997m., juo vertinamas vaikų nuo 1,5 iki 7 metų kalbos suvokimas, žodynas ir gramatinė kalbos sandara).

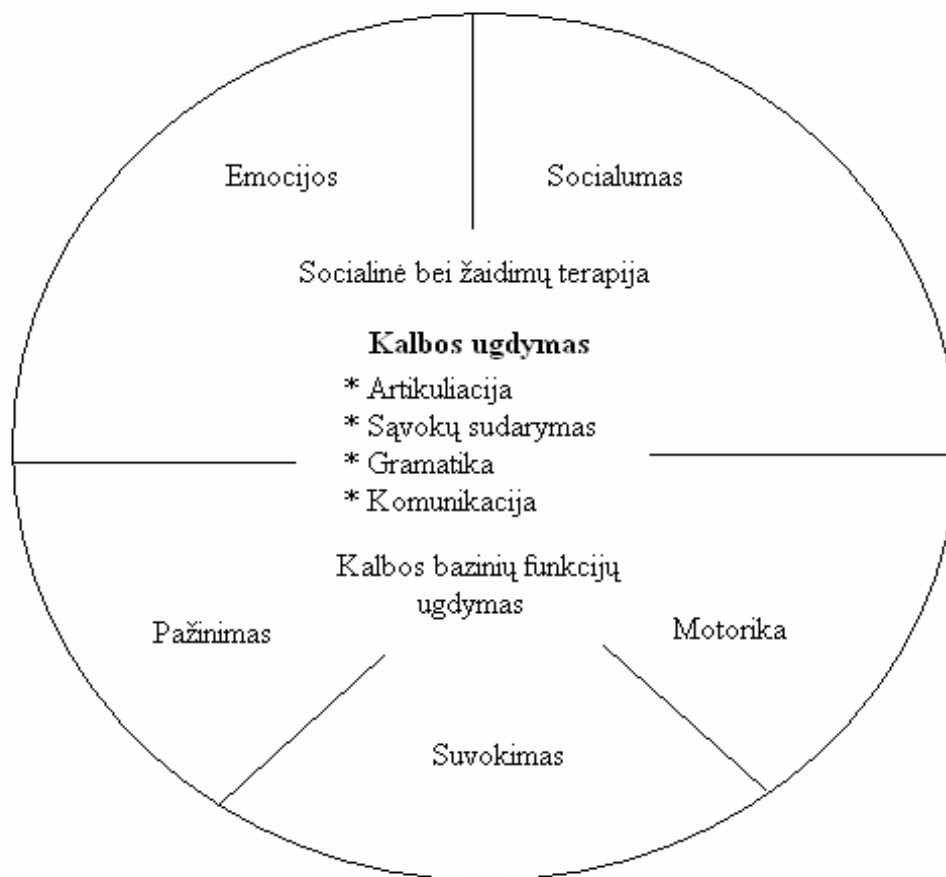
Šie rekomenduojami testai lietuviams vaikams tinka tik iš dalies ir yra neaprobuoti. Lietuvoje dar nėra standartizuotų kalbos tyrimo testų, bet logopedai, vertindami ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbą, naudoja Lietuvoje pradėtas taikyti vaikų raidos vertinimo metodikas. Tarp jų galima paminėti Kanadoje sukurtą DISC – diagnostinį vaikų raidos vertinimo aprašą (Diagnostic Inventory for Screening Children, Amdur, Mainland, Parker, 1995) ir funkcinės raidos diagnostinę metodiką (Munich Functional Development Diagnostic). Jos padeda vertinti vaiko tam tikrų raidos sričių turimus įgūdžius (percepcijos, socialinio prisitaikymo, kalbos supratimo, ekspresyvosios kalbos ir kt.) (Misevičiūtė, 2003). Bet nei viena iš minėtų metodikų išsamiai neįvertina ankstyvojo amžiaus vaiko kalbos formavimosi. Tikslus ikimokyklinio amžiaus vaikų, kurių neišlavėjusi kalba, turi specialių ugdymo poreikių, kalbinių įgūdžių įvertinimas turėtų būti atliekamas tam skirtomis metodikomis.

Šiuo metu kalbos įvertinimui naudojama 2000 m. išleista ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos leista naudoti Gaulienės, Giedrienės, Girkainienės (2000) metodinė priemonė „Kalbos tyrimas“. Ši tyrimo metodika rekomenduojama 5-10 metų vaikų, kuriems prognozuojamas žymus, vidutinis ar nežymus kalbos neišsivystymas, kalbiniams gebėjimams tirti. Ją sudaro: kalbos tyrimo schema (joje nurodyti bendrosios ir smulkiosios motorikos, klausos, balso vertinimas, bendrasis kalbos apibūdinimas, rišliosios kalbos, kalbos gramatinės sandaros, žodyno, tarties, foneminio suvokimo, artikuliacinio aparato tyrimas); paveikslėlių rinkinys (rišliosios kalbos, gramatinės sandaros, žodyno, tarties ir foneminio suvokimo tyrimui) ir kalbos tyrimo protokolas. Vertinimo išvados įrašomos į kalbos įvertinimo korteles, 2004 m. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro patvirtintas formas. Vidutiniškai neišplėtotai kalbai įvertinti yra nurodyta 2 forma. Komunikacinių gebėjimų įvertinimui testų, kortelių ar kitų parengtų dokumentų, pritaikytų Lietuvos vaikams, kol kas mūsų šalyje nėra.

Kokybinė ir kiekybinė vaikų atsakymų analizė padeda logopedams tiksliai nustatyti kalbos sutrikimo pobūdį ir numatyti korekcijos kryptis.

Visame kalbos ugdymo procese siekiama sudaryti pagrindą savaiminei kalbos plėtotei. Garšvienės (1996) teigimu, nėra galimybių išmokyti visų žodžių, gramatinių formų, žodžių jungimo į sakinius variantų, tačiau būtina supažindinti su pagrindiniais gramatikos dėsningumais, išmokyti vaikus analizuoti kalbą. Svarbiausias pedagogo vaidmuo – padėti tinkamai vartoti kalbą socialiniame kontekste (Hallahan, Kauffman, 2003).

Mokslininkai, tyrinėję vaikų neišplėtotą kalbą, pateikia kalbos ugdymo modelius, sudėtines dalis.

1 pav. Grohnfeldt (1993) siūlomas daugiadimensinis raišos modelis neišplėtotos kalbos ugdymui (cit. Böhme, 1997).

Šiame paveiksle pavaizduotas bendras neišplėtotos kalbos ugdymo modelis. Kalbos ugdymas - tai ne tik artikuliacijos tikslinimas, sąvokų sudarymas, taisyklingos gramatinės sandaros bei komunikacijos įgūdžių formavimas. Kalbos ugdymas glaudžiai siejasi ir su kitų pažintinių procesų ugdymu bei lavinimu. Vaikų neišplėtotos kalbos detalesnė schema pateikiama prieduose (žr. 1 priedas, 1 lentelė).

Kalbos ugdymo pratybose Filičeva, Čirkina (1998) išskiria 3 etapus, kur antrasis skirtas vaikams, kurių kalba atitinka vidutiniškai neišplėtotos kalbos laipsnį:

- 1) Intensyvus darbas ugdant kalbos supratimą, siekiant skirti įvairias žodžių formas.
- 2) Ugdyti šnekamąją kalbą plečiant žodyną, paprastų gramatinių formų įsisavinimas.

- 3) Taisyti tarimo trūkumus, mokyti skirti garsus, formuoti skiemeninę žodžio struktūrą.

Ivoškuvienė, Kaffemanienė, Baranauskienė, Burneikienė, Makarovienė, Varkalavičienė (2003) teigia, kad ypatingą dėmesį, ugdant neišplėtotos kalbos ikimokyklinuką, būtina skirti pačiam vaikui ir jo emociniam komfortui. Itin svarbu taikyti įvairius skatinimo metodus. Didelis dėmesys skiriamas teigiamoms vaikų emocijoms žadinti. Tai skatina norą bendrauti. Minėtos autorės dar rekomenduoja pažintinę veiklą organizuoti žaidimo forma.

Kiernan (1987) vaikų komunikacinius gebėjimus siūlo ugdyti taikant vaidmeninius žaidimus ir įvairias kalbėjimo kategorijas.

1. *Komentaras – patvirtinimas.* Žaidimo – kūrimo metu pedagogas gali komentariais bandyti palaikyti vaiko veiklą. Vėliau provokuojamas vaikas komentuoja pedagogo veiklą, specialiai tam darant žaidimo klaidas ar nesusipratimus.
2. *Klausimai – atsakymai.* Čia tinka įvairiausi vaidmeniniai žaidimai telefonu. Skambintojui reikia informacijos ir tikslingais klausimais ją bando gauti. Jei vaikas dar negali savarankiškai kelti klausimo, pedagogas iniciatyvus ir pagal žaidimo situaciją rūpinasi, kad vaikui įdomūs „pėdsakai“ ir „paslaptys“ būtų išsiaiškintos klausimais.
3. *Reikalavimas – veikla.* Tipiški hierarchijos santykiai gali būti pritaikyti roliniuose žaidimuose: mama – vaikas, policininkas – eismo dalyvis, gydytojas – pacientas ir pan. Šie žaidimai ypač svarbūs vaikams, kurie kitų draugėje yra labai suvaržyti, t. y. nedrįsta kelti reikalavimus ir patys bijo reikalavimų tam tikroje situacijoje. Tokiais atvejais naudinga per vertėją, pvz.: lėlę, gyvūną stimuliuoti, vaidinti situaciją ir duoti vaikui galimybę imituoti pasakymus kalba. Tikslas – įkalbėti, išjudinti vaiką formuluoti savo reikalavimą, kurį galėtų taikyti įvairiose situacijose.

Įvairių kalbėjimo (pasakymo) kategorijų ugdymas efektyvesnis, jei komunikaciniai įgūdžiai su skirtingais asmenimis, skirtingose situacijose yra įtvirtinami kurioje nors veikloje. Todėl prasmingas darbas yra integruotu In-Vivo treniravimu.

* * *

Apibendrinant atliktą mokslinės literatūros analizę, galima teigti, kad komunikaciniai gebėjimai – platesnė sąvoka, negu kalbiniai gebėjimai. Komunikacinių gebėjimų formavimasis apima kalbinio bendravimo raidą ontogenezeje, jo sąsajas (priklausomybę) su asmenybės veikla, komunikacinių ir kalbinių gebėjimų formavimosi santykį, kalbos gebėjimų realizavimo priklausomybę nuo komunikacinių (esant normaliai ir neišplėtotai kalbos raidai), kalbinės komunikacijos gebėjimų

įgijimą kaip asmenybės socialinės adaptacijos sąlygą. Jei vaiko kalbiniai gebėjimai menki (neišplėtotą kalbą), dažniausiai bus nepakankami ir komunikaciniai. Tai savo ruožtu apsunkins ugdymą. Vaiko – suaugusiojo bendravimas šiame procese labai svarbus, nes tik išugdžius vaiko poreikį bendrauti, bus galima sėkmingai ugdyti kalbą. Tad tiek kalbinių, tiek komunikacinių gebėjimų formavimas pedagogikai, ir ypač logopedijai, labai aktualus.

Remiantis Lietuvos ir užsienio mokslininkų tyrimais ir rekomendacijomis, Lietuvoje jau yra parengta nemažai metodikų ir priemonių ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbai ugdyti. Tai vaikų darželio programa „Vėrinėlis“, vidutiniškai ir žymiai neišplėtotos kalbos ugdymui sudaryta Ivoškuvienės, Mamonienės, Pečiulienės, Suveizdienės (1997) programa, Lendraitienės ir Zinkevičienės (2002) „Prielinksniai ir garsai paveikslėliuose“, Garšvienės, Dapšienės ir kt. (2000) mokymo priemonė neišplėtotai kalbai ugdyti ir kt. Tačiau šiuo metu nėra komunikaciniams gebėjimams lavinti parengtų ir pritaiktų Lietuvos vaikams užduočių sistemų, pratybų sąsiuvinų, vadovėlių. Pasi-gendama net didaktinės medžiagos vidutiniškai neišplėtotai kalbai ugdyti.

2 skyrius. VIDUTINIŠKAI NEIŠPLĖTOTOS VAIKŲ KALBOS IR KOMUNIKACIJOS TYRIMAS.

2.1. Tyrimo metodika ir organizavimas.

Atliekant tyrimą, naudoti šie metodai:

- Diagnostiniai metodai:

Dokumentų (kalbos įvertinimo kortelių) analizė.

Siekiant įgyvendinti numatytą tikslą, remtasi konkrečia informacija ir išvadomis. Ugdomųjų vidutiniškai neišplėtotos kalbos įvertinimui buvo išanalizuotos dvidešimties vaikų kalbos įvertinimo kortelės. Vaikų kalba tirta pagal 2000 m. išleistą ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos leistą metodinę V. Gaulienės, R. Giedrienės ir L. Grikainienės parengtą metodinę priemonę „Kalbos tyrimas“. Verbalinių gebėjimų išvados užfiksuotos Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. patvirtintose „Kalbos įvertinimo kortelėse (2)“.

Pedagoginis stebėjimas.

Pedagoginio stebėjimo objektas – vaikų verbaliniai gebėjimai savarankiškos veiklos procese. Stebėjimo planas (klausimynas) „Komunikacijos įgūdžiai“, kur buvo fiksuojami pastebėjimai, parengtas šiek tiek remiantis Dewart ir Summers komunikacijos tyrimo metodika (žr. 2 priedas).

Klausimynas sudarytas iš keturių prasminių blokų:

- 1) bendravimo tikslai;
- 2) reakcija į bendravimą;
- 3) sąveika ir pokalbis;
- 4) bendravimo kontekstas.

Kiekviena plano potemės dalis sudaryta iš penkių klausimų, pradedant impresyvosios verbalinės ir neverbalinės komunikacijos gebėjimais – pasakoja „sava“ kalba, supranta „taip“, „ne“, supranta kelis žodžius, susijusius su žinomu daiktu ar situacija, klausosi suaugusiojo kalbinimo, imituoja veiksmus, parodo žinomą asmenį, daiktą - ir baigiant ekspresyviaisiais verbalinės komunikacijos gebėjimais: bendrauja kalba, dalyvauja pokalbyje, kalba žodžių junginiais, trumpais sakineliais, paprašo norimo daikto, žino mandagumo žodelius ir juos taisyklingai pavartoja, sugeba paneigti ir kt.

Pedagoginio stebėjimo forma – slaptas stebėjimas.

- Ugdomasis tyrimas.

Siekiant patikrinti parengtos užduočių sistemos efektyvumą ir patvirtinti (ar paneigti) hipotezę, atliktas ugdomasis tyrimas. Imtis sudaryta netikimybinio (tikslinio) būdu. Iš dvidešimties respondentų šiame tyrime dalyvavo dešimt tiriamųjų. Tai 6-8 metų amžiaus, sulėtėjusios psichinės raidos arba nežymaus protinio atsilikimo vaikai. Visi ugdytiniai lanko ikimokyklinę ugdymo įstaigą. Ugdomajam tyrimui atlikti parinkti vienos įstaigos vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikai. Ugdymo trukmė – šeši mėnesiai. Tyrimas atliktas pagal numatytus tris etapus:

I etapas – pedagoginis stebėjimas (prieš ugdymą);

II etapas – vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų verbalinių gebėjimų ugdymas pagal parengtą užduočių sistemą;

III etapas – pedagoginis stebėjimas (po ugdymo).

- Ugdytinių veiklos, pokyčių vertinimas.
- Turinio analizė (kokybinis veiklos vertinamasis tyrimas).
- Kiekybinė analizė (duomenų matematiniai skaičiavimai).

2.2. Kalbos įvertinimo duomenų analizė.

Rišlioji kalba.

Daugumai vaikų, pasakojant pagal siužetinį paveikslėlį, paveikslėlių seriją, girdėtą tekstą ir kt., reikalinga klausimų pagalba (Modestas, Džiugas). Vaikai kalba trumpais, vientisiniais sa-

kinukais, kartais paveikslėlių įvardina tik vienu žodžiu – veikėju arba veiksmo pavadinimu (Osvaldas, Šarūnas, Agnė, Kristina, Viktorija), o girdėto teksto visai neatpasakoja – neatsimena (Edgaras, Tadas). Pastebima, kad reikšdami pagrindinę mintį, nežino kai kurių žodžių arba žinomus žodžius kartoja keletą kartų (Romas, Edgaras). Sakinio mintis šokinėja, nėra nuoseklumo (Osvaldas, Urtė, Agnė, Romas, Kristina, Viktorija, Vilius). Pasakodami kartais praleidžia pagrindines sakinio dalis (Vilius, Kornelija). Beveik nepasitaiko taisyklingų sakinių ir juo labiau sakinių su išskirtinėmis sakinio dalimis. Kartais pavartojamos vienuosės sakinio dalys (Šarūnas, Oskaras). Pažyminių vartojama mažai, tik apibūdinant daiktą nurodoma spalva ir dydis (Kristina, Erika). Dažniau pavartojami papildiniai, aplinkybės (Agnė, Kristina, Osvaldas). Vaikai, pasakodami siužetinį paveikslėlį, vartoja esamąjį laiką, o pasakodami girdėtą pasakojimą ar patirtą įvykį (pvz.: apie atostogas) vartoja įvairius laikus, susipainioja. Tai liudija menką orientaciją laike, taip pat ir erdvėje (Modestas, Viktorija, Vilius, Osvaldas).

Analizuojant vaikų rišliąją kalbą, pastebėta, kad kartais vaikai pasakodami nepakankamai gerai suvokia siužetinius paveikslėlius, neišžiūri į paveikslėlį, neišanalizuoja situacijos, nesuranda pradžios. Pasakoja tik tai, ką pamato pirmiausia. Kas nesudomino, į pasakojimą neįtraukia (Edgaras, Erika, Tadas).

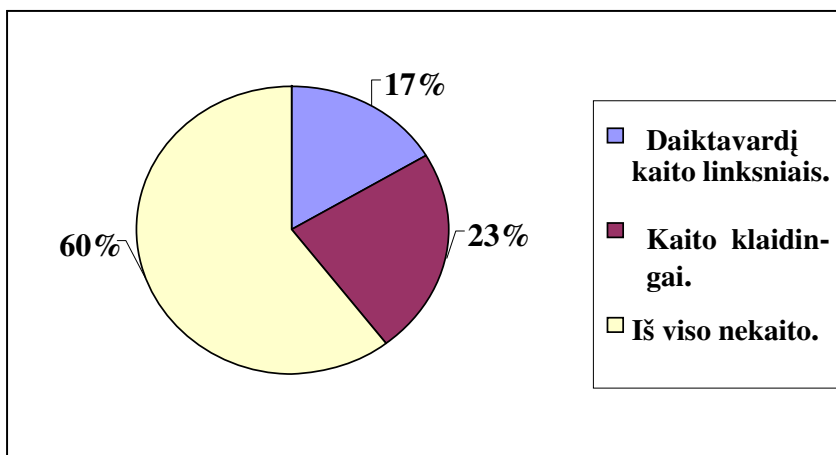
Kalbos gramatinė sandara.

Vidutinio laipsnio neišplėtotą vaikų kalbą – tai ryškiausias agramatizmo periodas (Garšvienė 1996). Vaikai nederina žodžių sakinyje gramatiniais ryšiais. Būdvardžiai dažnai nesuderinti su daiktavardžiais. Dar sunkiau derinami su skaitvardžiais. Daromos grubios kaitymo klaidos. Painiojamos linksnių, skaičių, laikų, asmenų, giminių galūnės. Pasitaiko, kad visai „nukanda“ galūnes (Šarūnas, Džiugas, Romas).

Dauguma vaikų visai nesudaro sakinių iš pateiktų žodžių (Arvydas, Romas, Edgaras, Urtė, Kristina, Erika, Viktorija, Edmundas, Šarūnas).

Atlikdami daiktavardžio kaitymo linksniais užduotis, vaikai daro grubių klaidų, kai kurių žodžių net nežino. Stichiški žodžių darybos, kaitymo ir derinimo būdai. Neretai prideda ne tos giminės galūnę, daug netaisyklingų, sunkiai suprantamų, pačių padarytų žodžių, pvz.: „pamatei tlanda pauta“ (Smagu paukščiams skraidyti padangėje), „pantei tuli lidut“ (Inkilėlyje apsigyveno varnėnai), „tuklus taldint“ (Arbata pasaldinama cukrumi). Šnekėdami apie save vaikai kartais vartoja III-ą asmenį.

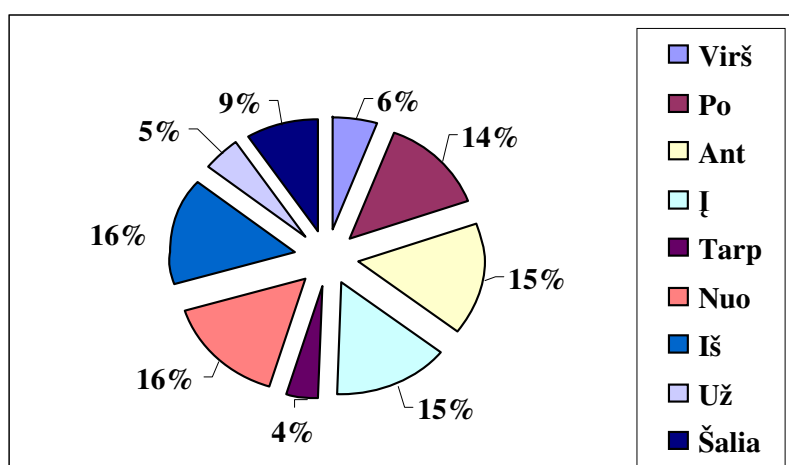
Kiti užduoties kaityti linksniais visai atsisakė, nors savarankiškoje kalboje daiktavardį linksniais kaito, bet daro nemažai klaidų. Kai kurie visiškai negeba atlikti daiktavardžių kaitymo linksniais užduoties (žr. 3 priedas, 1 lentelė).

2 pav. Daiktavardžio kaitymas linksniais, %.

Paveiksle pateikti duomenys rodo, kaip šie vaikai geba derinti žodžius sakinyje. Didžioji dalis, net 60 % tiriamųjų nesuvokia gramatinio ryšio tarp žodžių. Dėl to vaikų kalba, sakiniai be konteksto dažnai yra visiškai nesuprantami. Žodžius derina, tačiau daro nemažai klaidų 23% vaikų. Pakankamai taisyklingus, gramatiniais ryšiais suderintus sakinukus pasako apie 17% visų tiriamųjų.

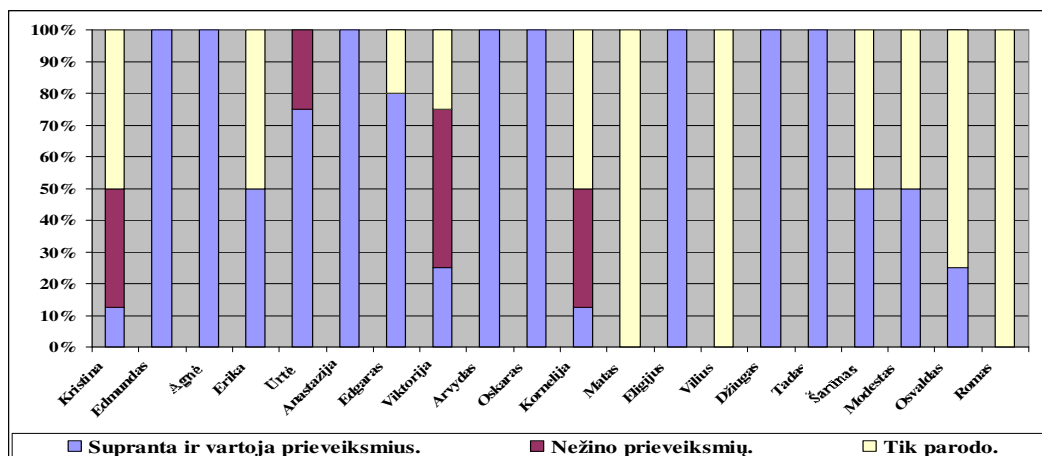
Prielinksnių vartojimo lentelėje (žr. 3 priedas, 2 lentelė) pateikti duomenys rodo, kaip kiekvienas vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikas vartoja dažniausiai pasitaikančius prielinksnius.

3 pav. Prielinksnių vartojimas, %.

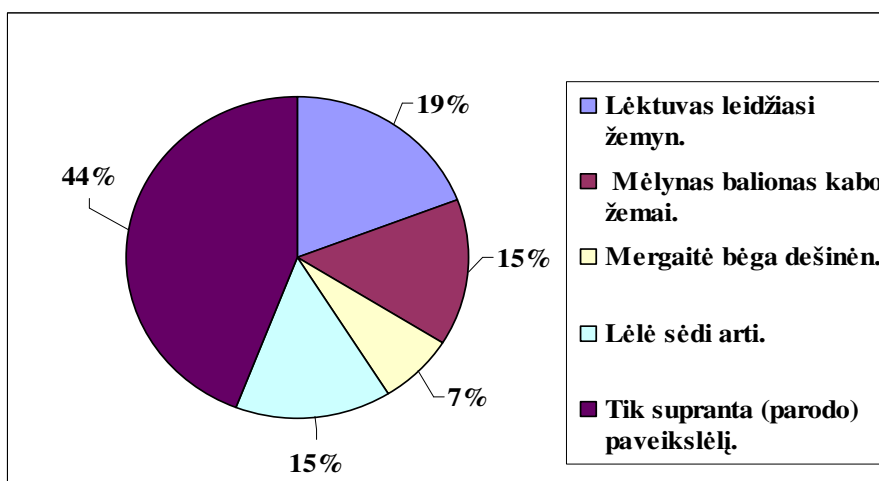
Diagramoje pavaizduota procentinė prielinksnių vartojimo išraiška. Remiantis duomenų analize, galima daryti išvadą, kad šie ikimokyklinukai iš kalbos tyrimo kortelėse pateiktų prielinksnių mažiausiai vartoja prielinksnius „tarp“ - vos 4% , prielinksniai „už“ ir „virš“ tesudaro 5% ir 6%. Labai gerai supranta ir gali vykdyti paliepiamus su prielinksniais „ant“ - 15%, „nuo“ - 16% ir „iš“ -16% bei prielinksniu „po“, „į“ 14% vaikų. Prielinksnis „šalia“ vartojamas mažiau - 9%. Vaikai, nesuprasdami kai kurių prielinksnių reikšmės, juos paprasčiausiai painioja tarpusavyje arba kartais praleidžia.

Prieveiksmių vartojimas.

4 pav. Vaikų kalboje prieveiksmių vartojimo charakteristika, %.

Prieveiksmių supratimas pakankamai geras. Kai kurių iš vis nežino 3 vaikai. Visas užduotis su prieveiksmais gerai atliko 8 ikimokyklinukai iš 20. Supranta ir geba tik parodyti – 3.

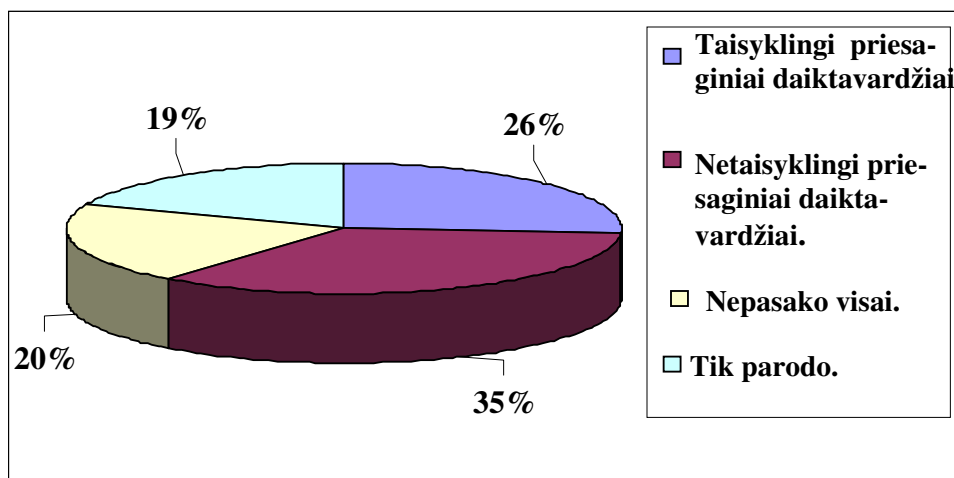

5 pav. Prieveiksmių vartojimas, %.

Paveiksle matoma, kad didžioji dalis, net 44 % vaikų, nesugeba įvardinti prieveiksmių, tik kai kuriuos iš jų nurodė, tačiau netiksliai. Kad saulė leidžiasi „žemyn“ - sugebėjo pasakyti 19% vaikų. Tuo tarpu, vienodai, po 15 % vidutiniškai neišplėtotos kalbos ikimokyklinukų, įvardijo, kad mėlynas balionas kabo „žemai“ ir „lėlė sėdi arti“. Vaikams gana nesunku buvo pavartoti prieveiksnius šiuose sakiniuose. Šios reikšmės žodžiai dažniau girdimi ir vartojami savarankiškoje veikloje bei suaugusiųjų kalboje.

Vaikams sunkoka buvo skirti kryptis ir vartoti prieveiksmį „dešinèn“ (tik 7 %). Jų vaikai keičia žodžiais „čia“, „ten“.

Priesaginiai (mažybini) daiktavardžiai

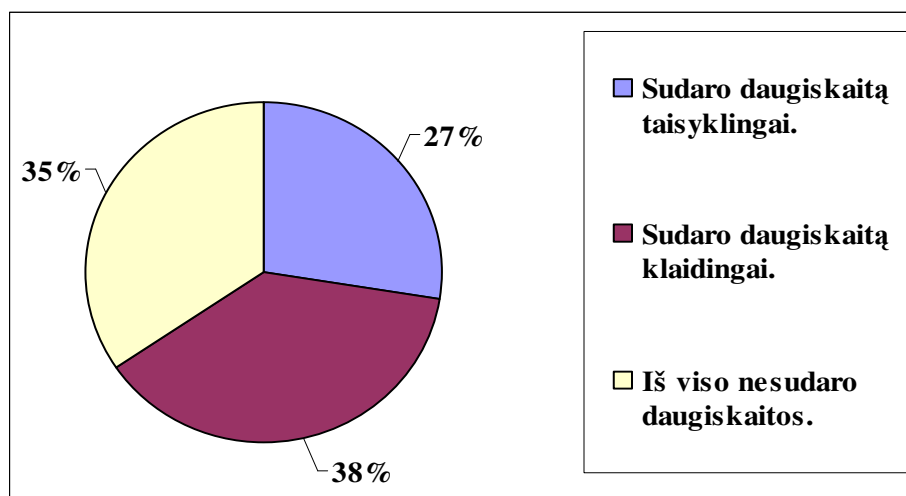
6 pav. Priesaginių (mažybinių) daiktavardžių daryba, %.

Tik 3 vaikai iš dvidešimties (žr. 3 priedas, 3 lentelė) geba taisyklingai sudaryti priesaginius (mažybinius) daiktavardžius (Urtė, Anastazija, Edgaras), nors pastarojo priesaginių žodžių daryba pasižymi savitu priesagų vartojimu: **-ytis, -ytė**. Kiti vaikai padaro po vieną, dvi klaidas, tačiau juos žino, supranta ir vartoja (26 %). Didžioji dalis, apie 35 % vaikų, vartoja savos darybos – netaisyklingus, su praleistais, sukeistais vietomis garsais - mažybinius žodžius. Pvz., nemaža dalis, 20 %, nesupranta šios užduoties, nors savarankiškoje kalboje žodžius su priesagomis pavartoja. Supranta priesaginius daiktavardžius ir geba parodyti daiktus paveikslėlyje 19% šių ikimokyklinukų.

Kaip matoma iš pateiktų duomenų, priesaginių daiktavardžių daryba gana silpna. Tik keli vaikų teisingai suvokia užduotį ir atlieka ją be klaidų, arba su keletu klaidų. Dauguma visiškai nesupranta šios užduoties arba sudarinėja iškreipdami žodžių darybos būdą, t. y. trumpindami žodžius,

nukasdami galūnes, praleisdami garsus, ar sukeisdami juos vietomis, kartu vartodami labiausiai žinomus būdvardžius „didelis“, „mažas“.

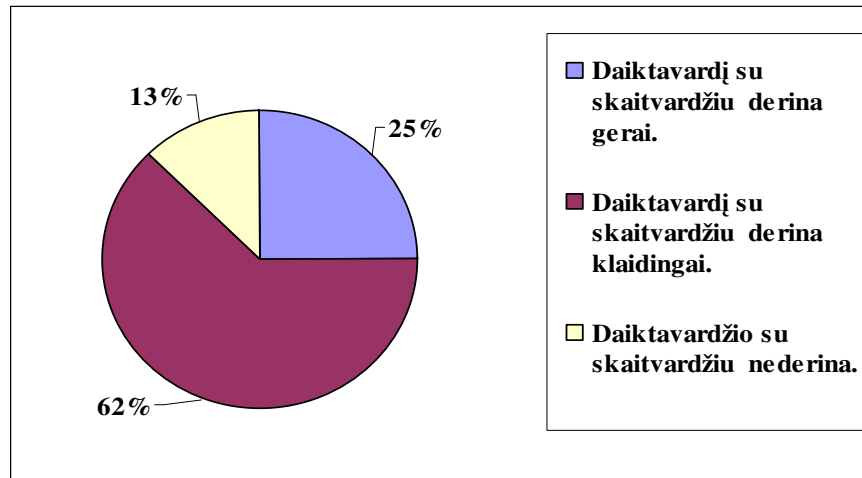
Daugiskaitos sudarymo ypatybės. Dauguma vaikų, sudarydami daugiskaitą, prie žodžio prideda galūnę –i(ai): „slyvai“, „akmenai“, „mediai“, „žuviai“. Keletas vaikų daugiskaitą pateikė kaip vienaskaitą, nieko nepakeisdami žodyje: „akmuo“, „žuvis“. Nemaža dalis vaikų daugiskaitą sudarė nukasdami galūnes: „žuvi“, „medi“, „kepurė“, „traktori“, „kepuliu“, „kepurėt“, praleisdami garsus žodžio viduryje, galūnę –iai, keičiama į galūnę –ei, pvz.: „syvos“, „taktojei“, „kepures“ (žr. 3 priedas, 4 lentelė).

7 pav. Daugiskaitos sudarymas, %.

Šiame paveiksle pateikti duomenys iliustruoja, kaip vaikai sudaro daugiskaitą. 27 % ikimokyklinukų supranta ir daugiskaitą sudaro teisingai. Didžioji dalis, 38%, užduotį supranta, tačiau daro nemažai klaidų, žodžius pasako su savo sugalvotomis galūnėmis, prideda skaitvardį „daug“. Kiti vaikai (35 %) nemoka padaryti daugiskaitos arba iš vis nesupranta užduoties.

Daiktavardžių ir skaitvardžių derinimas. Analizuojant vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų gramatinę sandarą, nustatytos grubios daiktavardžių ir skaitvardžių derinimo klaidos. Čia dažniausiai žodžiai taip pat iškraipyti, nesuderinti, sutrumpinti – 62 %: „paks“, „pote“, „du pukte, daug pukte“, „pacinta“ – paukščiai, „zoni“, „zonės“, „du žmogai“, „daug žmogų“ - žmonės, „akmuosų“, „akeme“ – akmenys, „daug valtų, bitų, šatų“. Kiti vienaskaitos neskiria nuo daugiskaitos arba nesupranta užduoties – 13 %. 25 % vaikų užduotį atlieka teisingai, nors neretai reikalinga minimali pagalba (žr. 8 pav.):

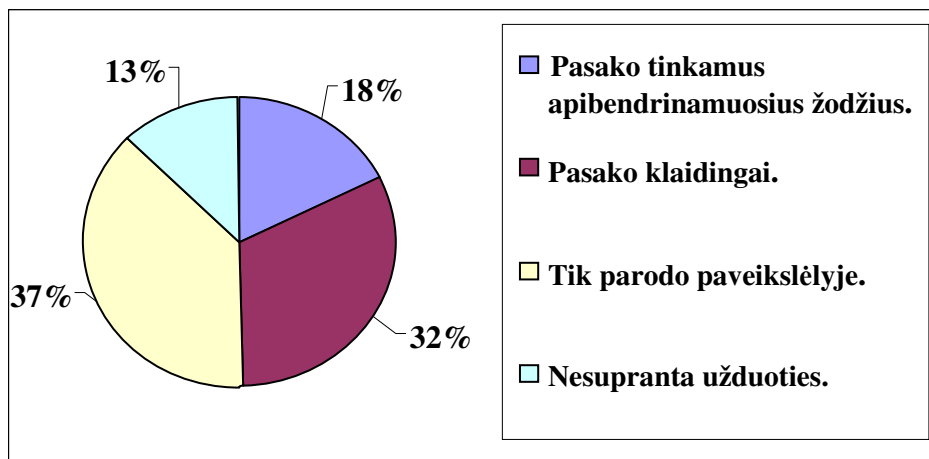

8 pav. Daiktavardžių ir skaitvardžių derinimas, %.

Žodynas.

Daiktavardinė leksika. Vaikų žodynas siaurokas, daugiau buitinis. Daiktus paveikslėliuose žodžiais pavadino, tačiau kai kurie žodžiai iškraipyti, kitų pavadinimus pakeičia aprašymu, pvz.: „kaspinas“ - „plaukų užlišimas“ (Eligijus). Kai kurie vaikai nežino kūno dalių pavadinimų (Romas, Edgaras), kiti daiktus įvardija panašios reikšmės žodžiais, pvz. alkūnę įvardija „ranka“, kulną – „koja“ (Anastazija, Arvydas, Agnė, Edmundas (kulną dar įvardino kaip kaulas)), avis – „ožka“, stogas – „namas“, kaspinas – „bantas“, vilkas – „šuo“, sąsiuvinis – „knyga“, parkeris – „pieštukas“ ir pan. Atskirų medžių pavadinimų (eglė, pušis, beržas) nepasako, vadina apibendrinamuoju žodžiu „medis“. Tik žinomą ir daugiau sutinkamą medį „eglė“ pavadina teisingai. Pastebima, kad daikto pavadinimai keičiami veiksmo pavadinimais: pvz.: „samtis“ – kur semia (Edgaras), „parkeris“ - „rašyti“ (Oskaras), arba artimo pagal situaciją žodžiu: samtis – sriubai (Anastazija). Paveikslėlis „fotelis“ apibūdinamas „ne lova“.

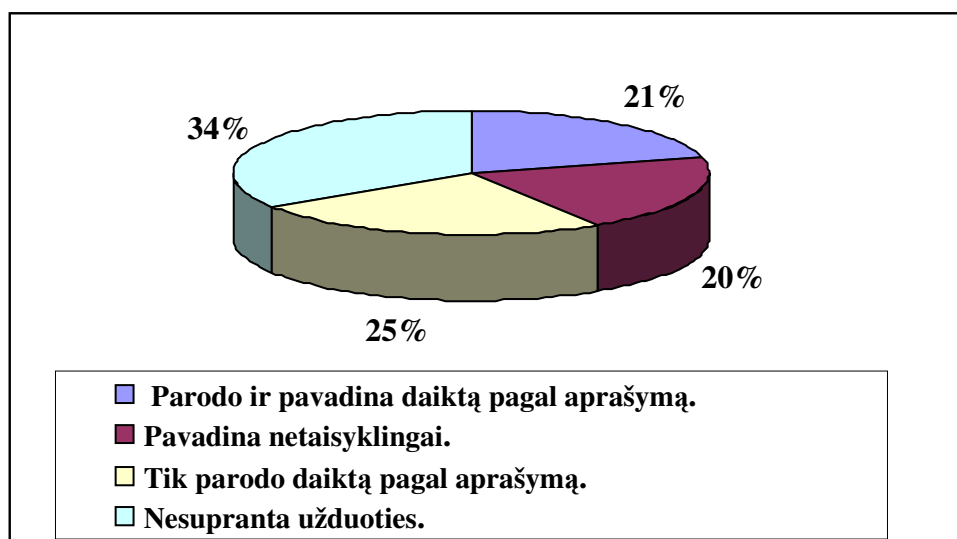
Apibendrinamųjų žodžių sąvokos daugelio šių vaikų nepilnai susiformavusios, nežino arba įvardija netiksliai. Baldai - sofa, lova, spinta – paveikslėlyje įvardijami „daiktai“ (Edmundas), „namai“, indai - lėkštė, puodelis, arbatinukas – „valgyti“ (Edmundas), „stiklai“ (Eligijus). Kiti – ir paukščius, ir žvėris pavadina „gyvūnais“ (Edgaras), arba jų gyvenamąją vietą „miške“ (Agnė). Ne visi vaikai gali įvardyti daiktą pagal požymius. Parodyti daiktus paveikslėlyje geba beveik visi, t. y. pasyvusis žodynas gausnis už aktyvųjį.

9 pav. Apibendrinamųjų žodžių vartojimas, %.

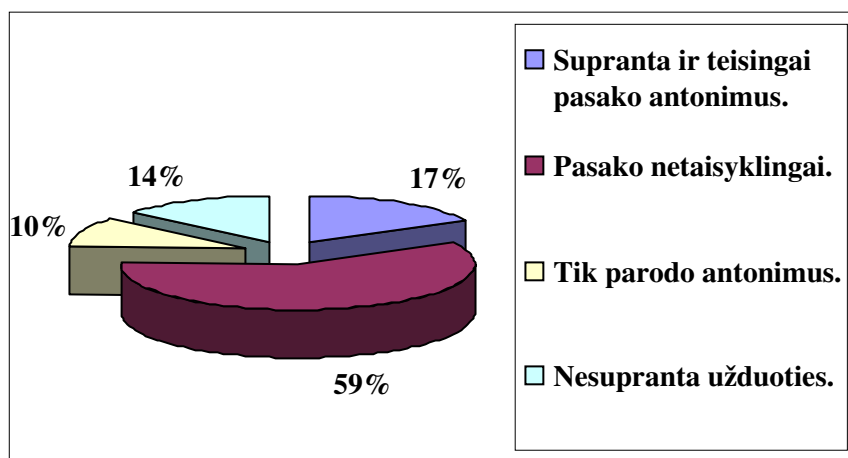
Šiame paveiksle pateikta procentinė apibendrinamųjų sąvokų vartojimo duomenys. 18% vaikų žino ir teisingai vartoja apibendrinamuosius žodžius. 32% - padaro klaidų, įvardija netaisyklingai, tik parodo – 37%. 13% - tokių sąvokų nežino, nesupranta.

Būdvardinė leksika. Šių ikimokyklinukų kalboje dažnai pasitaiko netiksliai vartojamų žodžių: pvz. vietoj „siauras takelis“ pasako „mažas takelis“. Taip pat ir daikto ypatybėms nusakyti vaikai daugiausia žino ir vartoja pažyminius didelis, mažas, (Edgaras, Urtė, Edmundas, Romas, Agnė). Nerasdami antonimo, prideda dalelytę *ne*: „neplatus“, „nerūgšti“ (Romas, Vilius, Osvaldas, Šarūnas) arba tik parodo (Anastasija, Džiugas, Tadas, Kristina). Kiti vietoj daiktų ypatybių vartoja vienaskaitos ar daugiskaitos būdvardį: „medis“ – medinis, „metalai“ – metalinis.

10 pav. Daiktų ypatybių pagal aprašymą įvardijimas, %.

Šis paveikslas iliustruoja daiktų ypatybių pagal aprašymą vartojimo ypatumus, kuriose pavaizduota, kad šios užduoties nesupranta 34%, 25 % vaikų tik parodo daikto ypatybes pagal aprašymą. Tuo tarpu supranta šią užduotį ir teisingai ją atlieka tik 21% vaikų, netaisyklingai pavadinama, nes nesupranta užduoties, 20% šių vaikų.

II pav. Antonimų vartojimas, %.

Čia iliustruojami tiriamųjų antonimų vartojimo ypatumai. Tyrimo duomenų analizė rodo, kad dauguma vaikų (59 %) netaisyklingai parenka antonimus, teisingai supranta šią užduotį ir geba pateiktiems žodžiams parinkti antonimus - 17% tiriamųjų. 14% vaikų visai nesupranta šios užduoties. Vos 10% vaikų tik supranta ir parodo, nors jų įvardinti nesugeba.

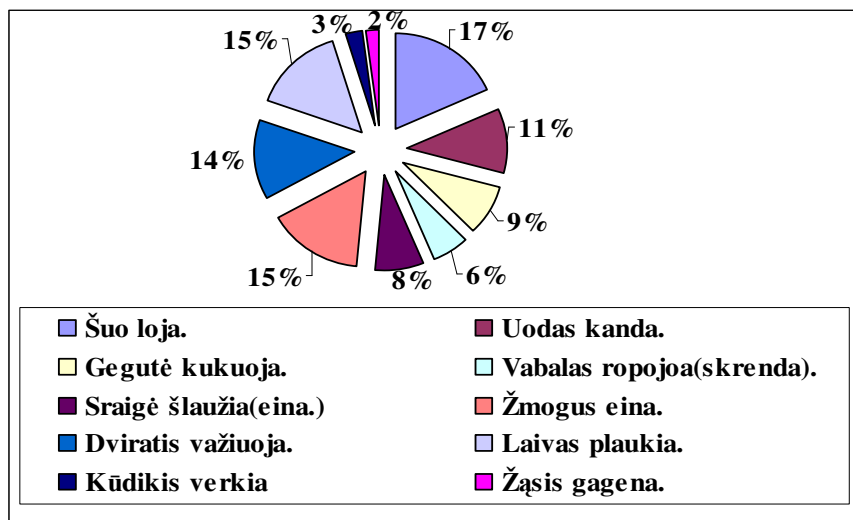
Veiksmažodinė leksika. Vaikai ne visada geba taisyklingai įvardinti veiksmą. Kartais pavartoja panašios reikšmės žodžius: šluosto, plauna – valo; dažo, piešia – piešia; piešia – rašo.

Dalyje „kaip kas šneka“ dauguma vaikų įvardijo: „šuo loja“. Kiti lojimą įvardijo „au-au“ (Oskaras, Kristina), „auja“ (Edmundas). Sunkiau sekėsi įvardyti gegutės kukavimą (geguoja, guguoja, kukibuoja), uodas – skraido, gėlė, zyzia, žąsis – žąsuoja, kvaksija. Viena Kristina iš visų vaikų vartojo vien garsažodžius: šuo – au au, uodas- ž ž ž, gegutė – kū kū kū, žąsis – kut kut kut. Kai kurie nieko neįvardijo ir neparodė paveikslėlyje. Vaikai tinkamu veiksmažodžiu pavadino tik geriausiai žinomo gyvūno „kalbą“.

Įvardydami kas kaip juda, vartoja dažniausiai girdimus ir pasitaikančius žodžius: eina, guli, važiuoja. Kai kurie skirtingi veiksmai pavadinti tais pačiais žodžiais (Viktorija, Anastazija, Romas, Modestas, Agnė). Mažai žino ir vartoja tokius žodžius kaip šliaužia, verkia, skrenda. Tinkamai visus veiksmo žodžius įvardijo tik vienas vaikas iš visų tiriamųjų (Urtė).

Nemaža dalis vaikų suvokia klausimų esmę ir pakankamai teisingai atsakė į klausimus „Kam reikalinga...?“, „Kas atsitinka ...?“ ir kt.

Iš lentelėje pateiktų duomenų (žr. 3 priedas, 5 lentelė) galima daryti išvadą, kad vaikai veiksmus iš paveikslėlių atpažįsta pakankamai gerai. Daugiau nei pusė iš jų pasako beveik visus veiksmožodžius. Erika ir Urtė teisingai pateikia visus veiksmožodžius. Kornelija, Edgaras nepasako tik vieno veiksmožodžio. Matas ir Kristina atpažįsta tik tris veiksmožodžius iš užduotyje pateiktų paveikslėlių. Geriausiai įvardijo (beveik visi vaikai) veiksmožodžius: „eina“, „bėga“, „valgo“, „sėdi“.

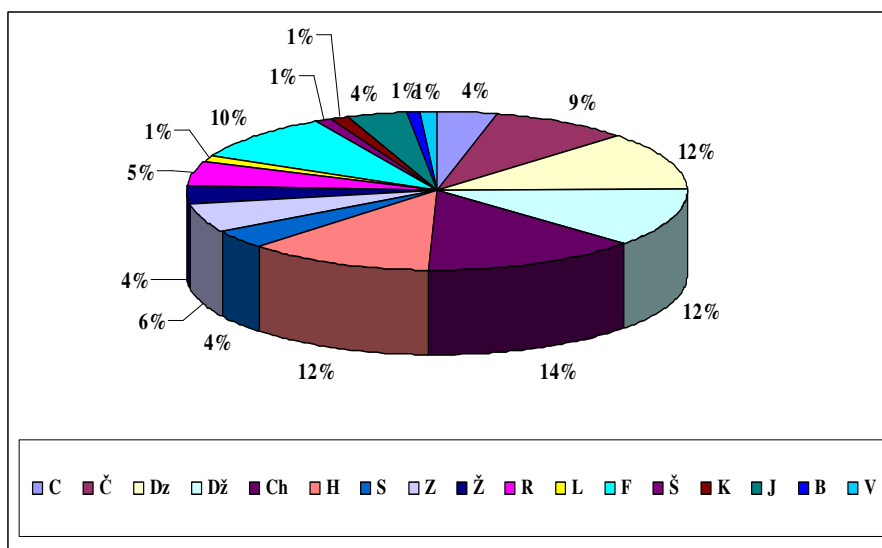
12 pav. Veiksmažodinė leksika, %.

Šiame paveiksle pateikta procentinė veiksmų pavadinimų vartojimo išraiška. Vietoj veiksmožodžio „loja“ net 17 % vaikų sako tik garsažodžius: „au“, „au“. Vaikams sunkiau sekėsi įvardyti kaip „šneka“ kiti gyvūnai – uodas (11 %), gegutė (9 %) ar žąsis (2 %), pasakyti veiksmožodį ar garsažodį. Užduotyje „kas kaip juda“ veiksmo sąvokas iš 20 ikimokyklinukų parenka: „žmogus eina“ – 15 % „dviratis važiuoja“ – 14 %, „laivas plaukia“ – 15 % , „sraigė šliaužia“ – 8 %, „vabalas ropojoa“ – 6 %. Analizuojant šiuos duomenis, galima daryti išvadą, kad vaikai tiksliausiai įvardija dažniausiai artimiausioje aplinkoje sutinkamus veiksmus.

Tartis.

Analizuojant kalbos įvertinimo kortelėse tarties įvertinimus, galima daryti išvadą, kad didelių atskirų garsų tarimo klaidų vaikai nedaro. Aštuoni vaikai garsus ir skiemenis taria taisyklingai. Kitiems - garsų tarimo sutrikimai yra nestabilūs ir pasireiškia labai skirtingai. Vieną ir tą patį garsą vaikas vienu atveju geba ištarti taisyklingai, o kitais atvejais – praleisti, pakeisti kitu ar iškrai-

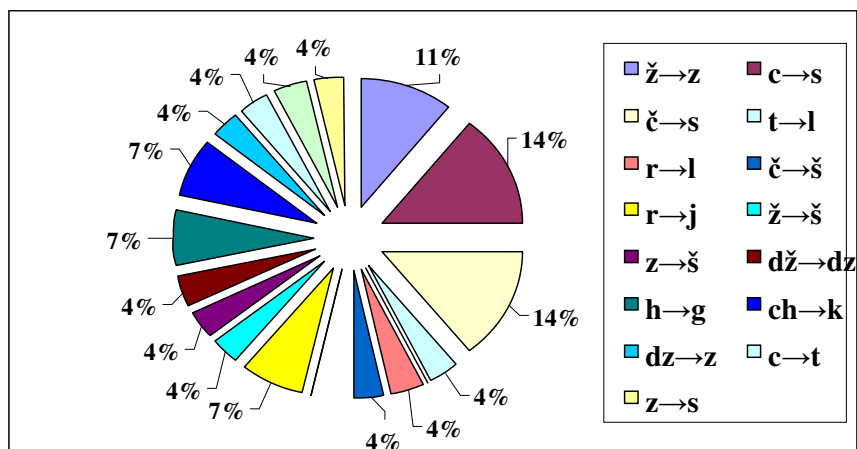
pyti to garso tarimą. Tam didelę reikšmę turi ir žodžio garsinė skiemeninė struktūra, o taip pat ir garso vieta žodyje. Nesudėtingame žodyje pirmąjį garsą gali ištarti taisyklingai (žodžio pradžioje), o viduryje ar šalia kitų priebalsių, priebalsių samplaikoje – gali praleisti ar iškraipyti garso tarimą: b,d,g keičia į p, t, h; r → l; z, ž, dz, dž → s, t, š; f → p; ie → e, è. Iš visų vaikų garsus gerai taria Anastazija ir Urtė. Didelė dalis vienus garsus keičia kitais, kurie jiems lengviau ištariami: c→s, č→s, ž→z, š→t, ž→š, ž→z, dž→dz, š→s, ž→z, ch→k, h→g, ei→e. Didelė dalis vaikų netaria visai garsų: h, ch, f, r, č, dž, dz, ž, z, s, z, c, k, j.

13 pav. Garsai, kuriuos daugiausia vaikų netaria, praleidžia, %.

Garsų tarimo diagramoje matome, kokių garsų vaikai dažniausiai netaria. 14% vaikų netaria garso ch, pvz.: žodį „chalatas“ taria „kalatas“. 12% tiriamųjų netaria garsų dz, dž, h, pvz.: žodį „beždžionė“ taria „bešovė“, „Dzidorius“ – „zidorius“, „herbas“ – „gerbas“. 10% tirtų vaikų netaria f garso: pvz.: „telefonas“ taria „telefonas“, „žirafa“ – „žirafa“. Apie 9% netaria garso č: pvz.: „česnakas“ – „snakas“, „čiaupas“ – „siaupas“. 6% netaria z garso: pvz.: „zebras“ – „sebra“, „gvazdikas“ – „gvazdikas“. Garso r netaria 5%: „ropė“, „varna“ taria „jopė“, „vajna“. 4% visų tiriamųjų netaria šių garsų: j, c, ž, s, pvz.: „cukrinė“ – „tukjinė“, „kankorėžis“ – „kankojėis“, „kastuvas“ – „kautuvas“, „juosta“ – „vuosta“. Garsų l, š, k, b, v netaria vos 1% vaikų: „lelija“ – „ledija“, „laiskas“ – „laisas“, „kibiras“ – „didilas“, „vinis“ – „uonis“.

Kaip matome, dažniausiai praleidinėjamos afrikatos dž, dz, č bei nelietuviškos kilmės ir retus kalboje ch, h.

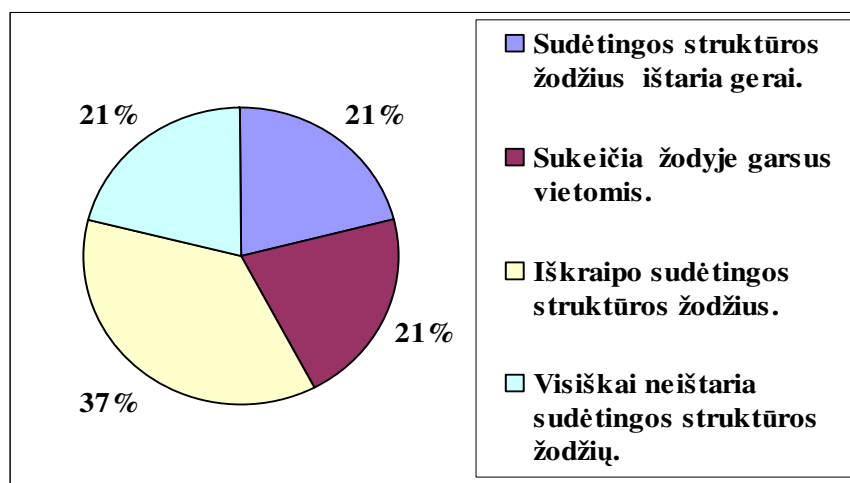

14 pav. Garsų keitimas žodžiuose, %.

Iš viso keičiama kitais 12 priebalsių. Dažniausiai vaikai keitė kitais c – 18 %, č – 18 %, ž – 15 %, r – 11 %, z – 8 %. Šie garsai turi po porą substitutą, kiti po vieną. Ch ir h ne tik dažniau netaunami, bet neretai keičiami ir sprogstamaisiais k, g.

Sudėtingos struktūros žodžių tarimas. Daug tarimo klaidų (beveik visi) daro tardami sudėtingesnės struktūros žodžius. Ypač daug žodžių iškraipymų, garsų praleidimų, sukeitimų (storbatis, klakarištis, šikparnis, laičiki, kuprugaris, rankulešis). Kiti net nemėgina tarti (žr. 3 priedas, 6 lentelė).

Vaikai sudėtingos struktūros žodžius iškraipo kai taria 3- 4 skiemenų žodžius su priebalsių samplaikomis. Tokiu atveju juos arba trumpina: „bati“, (sportbatis), „kaka“ (kaklaraištis), „laikatė“, „laikasė“ (laikraštis), „rankšli“ (rankšluostis), „kupragani“ (kupranugaris), arba sudėtingos struktūros žodį pakeičia savo kūrybos žodžiu, kurio garsinė sudėtis visiškai iškreipta: „tabaluot“ (sportbatis), „jankulių“ (rankšluostis), „tinopalnit“ (šikšnosparnis), „kajajalik (kaklaraištis) ir pan.

15 pav. Vaikų tariami sudėtingos struktūros žodžiai, %.

Diagramoje pavaizduota vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų sudėtingos struktūros žodžių tarimo procentinė išraiška. Dauguma vaikų – 37 % žodžius iškraipo, juos sutrumpindami, ar sukeisdami vietomis garsus, praleisdami juos. Gerai ištaria sudėtingos struktūros žodžius tik 21 % vaikų, tiek pat vaikų (21%) sukeičia garsus vietomis, ar net visiškai neištaria sudėtingos struktūros žodžių.

Foneminė klausia.

Visų vaikų kalbos kortelėse dominuoja viena išvada: *nepakankamai išlavėjusi (arba sutrikusi)* foneminė klausia. Nors kai kurie vaikai garsus taria gana taisyklingai (Edmundas, Romas, Anastazija, Džiugas), tačiau atliekant garsinės analizės užduotis, daro nemažai klaidų. Nustatant nurodytą garsą pateiktų garsų eilėje, vaikai klysta, t. y. pasako ne tą garsą, supainioja (Agnė, Edgaras). Tačiau lyginant su kitais garsinės analizės rezultatais, įveikiant šią užduotį padarė mažiausiai klaidų. Kai kuriems vaikams reikalinga pagalba. Pakartojus arba pabrėžtinai pasakius, garsą nurodo (Tadas, Osvaldas, Eligijus). Kiti net nebando nurodyti arba užduoties instrukcijų iš vis nesupranta (Viktorija, Urtė). Sunkiau vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikams sekasi išgirsti ir nurodyti garsą skiemenyse bei žodžiuose. Iš dvidešimt tirtųjų, keturi vaikai (ir tai tik su pagalba ir pakartojimu) nurodė išskyrė garsą teisingai (Kristina, Džiugas, Edmundas, Romas). Didžioji dalis vaikų klysta.

Daug klaidų daro (kartoja tuos pačius skiemenis, sukeičia vietomis) tardami skiemenų eiles.

Atliekant užduotį „Pakartok ir pasakyk kuo skiriasi ...“, vaikai, nors ir žiūrėdami į paveikslėlį, tariant panašius garsine sudėtimi žodžius, taip pat daro nemažai klaidų. Neištaria, arba painioja garsus k ir g. Vietoj dvibalsio uo, pasako o. Kai kurie praleidžia garsą l: kava-gava, kava-kava. Kuo skiriasi žodžių reikšmės, paaiškinti sugeba ne visi, nors paveikslėlyje parodo dauguma. Mažiausiai vaikai žino žodžių *kalva*, *ola*, *uola* žodžių reikšmes. Pvz.: *kalvą* pavadina *ne galva*, *olą*, *uolą* – *skyle* (Tadas).

Be jau minėtų trūkumų, galima teigti, kad vidutinio laipsnio vaikų kalba mažai emocionali, neišraiškinga. Apibendrinant vaikų kalbinius gebėjimus, pažymėtina, kad pakankamai geri yra kalbos supratimo gebėjimai, neblogai taria garsus, tačiau daugelio žodžiai gramatiški. Silpniausia vieta – žodynas ir rišlioji kalba.

2.3. Respondentai.

Ugdomojo tyrimo pagrindinės grupės apibūdinimas.

Matas. Berniukui šešeri metai. Gimė iš normalaus nėštumo. Judesio raida ankstyva, vaikšto nuo 10 mėn.. Fizinė branda atitinka amžių. Kalbos raida atsilieka, pirmi žodžiai nuo 2-3 m. (pavieniai). Tirtas ir gydytas VRC (nežymus protinis atsilikimas). Judrus. Kontaktui prieinamas, bendravimo siekia, tačiau kontaktas trumpalaikis, nesukaupia dėmesio. Kalba neaiškiai, trumpais sakiniukais, žodynas siauras. Ryškūs garsų tarimo trūkumai, iškraipo garsinę-skiemeninę žodžių struktūrą. nepakankamai išlavėjusi foneminė klausia. Ne visus aplinkos daiktus įvardina. Aktyviajame žodyne nėra būdvardžių, papildinių, aplinkybių. Siaura ir netiksli veiksmažodinė leksika. Kalbos gramatinė sandara susiformavusi nepakankamai. Apibendrinamąsias sąvokas supranta, bet tik parodo. Rišlioji kalba neišlavėjusi. Sakiniai trumpi, mintys nenuoseklūs. Laisvo žaidimo metu pasirenka mažai tikslingą veiklą. Struktūruotos veiklos metu gali susikaupti tikslingai veiklai, motyvacija ugdymui pakankama. Žodines instrukcijas (individualias ir frontalias) suvokia ir vykdo. Grupinių žaidimų metu kartais siekia bendravimo su vaikais, pasidomi jų žaidimais, bando įsijungti. Ne visada rodo iniciatyvą renkant žaidimo temą, plėtojant siužetą. Gauta vaidmens dažnai neatlieka iki galo arba tam reikalinga suaugusiojo pagalba. Grupinių užsiėmimų metu sulaukia eilės, dalijasi žaislais. Foneminė klausia neišlavėjusi. Smulkioji motorika išlavėjusi nepakankamai.

Logopedo išvada: vidutiniškai neišplėtotą kalbą.

Eligijus. Berniukui septyni metai. Gimė iš 2-o komplikoto nėštumo, per Cezario pjūvį, sunkioje hipoksijoje, reanimuotas. Tirtas ir gydytas VRC (nepatikslintas geninis sindromas, sulėtėjusi psichinė raida, klausos sutrikimas). 4 m. operuotas dėl neprigirdėjimo. Po operacijos stebėtas ryškus kalbos šuolis, tačiau po metų timpanostomos funkcija sutriko, išlieka lengvo laipsnio klausos susilpnėjimas. Kalbos raida vėluoja nuo kūdikystės.

Berniukas labai stambus, negrabiliai vaikšto. Nejudrus, tačiau gana aktyvus. Noriai bendrauja, naujoje aplinkoje apsipranta palaipsniui, į kontaktą eina atsargiai, kartais vengia verbalinių užduočių. Žinių lygis neatitinka amžiaus, lėtas veiklos tempas. Užduotis atlieka motyvuotai, susikaupęs. Tartis nepakankamai sklandi, netiksli. Garsą r>l, č>s, ž>z, š>s. Netikslus balsių, dvibalsių tarimas. Kalba 2-3 žodžių sakiniukais, frazėmis. Kartais užsikerta žodžio pradžioje. Bendrauja nesunkiai suprantama kalba. Rišla pasakojimo nėra. Sakiniai vientisiniai, nenuoseklūs. Daug vienažodžių sakinių. Žodynas ribotas. Menki žodžių darybos būdai, pasakojimo įgūdžiai. Netaisyklingi priešginiai žodžiai, neretai juos sugalvoja pats. Įvardžius, prielinksnius, prieveiksnius vartoja netiksliai, daro klaidų. Savarankiškoje kalboje būdvardžių beveik nėra. Nežinomi žodžiai dažnai

keičiami panašių daiktų ar veiksmų pavadinimais. Painiojamos linksnių, skaičių galūnės. Pavartoja būtąjį kartinį laiką. Foneminė klausa neišlavėjusi, dažnai perklausia užduotį. Nepajėgia atlikti nė vienos garsinės analizės užduoties. Smulkioji motorika nepakankama. Nors turi neblogus spalvini-mo įgūdžius, tačiau atliekant užduotis su smulkiais daiktais veikia negrabiai. Berniukas dalyvauja bendroje veikloje, sulaukia savo eilės, užbaigia pradėtą veiklą iki galo, siekia bendro tikslo žaidime, noriai mokosi naujų veiklos būdų.

Logopedo išvada: vidutiniškai neišplėtota kalba.

Vilius. Berniukui šešeri metai. Gimė iš antro nėštumo, pirmo gimdymo, pirmasis iš dvynių, pakaušinėje pirmeigoje, sekcijos pagalba, nesubrendęs. Nuo gimimo vėluoja fizinis ir kalbos vystymasis (nežymus protinis atsilikimas). Vaikas lėtas, uždaras, nenori daug kalbėti, bendrauja mažai. Su nepažįstamais bendrauja ypač nenoriai, tačiau ir su pažįstamais bendravimo stengiasi išvengti. Somatiškai silpnas, serga lėtine plaučių liga. Nepakankamas dėmesio pastovumas ir paskirstymas, silpniau išreikštos emocijos. Mažas kalbinis aktyvumas, kalba neaiški, nediferencijuoja garsų. Prie linksnių irrieveiksmių nevartoja, tačiau neverbalines užduotis atlieka gerai. Blogai derina daiktavardžius su skaitvardžiais, neatlieka priesaginių žodžių darybos užduočių. Netaisyklingas daiktavardžių kaitymas linksniais. Žodynas skurdokas. Žino spalvų, formų, dydžių pavadinimus. Iškraipo sudėtingesnės struktūros žodžius. Apibendrinamųjų sąvokų nėra. Daiktavardinė ir veiksmažodinė leksikos susiformavusios nepakankamai. Kalbos supratimas geras. Rišlioji kalba neišlavėjusi. Pa-veikslėlių nepasakoja, įvardija tik atskirus daiktus (veikėjus), veiksmus. Grupinių žaidimų metu kalba gana nuosekli. Vaikas labai jautrus, dažnai pravirksta. Veikla tikslinga, instrukcijas supranta ir vykdo. Foneminė klausa neišlavėjusi, garsinės analizės užduočių neatlieka. Smulkioji motorika išlavėjusi nepakankamai.

Logopedo išvada: vidutiniškai neišplėtota kalba.

Oskaras. Berniukui šešeri metai. Gimė iš komplikuento gimdymo. Vaiko psichomotorinė raida sulėtėjusi, fizinė branda neatitinka amžiaus (smulkaus kūno sudėjimo, žemo ūgio). Vėlavo kalbos vystymasis: negugavo, apie 3 m. pradėjo tarti garsažodžius. Apie 4,5 m. – pirmuosius žodelius. Berniukas judrus, komunikabilus, turi jumorą jausmą. Kalba daug ir noriai su visais bendrauja, rodo iniciatyvą pratybų metu. Bendroji motorika netiksli, atlieka daug staigių bereikalingų judesių. Garsų artikuliacija netiksli, kartais ilgai ieško kuriam nors garsui tinkamos artikuliacijos. Sudėtingos struktūros žodžius iškraipo, sutrumpina arba iš vis netaria. Neblogai supranta kalbą. Atliekant žodžių darybos užduotis daro nemažai klaidų, kai kurių žodžių nežino. Daro grubių klaidų kaitant daiktavardžius linksniais, neretai prideda ne tos giminės galūnę. Pakankamai geras kaitymas skaičiais. Sakinukai trumpi, netaisyklingi, daug nepilnų sakinių. Rišlioji

kalba neišlavėjusi, pasakoja nepilnais sakiniais. Dažnai esminė mintis nutrūksta, nebaigia sakinio. Neretai sakinius baigia savo kūryba. Pasakojimus pradeda vis tuo pačiu žodeliu: *cia meįgajtė, cia benuka ir pan.* Berniuko kalboje nemažai veiksmažodžio laikų, tačiau kartais juos vartoja netaisyklingai. Pavartoja pažyminius, papildinius. Žodynas skurdokas. Pasyvūs gausnis už aktyvųjį. Pažįsta ir gali įvardyti artimiausioje aplinkoje dažniausiai vartojamus daiktų ir veiksmų pavadinimus. Kurių nežino, įvardija prieštaraujančia reikšme, pvz.: *suolas – ne kėdė*. Apibendrinamosios sąvokos nepilnai susiformavusios. Foneminė klausa nepakankamai išlavėjusi, ne visai tiksliai atlieka garsinės analizės užduotis. Žodžius panašia garsine sudėtimi skiria, bet ne visus geba paaiškinti. Smulkioji motorika išlavėjusi patenkinamai.

Logopedo išvada: vidutiniškai neišplėtota kalba.

Kornelija. Mergaitei šešeri metai. Gimus pastebėta raumenų atonija, vėliau nustatyta VCP, dešinės pusės hemiparezė. Fizinė branda atitinka amžių, psichinė ir kalbos raida vėluoja nuo kūdikystės. Mergaitė draugiška, paslaugi, kiek tingi. Mėgsta daug kalbėti, tačiau kalba, mintis nelybai suprantami. Garsų artikuliacija netiksli. Dažnai garsą pakeičia kitu, kuriam reikalinga lengvesnė artikuliacija arba praleidžia. Kalbos gramatinė sandara nepakankama. Daro daug klaidų kaitant daiktavardžius linksniais, sudarant daugiskaitą. Neatlieka priesaginių žodžių darybos užduočių, nors supranta ir parodo teisingai. Ribotas daiktavardžio ir skaitvardžio derinimas. Nevartoja prielinksnių ir prieveiksmių, bet taip pat supranta ir parodo. Žodynas – tiek pasyvūs, tiek aktyvūs skurdūs, ypač būdvardinė leksika. Apibendrinamųjų sąvokų nežino. Nemoka išskirti daikto iš visumos. Nepilnai susiformavusi veiksmažodinė leksika. Rišlioji kalba nepakankamai išlavėjusi. Sakiniai netaisyklingi, dažniausiai 3-4 žodžių, ilgesnių nepasitaiko, nors gausu ir vienažodžių sakinukų. Pasakojimuose trūksta nuoseklumo, pagrindinę mintį perteikia nepilnai, nemažai praleidimų. Foneminis suvokimas nesusiformavęs, foneminė klausa silpna; neskiria ilgųjų ir trumpųjų balsių, nepakartoja garsų bei skiemenų eilės. Smulkioji motorika neišlavėjusi, bendroji taip pat.

Logopedo išvada: vidutiniškai neišplėtota kalba.

Kontrolinės grupės apibūdinimas pateikiamas prieduose (žr. 4 priedas).

2.4. Verbalinės komunikacijos ugdymas pagal parengtą užduočių sistemą.

Haycock (2003) nurodo efektyvaus bendravimo sąlygas: informacijos atrinkimas ir prietaikymas pagal gavėjo poreikius; numatymas, kaip pateikta informacija paveiks gavėją; informacijos pateikimo strategijų numatymas: balso intonacija, papildomos priemonės (simboliai, gestai, vaizdinė medžiaga ar pan.) ir kontekstas, kuriame bus pateikiama informacija (laikas, situacija).

Kita sėkmingo vaikų neišplėtotos kalbos ugdymo sąlyga – poreikio bendrauti skatinimas (Garšvienė, 1996).

Kokybiškas ugdymas taip pat neįmanomas be teigiamų emocijų patyrimo, paskatinių, pagyrimų.

Pagrindiniai komunikacijos ugdymo uždaviniai:

- Skatinti poreikį komunikuoti.
- Aktyvinti vaikų kalbinius gebėjimus.
- Tikslinti kalbos supratimą.
- Gausinti žodyną.
- Mokyti komunikuoti gramatiškai taisyklingais sakiniais.

Logopedinių pratybų metu taip pat kreipiamas dėmesys į vaikų balso stiprumą, kalbos tempą, kalbinį kvėpavimą, įvairinama intonacija. Tikslas nebuvo vaiko mokyti fonetikos, morfologijos ar pan. Čia daugiau siekta įvairiomis žaidybinėmis situacijomis padėti vaikams kalbą vartoti socialiniame kontekste, kad vaiką būtų galima suprasti ir jis pats suprastų, ką kalba kiti žmonės.

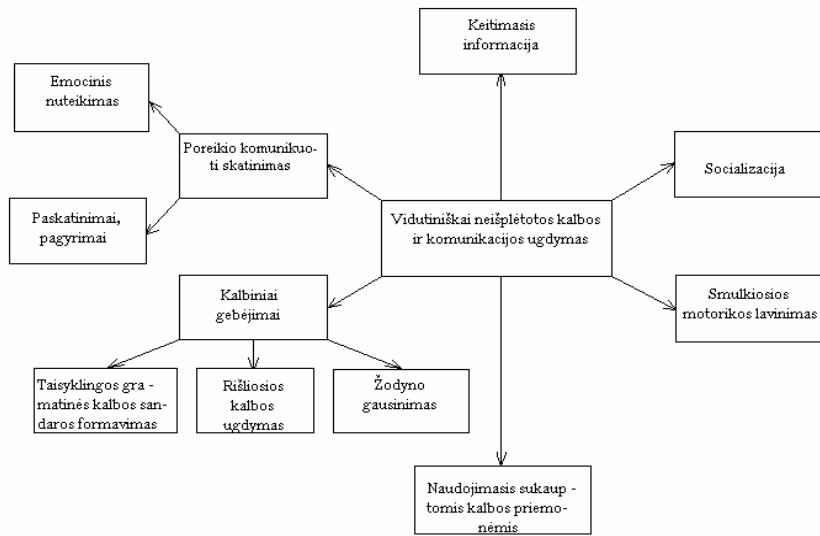
Parengtoje ugdymo metodikoje kiekvieną situaciją iliustruoja piešinėlis, kad kalbantysis ir klausantysis (taip pat klausantysis ir kalbantysis) galėtų suprasti užduotį ir kiek galima aiškiau ir išraiškingiau perduoti bei interpretuoti esminę informaciją. Kaip teigia Gevorgianienė (1999), bendravimas su suaugusiuoju tiesiogiai susijęs su siekimu patirti geranorišką dėmesį, teigiamas emocijas, ir yra būtina prielaida vaiko poreikiui bei gebėjimui komunikuoti ir su bendraamžiais.

Užduotys parengtos pagal atskiras tematikas. Vadovautasi ikimokyklinio ugdymo programa „Vėrinėlis“ (1993), siek tiek remtasi Andrianovos, Vilkienės „Garsų tarimas“ (1990), Tamošiūnienės, Beržvinskienės, Tamošiūno „Žaiskime kartu“ (1998), Garšvienės, Dapšienės ir kt. „Neišplėtotos kalbos ugdymas“ (2000), Šipicinos, Zascirinskajos ir kt. „Bendravimo abėcėlė“, dauguma užduočių sukurtos autorės (žr. 5 priedas).

Rengiant šią metodinę priemonę, stengtasi, kad pratybos būtų nenuobodžios, įdomios, temos žinomos (bent jau girdėtos) ir suprantamos vidutiniškai neišplėtotos kalbos ikimokyklinukams. Darbas pagal šią metodiką buvo numatytos du kartus per savaitę. Tačiau atsižvelgiant į vaikų norą paspalvinti, karpyti ar šiaip pavartyti bei pasižiūrėti savo darbus, pratybos kartais darytos ir dažniau. Visi vaikai savo pratybas, atskleidę užbaigtą darbėlį, kabino grupėje ant „Pasiekimų medžio“. Tai savotiškai įgavo rungtyniavimo atspalvį, norą pasirodyti, kaip atliko vieną ar kitą užduotį.

Remiantis įvairių autorių mokslinėmis studijomis, tyrimų duomenimis, sudaryta kalbos ir komunikacijos ugdymo schema (16 pav.), pagal kurią parengtos pratybos:

Vidutiniškai neišplėtotos kalbos ugdymas komunikacijos aspektu

16 pav. Verbalinių gebėjimų ugdymo schema.

Prieš pratybas bei jų metu (ir ne tik), siekiant efektyvaus darbo su vaiku, būtinas vaiko skatinimas, emocinis nuteikimas. Nesužadinus vaikui, turinčiam vienokių ar kitokių kalbos sutrikimų, poreikio komunikuoti, vargu ar savarankiškai tobulės verbalinė komunikacija. Pratybose, ugdant kalbinius gebėjimus, dėmesys kreipiamas į taisyklingos gramatinės kalbos sandaros formavimą, rišliosios kalbos ugdymą bei žodyno gausinimą. Pokalbių su vaiku metu užduodama nemažai klausimų: „Aš žinau, o tu ...“, „Kaip tu manai, ...“, kurie skatina pasakyti savo nuomonę, keistis turima informacija.

Vaiko komunikacijai ir kalbinių gebėjimų ugdymui įtakos turi reikšmingi įvykiai (socializacija). Kad tai nebūtų vien tik užduočių pateikimas ir atlikimas, klausimai ir atsakymai, tiriamiesiems pateiktos kelios situacijos, kuriose jie dalyvauja kaip veikėjai, o ne kaip šališki stebėtojai.

Smulkiosios motorikos lavinimas suaktyvina galvos smegenų motorinį kalbos centrą ir to pasiekoje – kalbos funkciją.

Naudojimasis sukaup - tomis kalbos priemonėmis – tai tęstinumo grupėje, šeimoje ir pan. procesas.

Poreikio komunikuoti skatinimas. Ugdant komunikaciją, o ypač poreikį tam, neapsieinama be tokių provokuojančių motyvų, kaip: įvairiai moduluoti balsą, keisti intonacijas, naudotis mimika, judesiais, kūno kalba.

Mintį „pratęsti draugystę“ su Pūkuotuku (t. y. sukurti pratybas su šiuo personažu) bei „susirasti kitų draugų“, lėmė viena situacija. Grupėje auklėtojos ruošėsi mesti sulūžusius, suplyšusius žaislus. Jų tarpe gulėjo ir Pūkuotukas. Sudarius vaidybinę situaciją, su vaikais „išgelbėjome draugą“. Taip visą ugdymo laikotarpį mus lydėjo šis mielas „Pūkis“. Išnaudojant šią situaciją, buvo lengviau su vaikais kurti dialogą, atsirado didesnis poreikis veikti, bendrauti – gebėjimas palaikyti akių kontaktą, atpažinti emocijas, gebėjimas užjausti ir atjausti kitą (empatija), ir gebėjimas (bent jau bandymas) taikyti šiuos įgūdžius įvairiose kitose situacijose. O Pūkuotukas vaikų visada laukdavo su siurprizais – paskatinimai ir pagyrimai tai dar viena sėkmingo ugdymo sąlyga.

Keitimasis informacija. Dažnai personažas klausia: „Mano vardas ..., o koks tavo vardas?, Kokie tavo draugų vardai?“, „Aš žinau ..., o kokius tu pavadinimus žinai?“, „Kaip tu manai, ...?“ – tai klausimai - atsakymai, nuomonės išsakymas bei savęs vertinimas. Tai dar viena dialogo plėtojimo motyvas. Šiuo pagrindu sudarytos užduotys ne tik padeda vystytis pokalbiui, bet taip pat plečia vaiko akiratį, pažinimą, gausina žodyną. Pvz.: pokalbis telefonu - informacija apie meistrų miestą. „Ar esi buvęs ...?“, „Aš mėgstu šviežią duoną su sviestu, o ką tu mėgsti?“ – keičiamasi informacija apie pomėgius kas ką mėgsta. Kad vaikai daugiau suprastų apie ką eina kalba, padariau asociaciją su Kaziuko muge, kurią visi žino. Čia vaikai mokomi ne tik atsakyti į klausimus „Kas siuva drabužius?“, „Kas kepa bandeles?“, „Kas žiedžia (daro) puodus?“, bet ir toliau stengiamasi vystyti temą, pokalbį (taip pat ir rišliąją kalbą) su personažu. Eligijus pasakė, kad jo mama dirba kepėja. Paklausus, ar nori apie tai papasakoti kitiems vaikams, berniukas sutiko. Šią žinomą, mielą informaciją apie mamą perdavė (pasakojo) jau su minimalia pagalba. Šioje dalyje ugdymo dalyviai daugiau sužinojo ir apie kitas žmonių profesijas, bandė išsakyti savo patirtus įvykius, pvz.: lankėsi pas gydytoją, važiavo taksi, ėjo „paveisluotis“.

„Ar girdėjai naujieną? - nespėjus paaiškinti kokią, 4 iš 5 tiriamųjų atsakė „taip“, 1 – „ne“ – čia taip pat skatinamas vaiko pamąstymas, atskyrimas *būtų ir nebūtų* dalykų, kuriuos kartais ikimokyklinio amžiaus lėtesnio ir nežymaus protinio atsilikimo vaikai painioja, t. y. neskiria realybės nuo išgalvojimų. Toliau perduodama informacija, kas tas „cirkas“. Paaiškinus, 3 tiriamieji perteikė logišką, suprantamą informaciją apie cirką.

Čia galima daryti išvadą, kad vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikams pirmiausia reikalinga teisinga, aiški informacija apie aplinkinį pasaulį. Tada ikimokyklinukas turės žinių ir atsiras poreikis jas perduoti, tegul ir netaisyklingais žodžiais ar sakinukais. Ilgainiui, intensyviai komunuojant, gerės ir kalbiniai gebėjimai.

Socializacija. Ugdant kalbą per komunikaciją, didelę įtaką turi reikšmingi įvykiai. Pavyzdžiui, kiekvienam žinoma gimtadienio tema. Tačiau, kaip situacijos pradžioje paaiškėjo, ji siejasi

daugiau su dovanomis. Šios temos tikslas – daugiau supažindinti su šia švente, kuo ji svarbi, kaip jai ruošiamasi, kuo vaišinami svečiai, ko palinkėti sukaktuvininkui ir pan. Čia vaikai buvo skatinami reikšti savo nuomonę, norus, išmokti keletą taisyklingų palinkėjimų frazių, daugiau atkreipti dėmesį į žmogaus savybes. Du ugdytiniai pasakė kelis vaikų vardus, kuriuos kviestų į savo gimtadienį. Tuoj diskusija buvo rutuliojama toliau: „O kodėl?“, čia ir siekta, kad apibūdintų žmogų. Daugiausia vaikai iš pradžių minėjo gerai žinomas sąvokas: geras, linksmas (5 tiriamieji), laimingas (2). Paaiškinus, emocijinėmis išraiškomis iliustravus visus bruožus, šalia šių bruožų vaikai (4 iš 5) paminėjo ir sąvoką „protingas“.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad iš visų pateiktų naujų sąvokų vaikai įsiminė sąvokas „vaišės“ ir „linkėjimai“, nes tai buvo minima grupinėje savarankiškoje veikloje. Atsirado gebėjimas siūlyti, paklausti. Toliau plėtojant šią temą, skatinta vaikus vartoti žodžius, kaip „pavaišink“, „vaišinkis“, taip pat žodelius „linkiu“, „noriu palinkėti“ ir kt.

Kalbant apie elgesio normas, jos atsispindi tekstinėse užduotyse „Paklausk ir papasakok kitiems“. Kartu įsisavinant gerus poelgius, buvo ugdoma rišlioji kalba. Tai pasakojimas apie „piktadarių lapiną“ ir pačių bandyta kurti pasaka apie „gerąjį kiškutį“. Vaikams atsिमinti pasakojimą, skirti gerus bei blogus poelgius padėjo (tai daryti skatinti ir jie) paryškintos emocijos, intonacijos, kūno judesiai, mimika. Kaip nurodoma daugelio autorių, neišplėtotos kalbos vaikai kalba monotoniškai, be ryškesnės emocijinės kalbinės raiškos.

Ugdytiniai iš pradžių painiojosi, nelabai atskyrė lapiną nuo pelės. Dėl to pirmiausia nuspalvinome: „piktąjį lapiną“ – ruda, juoda, „gerąjį kiškutį“ – geltona, raudona, prieš tai prisiminę „linksmas“ ir „liūdnas“ spalvas (spalvų pavadinimus). Pasakaitė – pamokanti: kaip dera elgtis, o kaip ne.

Taisyklingos kalbos gramatinės sandaros formavimas. Metodinėje priemonėje nemažai pateikta konkrečių užduočių kalbiniam gebėjimams ugdyti. Vidutiniškai neišplėtotos kalbos ikimokyklinukas taisyklių negeba atrasti. Taisyklingų sakinių formavimui, įsiminimui ir vartojimui savarankiškoje kalboje sudaryti modeliai, kuriuos įsiminus bus galima panaudoti pokalbiui su pašnekovu užmegzti. Ugdymo dalyviai turėjo prisistatyti ir šiek tiek papasakoti apie save. Pvz.: Labas, mano vardas Lukas. Aš mėgstu skraidyti. Koks tavo vardas?

Vaikai mokyti taisyklingos sakinio konstrukcijos, taip pat atsakinėjo į klausimus pasinaudodami pateiktais pavyzdžiais (aš mėgstu dainuoti, piešti, žaisti ir pan.) Pradiniam etape nereikalauta, kad vaikas visiškai taisyklingai tartų žodžius, nes pastangos taisyklingai tarti gali slopinti bendravimą.

Ugdant vidutiniškai neišplėtotą kalbą, svarbu įvesti kuo daugiau veiksmų pavadinimų, nes jie sudaro sakinių pagrindą. Čia siekta, kad vaikas atsimintų juos ir veiksmažodžius pavartotų kaip vienas sakinio dalis.

Pvz.: Pasakyk, ką daro vėjas? Vėjas pučia, ūžia, drasko lapus.

2 ugdytiniai iš 5 sakinyje pavartojo po du veiksmažodžius, 3 – po vieną. Užduotys palengvintos judesių iliustracijomis, mimikomis, tariant veiksmo pavadinimą ir vėl klausiant vaiko.

Analizuojant kalbos korteles, vaikų sakinius sudarė 2-3 žodžiai. Kiek įvardžius modelius, jau gan nesunkiai pasakė (su minimalia pagalba) sakinį ir iš keturių žodžių: „A miegu zaiti pubolą.“ Kaip minėta, 2 ugdytiniai ir iš penkių žodžių: „As mėgstu piesti il zulėti televizuoja“. Dabar dar žodžiai nors ir netaisyklingi, bet tikslinant tarimą, vaikų kalba progresuos.

Pastebėta, kad vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikai savarankiškoje kalboje nevartoja arba labai mažai vartoja įvardžius. Tuo tikslu tiriamiesiems įvardžių įvaldymui parengtos užduotys „Kas ką turi?“. Tai vėl sukurti modeliai, kuriais remiantis plėtojama mintis, siekiama formuoti taisyklingus, linksniais suderintus kelių žodžių sakinius. Ugdymo dalyviams daugiausia buvo žinomi „aš“, „tu“ įvardžiai (5 vaikai). Įvardžiai „jis“, „ji“ rečiau, „mes“, „jie“, „jos“ – nevartojo. Užduotys pajvairintos papildomais klausimais ir teiginiais. Įvardį „jis“ pavartojo 3 vaikai, „mes“ – 2, „jos“ – 0. Tai liudija, kad vaikams priimtinesnė yra vyriškosios giminės įvardžiai.

Prielinksnių vartojimo mokymas vyko „gimtadienio metu“: „Kaip Lukas ruošėsi gimtadieniui“ – vaišių dėliojimas. Čia užduotį reikėjo iliustruoti nuspalvintomis ir iškirptomis „vaišėmis“. Vaikai, patys veikdami, naudodamiesi savo gebėjimais spalvinti, kirpti bei klijuoti, neblogai susitvarkė su užduotimi. Kaip rodė kortelių analizė, prielinksnius „ant“ ir „į“ geriausiai įvaldė. Mažiau žino „už“, „tarp“, „šalia“. Todėl pagalbinių klausimų pagalba bandyta aptarti visą „paruoštą stalą“: „tortas yra tarp pyragaičių ir riešutų“, „už saldainių yra riešutai“, „obuoliai yra šalia bananų“ ir pan. Prielinksnių vartojimą dar šiek tiek painioja. Linksnių derinime taip pat dar nemažai klaidų. 2 vaikai pasakė gana taisyklingai, 3 – klaidingai. Nemažai atvejų, kai dar su prielinksniais vartoja vienasvardininką.

Šie ikimokyklinukai jau daugumą įsivainę paprasčiausius žodžių darybos būdus – mažių formas, švelnius vardus. Tolimesnėse užduotyse, supažindinant su įvairių profesijų žmonėmis, pateikta priesaginių daiktavardžių darybos pavyzdžių: „gydytojas“, „pardavėjas“, „vairuotojas“, „kepėjas“, „siuvėja“. Šie žodžiai jau daugumą žinomi (4 vaikai iš 5 pasakė teisingus darinius). Norėta supažindinti ir su rečiau vartojamais ar žinomais žodžiais: „puodžius“, „aktorė“, „veterinaras“, „fotografas“. Tai retesnės konstrukcijos žodžiai. Juos visi 5 ugdytiniai sunkiai ištarė ir, vargu, ar atsimins. Užduoties – pokalbio kontekste duodami žodžių darybos, reikšmės paaiškinimai: „Aš esu

gydytojas. Aš gydau žmones.“, „Aš esu slaugytoja. Aš slaugau ligonius.“, „Aš esu veterinaras. Aš gydau gyvulėlius ir žvėris.“, „Aš esu aktorė. Aš vaidinu teatre.“ ir kt.

Plėtojant sakinio konstrukciją, vaikams pratybų metu buvo ugdomas gebėjimas įsiminti kuo ilgesnį sakinį: veiksnių sujungtą su tariniu, prie jų prijungtą papildinį, po to pažyminį ir t. t. Tai pačios paprasčiausios užduotys, kai liepiama pakartoti, kai suaugęs moko taisyklingai pasakyti žodį ar sakinį. Kodėl tokios užduotys padeda ugdyti kalbą? Todėl, kad suaugęs duoda vaikui kalbos pavyzdį ir ne tik taisyklingo sakinio modelį, bet ir kalbos vartojimo pavyzdį konkrečiomis bendravimo sąlygomis (pvz. modelis susipažįstant ir pasakojant apie save). Galima net sakyti, kad tokios užduotys ne tik padeda formuoti gramatinį, leksinį kalbos taisyklingumą, bet ir ugdo kalbinio bendravimo kultūrą, „kalbinį elgesį“.

Toliau ugdymo dalyvių pagal paveikslėlius klausiama ir mokoma antonimų: „Pasakyk atvirkščiai“. Dažnai vidutiniškai neišplėtos kalbos vaikai parinkdami žodžiui antonimą, vartoja neigimo žodelį „ne“: „didelis-nedidelis“, „gražus-negražus“. Atliktuose tyrimuose pastebėtas labai siauras antonimų vartojimas. Mokant priešingybių pateiktoje užduotyje taip pat buvo pasitelkta papildomų judesių, mimikų ir pan. Keletą kartų kartojant, vėl grįžtant prie pirmo, vaikai beveik įsivainavo šias pateiktas priešybes. 4 vaikai pasakė visas, 1 neįvardijo „kietas-minkštas“. Pokalbiui pajvairinti ir žaidimui pratęsti, pateikiau ir retesnių būdvardžių poras: „pilnas-tuščias“, „sausas-šlapias“, „sunkus-lengvas“. Pabandyta pažaisti ir su veiksmožodžiais: „eiti-stovėti“, „verkti-juoktis“, „dirbti-ilsėtis“.

Visas naujas išmoktas gramatinės formos, visus naujus žodžius ar žodžius, kurių reikšmės tik tikslinamos, vaikai turi pavartoti sakiniuose, rišliojoje kalboje.

Rišlioji kalba ir žodyno gausinimas. Vienas svarbiausių uždavinių ugdant vidutiniškai neišplėtotą ikimokyklinukų kalbą – rišliosios kalbos ugdymas. Būdingi tokios kalbos bruožai yra ne tik išsamumas ir rišlumas, bet ir laisvumas. Vaikas savarankiškai kuria pasakojimą, jam nepadeda pašnekovo replikos (kaip kad dialoge). Jis turi pats pasirinkti žodžių formą savo pasakojimo turiniui išreikšti, turi numatyti, kokia seka dėstys turinio dalis bei grandis – apibūdinti daiktą, reiškini, įvykį. Šių monologinio pasakojimo ypatybių ir buvo specialiai mokoma pratybų metu.

Pirmas žingsnis – pasakojimo įgūdžių formavimas remiantis savo paties (vaiko) patyrimu, išgyvenimais. Tai pokalbiai apie žmonių (tėvėlių) profesijas, gimtadienio tema. Vėliau vaikai buvo mokomi atsakyti į klausimus išsamiau, pasakoti nuosekliau, pagal paveikslėlius, jų serijas. Kaip pastebėta ugdymo proceso metu, pasakojimo savarankiškumas priklauso ne vien nuo įgūdžių, bet ir nuo to, kam vaikas pasakoja, jo drąsos.

Užduočių „Klausk ir papasakok kitiems“, žaidime „Žinių pranešėjas“ (įvykių, orų pranešimai) metu buvo organizuojama daug pokalbių, kuriuose vaikai iš pradžių atsakinėjo į klausimus paprastais sakineliais, kartais dar ir vienažodžiais. Kadangi kai kurie vaikai sunkiau įsimena kalbinę medžiagą, buvo būtinas parengiamasis darbas su tekstu: pamokyta tarti sunkesnius žodžius, patikslintos žodžių reikšmės, paaiškinti stilistiniai žodžių atspalviai, perkeltinės reikšmės žodžiai bei posakiai. Perkeltinės reikšmės žodžių savarankiškame pasakojime nepavartojo nė vienas.

Kad vaikai kalbėtų, bendrautų žodžių junginiais ir sakiniais, jie turi mokėti pavadinti daiktus, veiksmus, požymius, atsakyti į konkrečius klausimus. Todėl jau buvo keliami kuo įvairiausi klausimai: kur? kieno? kaip? kada? kodėl?, lyginami panašūs ir lygūs daiktai.

Ugdant rišliąją kalbą, pratybose atkreipiamas dėmesys į dialogo, pasakojimo išraiškinumą, emocinį atspalvį. Siekiant išskirti, atkreipti vaikų dėmesį į vieną ar kitą daikto ypatybę, įvykį ar pan., vaikai buvo skatinami keisti balso stiprumą (garsiai – tyliai – pašnibždomis ir atvirksčiai), kalbos tempą (greitai – lėtai) – imituojant personažus, ritmiką (imituojant traukinio, mašinos važiavimą, kamuolio šokinėjimą). Kad vaikai įvaldytų įvairias intonacijas (pasakojimo, klausimo), parinkti pratimą, kuriame kaitaliojasi žodžių prasminis kirtis („Pokalbis telefonu“ – kvietimas į meistrų miestą).

Ugdant rišliąją kalbą, tuo pat metu gausinamas žodynas. Vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų žodžių atsarga nelabai gausi, kiek skurdoka. Gausesnės pasyviojo žodyno. Vaikų žodynas plečiamas taip, kad į jį įeitų žodžiai ir sąvokos, reikalingi ir vartojami tose visuomeninio gyvenimo srityse, su kuriomis vaikai susiduria dabar ar turi tikimybę tiesiogiai susidurti ateityje.

Pagrindinio žodyninio fondo žodžiai (pagrindiniai veiksmažodžiai, artimos aplinkos daiktų pavadinimai) yra vartojami, tik sunkiau kai kuriuos sekasi taisyklingai ištart, „sudėlioti“ į sakinelius. Dauguma vaikų žodžius ir posakius vartoja ne vietoje, netiksliai suprasdami jų reikšmę. Ugdymo metu siekta, kad vaikai, kiek įmanoma sąmoningiau, mokytųsi žodžių, jiems suprantamų, pastovių žodžių junginių, kad suprastų, jog žodžiai gali turėti kelias reikšmes ir įvairius prasminius atspalvius, suprastų vaizdingą žodžių vartojimą. Žodžio prasmės supratimas yra glaudžiai susijęs su aplinkos suvokimu. Remdamasis savo patirtimi, vaikas įgyja vis daugiau naujų žinių, vis labiau suvokia abstrakčias sąvokas.

Pratybų metu aiškintasi, kaip apibūdinti žmogaus būsenas (piktas, linksmas, nustebęs, liūdnas), jos mimikomis prieš veidrodį vienas kitam vaizduotos ir įvardintos. Tikslintos ir įtvirtintos sąvokos pagal temas: žaislai, maisto produktai, meistrai, profesijos.

Žodžių suvokimui ir žodyno gausinimui taikytos tokios užduotys, kurias atliekant reikia surasti pažyminių ir epitetų: kokių būna šunų?; atpažinti daiktą pagal epitetus: darbšti, sparnuota

... Kas?. Supažindinta su santykiniais būdvardžiais, aptariant drabužius (žieminiai, vasariniai), indus (stikliniai, moliniai). Turtinant veiksmažodinę leksiką, pateiktos užduotys: veikslių įvardijimas („Pasakyk, ką daro vėjas?“ – pučia, ūžia; „Ką veiki namuose?“ – žaidžiu, žiūriu televizorių); panašios reikšmės veiksmažodžių skyrimas (autis, vilktis, mautis, rištis); daikto pavadinimas pagal veiksmą („Danguje spindi, žemę sušildo ... Kas?; subjektų vardijimas pagal veiksmą (kas kudakuoja, kas mekena ir pan.).

Užduotys paįvairintos antonimų ieškojimu (į-iš, aukštyl-žemyn, ilgas-trumpas), sakinių užbaigimu („Atėjo laiškanėšys, jis atnešė ...).

Ugdytiniams sunkiau sekėsi įsiminti priesaginius žodžius, nemažai darė klaidų, painiojosi. Priesagas, vartojamas lietuvių kalboje, vaikai neblogai žino, tik jas netaisyklingai parenka žodžiui: dažininkas (dažytojas), daržistas (daržininkas).

Impresyvosios ir ekspresyvosios kalbos ugdymas vyko visų pratybų metu, individualių ir grupinių. Labai vaikams patiko klouno žaidimas „Daryk ir kartok“. Tai buvo grupinė veikla, kur prisijungė ir kiti grupės vaikai. Patys nesuvokdami, geros nuotaikos ir susidomėjimo dėka, atliko užduotis, keliančias nemažai tikslų: žodžio daryba (mažybiniai žodeliai: akytės, ausytės, rankutės ir t. t.), savybinių įvardžių vartojimas (mano, savo), išplėstų sakinių – net iki penkių žodžių - pakartojimas (4 vaikai), po to savarankiškas pasakymas (3 vaikai), instrukcijų vykdymas, kur vienu metu reikalaujama atlikti du paliepimus (iš pradžių 1, paskui 4 vaikai) ir, kur daugiausia juoko kėlė, paliepimų sakymas įvairiomis intonacijomis, veido išraiškomis, pamėgdžiodami klouną.

Siekiant, kad vaikai daugiau pavartotų žodžių, juos įsimintų, sakiniai buvo vis plečiami bei papildomi ir kuo taisyklingiau pakartojami.

Šioje rekomenduojamoje užduočių sistemoje pateikiama keletą užduočių garsų tarimui tikslinti. Pradžioje, pagal pasaką „Linksmasis liežuvėlis“, vaikai buvo mokomi pratimėlių artikuliniam aparatui lavinti. Šią mankštelę stengtasi daryti prieš kiekvieną užsiėmimą. Tikslas mokyti atskirų garsų tarimo nebuvo keltas. Tačiau be jų tikslinimo, mokymo taisyklingai tarti žodžius, neapsieita. Ugdytiniams tuo tikslu parengtas dar vienas pratimėlis „Užbaik žodžius“: pagal ištartą pirmąjį skiemenį remiantis paveikslėliu surasti žodžio pabaigą.

Smulkiosios motorikos lavinimas. Miklūs piršteliai – lanksčios mintys. Bet kuri fizinė veikla – tai pirmiausia vidinis dvasinis aktyvumas. Kuo turtingesnis vidinis gyvenimas, tuo subtilesnis mąstymas. Miklūs piršteliai lavina protą.

Rankos yra išorinės žmogaus smegenys (Kummer, 1994). Vaikas gali suprasti tai, ką paliečia rankomis. Taip formuojasi pirmosios sąvokos. Pirštų judrumas – tai prielaida kalbėti. Smul-

kiosios motorikos tobulinimas suaktyvina galvos smegenų motorinį kalbos centrą ir to pasiekoje – kalbos funkciją.

Šios integruotos veiklos uždavinys – mokyti naudoti gaunamą informaciją, mokyti suvokti daiktų dydį, formą, spalvą paveikslėliuose, padėti erdvėje, lavinti rankos ir akies koordinaciją, padėti vaikams adekvačiai elgtis su daiktais – žirkėmis, klėjais, pieštukais.

Kad vaikams nepabostų visą laiką kalbėti, atsakinėti į klausimus, užduotys pailiustruotos piešinėliais, kuriuos reikėjo nuspalvinti, iškirpti, priklijuoti, suvedžioti.

Užduotyse „Nuspalvink“ didžiuosius paveikslėlius reikėjo nuspalvinti pagal pratybų numatytą eiliškumą. Mažuosius piešinėlius, skiriančius pratybų užduotis, spalvinti nebūtinai reikėjo. Tačiau tiriamieji mielu noru laisvalaikiu nusikabinę savo pratybų sąsiuvinius nuo „Pasiekimų medžio“ spalvino juos ir rodė kitiems. Kaip matosi pirmuosiuose puslapiuose spalvinimo kokybė ne itin gera. Vaikams sunkiai sekėsi spalvinti smulkias piešinio detales (3 vaikai). 1 tiriamasis vis dar netaisyklingai laikė pieštuką. Kiti taip pat nukrypdavo nuo linijų, spalvinimo štrichai ne vienodo dydžio bei nevienodu atstumu. Pagal mūsų „mokymosi taisykles“ mažus daiktus spalviname: čiu-čiu-čiu-čiu (t.y. trumpais štrichavimais), didelius čiū-----čiū-----čiū-----čiū (t.y. ilgais štrichavimais). Svarbiausia – neperbrėžti kontūro.

Spalvinant, vaikams taip pat ugdomas ir meninis skonis. Visi tiriamieji, išskyrus 1, savarankiško darbo metu daugiausia naudojo vieną spalvą. Reikėjo neretai priminti, kad spalvinimui naudotų daugiau spalvų, taip piešinys atrodytų įdomesnis, nuotaikingesnis, „linksmesnis“.

Kirpimas iš pradžių taip pat sunkiai sekėsi. 2 iš 5 tiriamųjų žirkles laikė taisyklingai. 3-ims trūko įgūdžių apkirpti aplink daiktą – piešinį, valdyti abi rankas vienu metu (laikyti ir sukinėti paveikslėlį bei kirpti). Suklijavo gana neblogai.

Siekiant kuo maksimaliau kiekvieną užduotį išnaudoti verbalinės komunikacijos įgūdžiams formuoti, smulkiosios motorikos lavinimo pratybos darytos ir grupinėje veikloje. Tuo tikslu leista naudotis tik vieneriomis žirkėmis, vienu spalvotų pieštukų rinkiniu ir viena klėjų tūbele. Taip sudarytos situacijos paprašyti vienas kito pagalbos (perduoti, palaikyti), padėkoti. Šio proceso metu buvo komentuojami vaikų atliekami veiksmai, palaikytos spontaniškos kalbinės reakcijos.

Taigi lavinti vidutiniškai neišplėtotos kalbos (ir ne tik) vaikų smulkiąją motoriką būtina ne tik todėl, kad ji aktyvina smegenų žievės (ir motorinio kalbos centro) veiklą, padeda susikaupinti, išlaikyti vaikų dėmesį, lavina atmintį, mąstymą, bet ir todėl, kad paruošia vaiko rankelę rašybos įgūdžiams mokykloje įsisavinti.

2.5. Komunikacijos įgūdžių stebėjimo lyginamoji analizė.

Kaip ugdymo eigoje kito vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikų komunikacija ir kalba, t.y. kokia specialiosios priemonės reikšmė ugdant verbalinius gebėjimus, pedagoginio stebėjimo metodu atliktas tyrimas. Stebėjimo objektas – vaikų kalba ir komunikacija savarankiškoje veikloje. Stebėjimo vieta – įprasta darželio grupė. Stebėjimo trukmė – 4 savaitės. Kontrolinės (K) grupės vaikai lanko skirtingas Plungės miesto ikimokyklinės įstaigas, todėl pradžioje stebėtojas kėlė įtarimą. Po kelių apsilankymų vaikai apsiprato ir toliau elgėsi natūraliai. Bet koks įsikišimas įvairiais pokalbiais pagal stebėjimo plano numatytas dalis buvo inicijuotas grupės auklėtojų. Stebėtojas bešališkas. Pagrindinės (P) grupės tiriamieji lanko Plungės lopšelį – darželį „Pasaka“. Vaikai stebėtoją pažįsta, todėl tyrimui jokie pašaliniai veiksniai netrukdė: tiriamųjų elgsena natūrali, informacija objektyvi. Tyrimo metu situacijas taip pat modeliavo auklėtojos. Siekiant rezultatų patikimumo, jos buvo kartojamos po 3 kartus.

Siekiant nustatyti, kaip vaikai komunikuoja su bendraamžiais ir suaugusiais, jų gebėjimai įvertinti 5 lygių sistemoje. 1-as ir 2-as lygmenys – daugiau neverbalinė komunikacija, kalbos recepcija, 3-as, 4-as, 5-as – verbalinė komunikacija (ekspresyvioji kalba). Komunikacijos vertinimo kriterijai pateikiami prieduose (žr. 2 priedas).

1 bloko (A) „Bendravimo tikslai“ duomenų analizė. *Dėmesio atkreipimo* stebėjimo rezultatai parodė, kad kontrolinės (K) grupės vaikų kalbiniai gebėjimai, paėmus bendrai, yra aukštesnio lygmens, siekia 3-ą, 4-ą lygmenis. Tačiau šios grupės rezultatai po ugdymo keitėsi nežymiai:

Dėmesio atkreipimas į save:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

3 lygmuo = 3 lygmuo (2 vaikai)¹,

Pvz.: pašaukdamas = pašaukdamas, pvz.: „Jade“ (Jadze - šeimnininkė);

4 lygmuo = 4 lygmuo (1 vaikas),

Pvz.: sakydamas kažką panašaus į „žiūrėk“ ar pan.;

5 lygmuo = 5 lygmuo (1 vaikas),

Pvz.: dėmesio siekė sakiniu: „As kilpti tavi“ (Aš tau nukirpsiu plaukus);

4 lygmuo → į 5 lygmenį (1 vaikas),

Pvz.: pašaukdamas vienu žodžiu → išreiškia sakiniu: „Ar tu moki tap?“

Dėmesio atkreipimas į įvykius, daiktus, kitus žmones:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

3 lygmuo = 3 lygmuo (2 vaikai),

Pvz.: įvardijo vienu žodžiu = įvardija vienu žodžiu.

2 lygmuo → į 3 lygmenį (1 vaikas),

¹ „=“ – rezultatai nekito; „→“ – rezultatai kito.

Pvz.: parodė ir atsisuko į šalia esantį → įvardija vienu žodžiu: „Šiukės“ (mašina šiukšlėms vežti).
3 lygmuo → į 4 lygmenį (2 vaikai).

Pvz.: įvardijo vienu žodžiu → pradeda apie tai kalbėti: „Lapat. Sena.“ (sudžiūvę lapai).

Šiose išvadose matoma, kad ugdymo eigoje „*Dėmesio atkreipimas į save*“ rezultatai pagerėjo 2-iems dalyviams. *Dėmesį atkreipiant į įvykius, daiktus, kitus žmones* – 3-ims dalyviams.

Pagrindinės (P) grupės vaikų I stebėjimo metu komunikacija buvo žemesniame lygmenyje. Tačiau II stebėjimas, po ugdymo, rodė didesnius pokyčius, nei K grupės:

Dėmesio atkreipimas į save:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

1 lygmuo = 1 lygmuo (2 vaikai),

Pvz.: tapytu = tapytu;

3 lygmuo → į 5 lygmenį (1 vaikas),

Pvz.: pašaukdamas („mama“) → išreiškė sakiniu: „I noli eti“ (ir aš noriu eiti);

4 lygmuo → į 5 lygmenį (2 vaikai),

Pvz.: sakė kažką panašaus į „žiūrėk“ ar pan. („Ateit“) → atkreipia sakiniu: „Ziujiet, koti moje suka“ (žiūrėk, kokia mano suknelė).

Dėmesio atkreipimas į įvykius, daiktus, kitus žmones:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

4 lygmuo = 4 lygmuo (1 vaikas),

Pvz.: įvardija vienu žodžiu = įvardija vienu žodžiu,

2 lygmuo → į 3 lygmenį (2 vaikai),

Pvz.: parodė ir atsisuko į šalia esantį → įvardija vienu žodžiu: „tokuluka“ (traktorius);

1 lygmuo → į 3 lygmuo (1 vaikas),

Pvz.: parodė ir sušuko → įvardija vienu žodžiu: „kounas“ (klounas);

3 lygmuo → į 5 lygmenį (1 vaikas),

Pvz.: įvardija vienu žodžiu → jau pasakydamas sakinuką: „As būsi tlaktolinkas“.

Šių duomenų analizė rodo, kad P grupėje ugdymas darė teigiamus pokyčius: rezultatai kito 3-ims ir, atitinkamai, 4-iems ugdytiniams.

Komunikacijos įgūdžių tyrimo metu užfiksuoti pastebėjimai rodo, kaip vidutiniškai neišplėtotos kalbos ikimokyklinukai ko nors prašydami vartoja vienokias ar kitokias kalbos formas:

K grupė (kontr. gr.)

Daikto prašymas:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

4 lygmuo = 4 lygmuo (3 vaikai),

Pvz.: rodė ir sakė „duok man“ = rodo ir sako „duok man“;
2 lygmuo → į 4 lygmenį (1 vaikas),
Pvz.: stūmė prie daikto ar tempė ranką → rodo ir sako „duot anainį“ (duok sausainį);
3 lygmuo → į 4 lygmenį (1 vaikas),
Pvz.: žiūrėjo ir/ar rodė į jį ir sakė to daikto pavadinimą → rodo ir sako: „dok piešimą“ (duok spalvutes).

Veiksmo prašymas:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

1 lygmuo = 1 lygmuo (2 vaikai),
Pvz.: kėlė rankas arba ropštėsi ant kelių → pakelia rankas arba ropščiasi ant kelių;
2 lygmuo = 2 lygmuo (1 vaikas),
Pvz.: sakė „op“, „nešk“ = sako „op“, „nešk“;
3 lygmuo = 3 lygmuo (1 vaikas),
Pvz.: sakė „aš pavargau“ = sako „aš pavargau“ („pasisiekim“ – pailsėkim);
1 lygmuo → į 3 lygmenį (1 vaikas),
Pvz.: kėlė rankas arba ropštėsi ant kelių → sako „aš pavargau“.

P grupė (pagr. gr.)

Daikto prašymas:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

3 lygmuo = 3 lygmuo (2 vaikai),
Pvz.: žiūrėjo ir/ar rodė į jį ir sakė to daikto pavadinimą = žiūri ir/ar sako to daikto pavadinimą;
4 lygmuo = 4 lygmuo (2 vaikai),
Pvz.: rodė ir sakė „duok man“ = rodo ir sako „duok man“ („duok lakta“);
4 lygmuo → į 5 lygmuo (1 vaikas),
Pvz.: rodė ir sakė „duok man“ → prašydamas vartoja sakinį: „Palaisink, a gali?“ (pavaišink).

Veiksmo prašymas:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

3 lygmuo = 3 lygmuo (2 vaikai),
Pvz.: sakė „aš pavargau“ = sako „aš pavargau“;
4 lygmuo = 4 lygmuo (1 vaikas),
Pvz.: vartojo kreipinį ir tinkamai formulavo prašymą = vartoja kreipinį ir tinkamai formuluoja prašymą:
„Aukituolė, aš no lipyti“ (auklėtoja, aš noriu lipdyti);
3 lygmuo → į 5 lygmenį (1 vaikas),
Pvz.: sakė „aš pavargau“ → „Noju ne eiti, noju dupė“ (nebenoriu vaikščioti, noriu į grupę);
1 lygmuo → į 2 lygmenį (1 vaikas),
Pvz.: kėlė rankas arba ropštėsi ant kelių → „Pašenuok“ (panešk).

Remiantis šiomis išvadomis, galima teigti, kad ugdymas abiem grupėm darė vienodus pokyčius.

Vaikų *atsisakymo* analizė parodė, kad pagrindinės grupės vaikų elgesys prieš ugdymą daugiau iliustruojamas verbalinės kalbos formomis, pvz.: atsisakant neigimo žodžiu „ne“ arba „ne-

noriu“ pavartojo 3 vaikai. 2 vaikai iš pradžių tik nustūmę maistą, po ugdymo jau užtikrintai atsiskyrimą reiškė „niniu“, „nebo“. 1 tiriamasis atsisakymą įvardijo sakiniu: „Ne, nenolius, a valiau“. Tuo pat metu nustatyta, kad ugdyme nedalyvavę vaikai daug rečiau atsisakymą išreiškė sakiniu, pvz.: 4-ame lygyje verbalinė komunikacija užfiksuota tik vieno vaiko: „duok jurta“ (prašo kito maisto – „duok jurta“):

P grupė	K grupė
3 lygmuo = 3 lygmuo (2 vaikai);	2 lygmuo → į 3 lygmenį (4 vaikai);
2 lygmuo → į 3 lygmenį (2 vaikai);	3 lygmuo → į 4 lygmenį (1 vaikas).
3 lygmuo → į 5 lygmenį (1 vaikas).	

Pasisveikina ir atsisveikina K grupės vaikai daugiausia nusišypsodami, tardami neaiškius garsus, žodžius ar pamojuodami. P grupės dalyviai ugdymo metu įsiminė keletą pasisveikinimo ir atsisveikinimo bei kitų mandagumo žodžių, todėl darant išvadas stebimi didesni pokyčiai: pvz.: vietoj nusišypsojimo ir pasisveikinimo iš tolo kokiu nors garsu, vaikas jau pasisveikinant ištiesia ranką, pasako pasisveikinimo-atsisveikinimo žodžius (be priminimo): „liabas“. Pasako ir sakinuką: „A dal atesi i mūsų?“ (Ar dar ateisi pas mūsų?).

Analizuojant *saviraišką*, kaip ir daugumą kitų komunikacijos aspektų, pastebėta, kad vaikų jausmų reiškimas bei savarankiškumo siekimas priklausė ir nuo ugdytinių asmenybinių charakteristikų. Vieni vaikai uždari, nedrąsūs, lėti, kiti – atvirkščiai – judrūs, spontaniški, smalsūs. Dėl to stebėjimo įvertinimo amplitudė, tiek kontrolinės grupės, tiek pagrindinės, apima įvairias kalbos ir komunikacijos reiškimosi formas visuose penkiuose lygmenyse:

Kontrolinė (K) grupė		Pagrindinė (P) grupė	
<i>Jausmų reiškimas:</i>		<i>Jausmų reiškimas:</i>	
<u>I stebėjimo etapas</u>	<u>II stebėjimo etapas</u>	<u>I stebėjimo etapas</u>	<u>II stebėjimo etapas</u>
2 lygmuo = 2 lygmuo (3 vaikai), Pvz.: prašo pakartoti. 4 lygmuo = 4 lygmuo (1 vaikas); Pvz.: bando tai daryti pats, savaip interpretuodamas, kažką pasakodamas. 2 lygmuo → į 5 lygmuo (1 vaikas). Pvz.: prašė pakartoti „da“ → sako sakinuką: „A da sukinti mame?“ (pasupk dar mane).		1 lygmuo = 1 lygmuo (1 vaikas); Pvz.: juokiasi, ploja rankomis. 2 lygmuo = 2 lygmuo (3 vaikai); Pvz.: prašo pakartoti. 5 lygmuo = 5 lygmuo (1 vaikas). Pvz.: „Dal padalyk. As ptink.“ (Dar pasupk, man patinka)	
<i>Savarankiškumo siekimas:</i>		<i>Savarankiškumo siekimas:</i>	
2 lygmuo = 2 lygmuo (1 vaikas) Pvz.: sako „ne“. 3 lygmuo = 3 lygmuo (3 vaikai) Pvz.: sako „pats“, „aš“. 1 lygmuo → į 3 lygmuo (1 vaikas)		2 lygmuo = 2 lygmuo (1 vaikas) Pvz.: sako „ne“. 5 lygmuo = 5 lygmuo (1 vaikas) Pvz.: „Ek salin, pati moku ulisti as.“ 1 lygmuo → į 2 lygmenį (2 vaikai)	

Pvz.: susierzino ir impulsyviai
nusisuko → pasako „pats“, „aš“.

Pvz.: susierzino ir impulsyviai nusisuko →
pasako žodelį „ne“.
3 lygmuo → į 5 lygmenį (1 vaikas)
Pvz.: sakė „pats“, „aš“ → „Palaut, tu
neteipt. Teipt.“

Didžiausi pokyčiai po ugdymo abeiose grupėse užfiksuoti vaikui siekiant savarankiš-
kumo.

Gebėjimo įvardinti, komentuoti ir teikti informaciją analizė leido konstatuoti:

- kontrolinės grupė: ką nors pažįstamą tik garsažodžiu ar vienu žodžiu įvardija visi 5 dalyviai (pradžioje). II stebėjimo metu sakinuką įvardinant („Ten akalys yja“) pasako 1 vaikas;
- pagrindinė grupė: visų ugdytinių verbalinės komunikacijos stebėjimo rezultatai ne-
daug kito, tik 1 vaiko kalbinė išraiška iš 2-o lygio, pvz.: „galinas“ (gandras), pakilo į
5-ą, pvz.: „As pavadėję tuji matė“ (Aš tave parduotuvėj mačiau). Kiti 2 vaikai aiškiai
nepasitenkinimą reiškė žodeliu „ne“.

Komentarai apie daiktus K grupėje daugiausia užfiksuoti nekitę rezultatai, išlikę tame
pačiame lygmenyje:

3 lygis = 3 lygis (2 vaikai),
Pvz.: pasako kam daiktas priklauso: pvz.: „Se Saluona“ arba „I tavo, imk“.
5 lygis = 5 lygis (2 vaikai),
Pvz.: sako sakinuką: „Dek pitelę nek . Dabad.“ (Reikia dabar į spintelę nunešti).

Išskyrus vieną vaiką:

2 lygis → į 3 lygį,
Pvz.: įvardijo → pasako kam daiktas priklauso: „ Aukėja yra“ (Čia
auklėtojos).

Panašūs stebėjimo rezultatai ir P grupėje, išskyrus vieną:

3 lygis → į 5 lygį,
Pvz.: pasakė kam daiktas priklauso → sako sakinuką: „Mama puką pika, y mama“ (Mama
pirko sagutę, ji yra mano.“).

Informacijos teikimo K grupėje rezultatai mažai tesiskyrė po įprasto ugdymo, įvertini-
mas kito tik 1 vaiko:

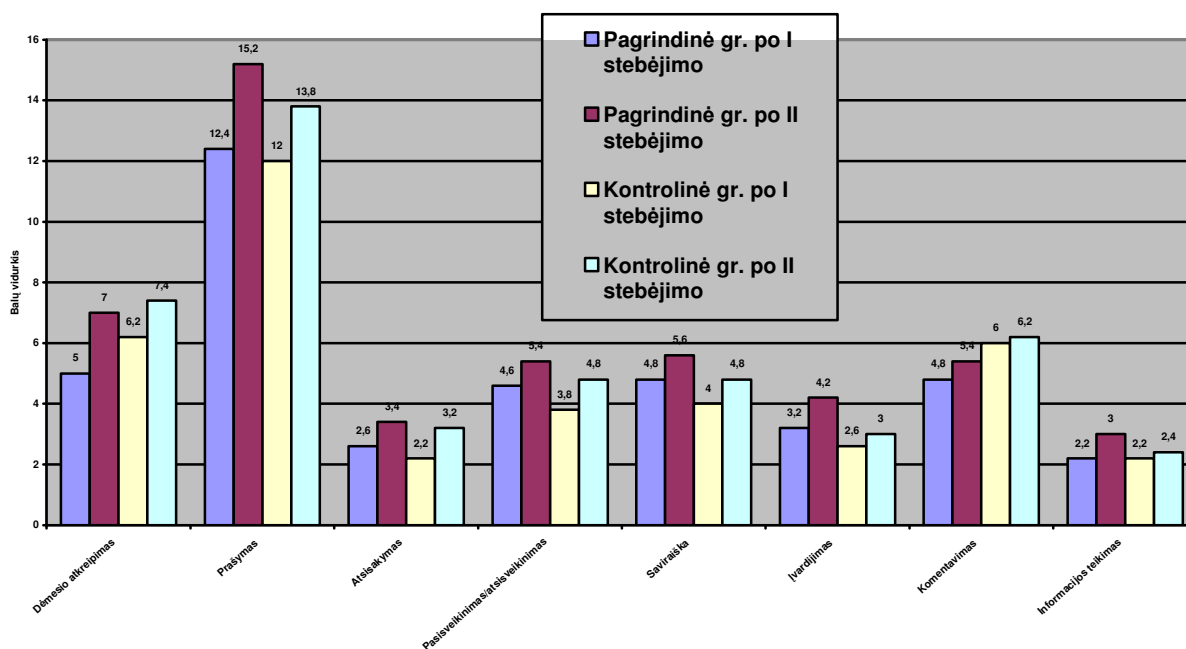
2 lygmuo → į 3 lygmenį
Pvz.: pasakė, bet reikėjo perklausti → „Dalė ibinga“ (Dalia išvertė vazą).

Analizuojant verbalinę komunikaciją, teigiami rezultatai pastebėti P grupės vaikų: po

atliktų pratybų kito 3-jų ugdytinių kalbiniai gebėjimai. Ypač svarbu pažymėti tai, kad vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikai perduodami vienas kitam informaciją, dažniau vartojo kreipinius, teiginiai daug tikslesni. Tai pamažu transformavosi *į gebėjimą palaikyti prasmingą testinę sąveiką*. Šis gebėjimas pamažu virto į vaikų pokalbių *dialogiškumą* – klausimais, adekvačiais atsakymais, gebėjimu išklausti:

- 2 lygmuo → į 3 lygmenį
Pvz.: pasakė, bet reikėjo perklausti → kreipiasi vardu ir sako kas atsitiko.
- 2 lygmuo → į 4 lygmenį
Pvz.: pasakė, bet reikėjo perklausti → viską smulkiai papasakoja kaip buvo ir kam tai nutiko.
- 3 lygmuo → į 4 lygmenį
Pvz.: kreipėsi vardu ir sakė kas nutiko → viską smulkiai pasakoja kaip buvo ir kam tai nutiko.

Kaip kito ugdymo dalyvių komunikacija, bendravimo tikslai, pavaizduota 17 paveiksle:

17 pav. 1 (A) bloko „Bendravimo tikslai“ vidurkių palyginimas.

Tyrimo rezultatai parodė, kad labiausiai tiek pagrindinėje, tiek kontrolinėje grupėse vaikai išmoko paprašyti (įvertinimai pagerėjo P gr. - 2,8 balais, K – 1,8) ir atkreipti dėmesį (P gr. pagerėjo - 2 balais, K – 1,2). Mažiausiai ugdymo metu pokyčių rodė daiktų, reiškinių komentavimas.

2 (B) bloko „reakcijos į bendravimą“ tyrimo rezultatai. Šiame skyriuje daugiau analizuojama receptyvioji kalba, t. y. kalbančiojo kalbos supratimas ir reakcijos išreiškimas vienokia ar kitokia kalbos forma.

Nedalyvavusių ugdyme vaikų *dėmesys* daugiausia atkreipiamas pagiriant arba pasiūlant kokią nors veiklą (3-as lygmuo, pradžioje). Ugdymo eigoje K grupėje jau sudominama užveda- mais klausimais be ryškesnio konteksto: „Šiame namelyje gyvena...“ arba paprastu paslėpto daikto apibūdinimu. Dalyvavusių ugdyme vaikų dėmesio atkreipimo įvertinimai pradžioje daugiausia fiksuojami taip pat 3-ame lygmenyje (maloniai nustembant, pagiriant). Tačiau lyginant rezultatus po atliktų pratybų, reakcija į kalbinimą, kvietimą pagerėjo 4-ių vaikų: 2 vaikai spontaniškai suvokė frontalų kvietimą: „Kas nori pažymėti orą?“. 2 vaikai patys siūlė puošti vazes, klausė kaip ką daryti (prieš tai auklėtojai garsiai pasvarsčius: kaip reikėtų papuošti?).

K grupės *domėjimasis interakcija ir gestų supratimas* išreiškiamas neverbaliai, tačiau jų reakcija į kalbinimą teigiama, kalbančiojo kalba neblogai suprantama: vaikai susidomėję, laukė veiklos tęsimo. Tačiau 2 vaikai noro bendrauti nerodė. Nelabai šios grupės rezultatai skiriasi II komunikacijos stebėjimo metu:

3 lygmuo → į 4 lygmenį (1 vaikas),

Pvz.: džiaugėsi bendravimu tardamas žodžius → bando palaikyti pokalbį, užduodamas paprastus klausimus.

Visų kitų rezultatai liko nepakitę.

P grupė rodė geresnius rezultatus. Buvo žaidžiami įvairūs pirštelių žaidimai, vartoma vaikiška spalvinga enciklopedija. Kalbant su vaikais pastebėta, kad jie prisimena pratybų metu išmokus kelis pažyminius, apibendrinančias sąvokas, kurias vartojo savo kalboje:

I stebėjimo etapas II stebėjimo etapas

2 lygmuo → į 3 lygmenį (1 vaikas),

Pvz.: susidomėjęs ir yra akių kontaktas → džiaugėsi bendravimu tardamas žodžius: „alio!“ (valio);

3 lygmuo → 4 lygmenį (2 vaikai),

Pvz.: džiaugiasi bendravimu tardamas žodžius → bandė palaikyti pokalbį, užduodamas klausimus:

„A tu tuji? Nesi jituo? (Ar tu tokį turi? Atneši rytoj?).“

Šios išvados liudija teigiamus pokyčius vaiko domėjimosi aplinka, bendravimu.

Kartu nustatyta, kad *siūlymas bendrauti* K ir P grupių vaikų komunikacijos stebėjimo metu išreiškiamas panašiai. I ir II etapų įvertinimai rodo, kad abiejų grupių verbalinių gebėjimų lygis gerėjo. Tačiau P grupės pokyčiai daugiausia vyko 2-ame ir 3-ame lygmenyse: garsažodžius keitė pavieniai žodžiai, kartais 2-jų žodžių sakiniai. K grupės pokyčiai siekė 4-ą ir 5-ą lygmenis. Lavėjantys vaikų bendravimo gebėjimai labiau skatino bendradarbiavimą ir bendravimą su bendraamžiais ir suaugusiais.

Kontrolinės grupės vidutiniškai neišplėtos kalbos vaikų *kalbančiojo intencijos supra-timo* analizė rodo, kad pateikus paprastą užduotį „Eik ir pasiimk savo paltą“, vaikai dažniausiai nueina, turėdami tikslą, bet negrįžta arba užduotį atlieka, jei tai yra darę anksčiau. Nė vienos grupės vaikai pastebimų pokyčių nerodė. Ši užduotis buvo duodama be jokių išangų, todėl, kaip ir daugelių mokslinių studijų įrodyta, šie vaikai be konteksto ir dar dviejų dalių instrukcijos nesupranta. Beveik visi vaikai neperklausė užduoties, nekėlė klausimų *Kam? Kur? Ka?*, išskyrus vieną vaiką iš pagrindinės grupės.

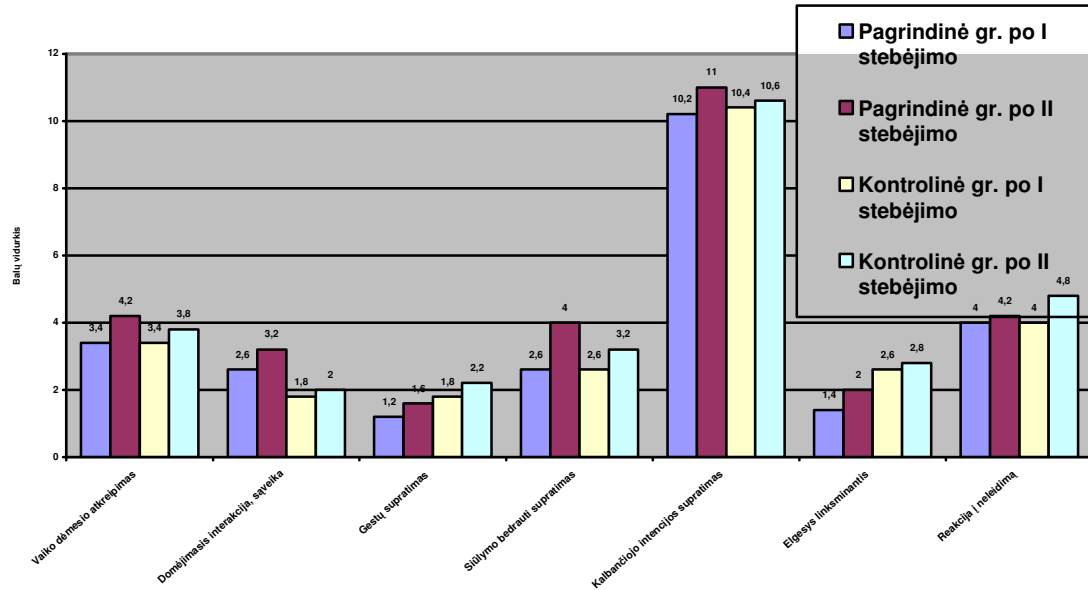
Mokslinių tyrimų duomenimis, vidutiniškai neišplėtos kalbos vaikai į klausimus, *norint gauti informacijos*, dažniausiai atsakinėja vienu žodžiu, galvos linktelėjimu arba kitu gestu. Tai patvirtino ugdyme nedalyvavusių vaikų stebėjimai. Jų rezultatai žymesnių pokyčių nerodė. Tuo pat metu svarbu pažymėti (nors ir nežymiai, tik 2 vaikai), kad „Šeimos“ žaidimo metu (tėpė tikrus sumuštinis, laukė „vyro ir vaikų“) vaikai stengėsi užduoti klausimus ir adekvačiai atsakyti. Sakiniai dar nors nelabai taisyklingi, pvz.: „mama eiti kurl“, „sutepau i desa“, bet jau daugiau kalbinių frazių, reiškiamos emocijos, nusistebėjimai, ryškesnės klausimo intonacijos.

Žinomą eilėrašį K grupė abiejuose stebėjimo etapuose suprato panašiai – prisijungė prie auklėtojos sakomo eilėraščio ir kartojo kartu (1 vaikas), kitas kartojo tik paskutinius žodžius, o likusiesiems (2 vaikai) tokia užduotis kėlė tik juoką. Vienas vaikas, pradžioje prisijungdavęs tik prie paskutiniųjų žodžių, II stebėjimo metu jau kartojo visą eilutę. Ugdyme dalyvavę vaikai, išgirde žinomą eilėrašį, iš pradžių kikendavo, rodė atsimintus judesius. II stebėjimo metu, nors ir nežymūs, matomi teigiami pokyčiai: vieni dar tik prisijungia prie paskutinės eilutės: „Barė Jonas **katinėlj**, kam sudaužė **ąsotėlj**“, kiti jau kartoja visą eilėrašį.

Linksminantys elgesys kontrolinėje grupėje daugiausia išliko nepakitęs. Juoko kėlė linksmi pokštai, įvairių mimikų rodymas. Pagrindinėje grupėje vaikus linksmino nuotaikingi žaidimai. Žymesnių pokyčių taip pat nepastabėta.

Remiantis stebėjimų metu užfiksuotais įvertinimais pastebėta, kad gana dažnai vidutiniškai neišplėtos kalbos ikimokyklinukai *į neleidimą* ko nors daryti supyksta, susierzina ir pavartoja „piktus“ žodžius, pvz.: „dink“, „gaufi“ (gausi), kartais parodė net kumstuką. Visų dalyvių įvertinimų išvadose esminių pokyčių nėra, išskyrus po 1 vaiką iš abiejų grupių, kai vietoj susierzinimo, trumpai paprašė leidimo tęsti žaidimą, pvz.: „Kai sutos (supynė), a gejai?“ arba „Da biti, nu Aufa“ (Aušra, dar truputį).

Kokią įtaką abejoms grupėms turėjo ugdymas, pavaizduota 18 paveiksle:

18 pav. 2 (B) bloko „Reakcija į bendravimą“ pokyčių vidurkių palyginimas.

Abiejų grupių vaikai pakankamai gerai supranta aplinkinių kalbą. Tai liudija aukščiau, lyginant su kitomis reakcijomis į bendravimą, įvertinimai. Po komunikacijos ugdymo pratybų pagrindinės grupės vaikų kalbančiojo intencijos supratimas dar pagerėjo vidutiniškai 0,8 balo. Mažiau, si pokyčiai vyko reaguojant į neleidimą (0,2).

3 (C) bloko „Sąveika ir pokalbis“ rezultatų analizė. Kaip prasideda *interakcija ir pokalbio palaikymas* galima matyti analizuojant šias stebėjimo išvadas. Abiejose grupėse ugdytiniai daugiau-mažiau pakalbina patys, nes žaidimų metu, įvairiose kitose veiklose iškyla nemažai klausimų: „Kaip atidaryti, uždėti?“, „Kaip užvilkti?“ ir pan.

Tokie pastebėjimai rodo besiformuojantį norą bendrauti su bendraamžiais, suaugusiais, norą gauti informacijos bei domėjimąsi vienas kitu. Įtraukus į pokalbį, kontrolinės grupės vaikų komunikacija išliko beveik tame pačiame 3-ame lygmenyje. Vienas ugdymo dalyvis, anksčiau nesiklausęs pašnekovo, 2-oje stebėjimo dalyje pradėjo daugiau atsižvelgti į draugo komentarus ir paisyti jų. Pagrindinėje grupėje didesnė dalis vaikų dalyvavo pokalbyje, tačiau žymesnių pakeitimų neužfiksuota: sakiniukai išliko trumpi, tačiau taisyklingsni, tiksliau išreikšta mintis:

- Kul buvai, ilgai? (Kur buvai, sirgai?)
- Ne, buva išašėvės. (Ne, buvau išvažiuavęs)
- Kul? (kur?)
- Pa sese. (Pas sesę)
- ... (galvoja, ir turbūt nelabai suprato, kad sesė gyvena kažkur kitur).

Arba: vienas ugdytinis sugebėjo pakviesti žaisti draugą iš anksto pasakodamas veiksmo planą: „Jumune, sėk. Tu paldavėtoja. As pigina, se tuli. Duot afina.“ (Ramune, sėsk. Tu pardavėja, aš eisiu pirkti. Duok apelsiną).

K grupės vidutiniškai neišplėtos kalbos vaikų verbalinę komunikaciją daugiausia *supranta* specialistai (grupės auklėtoja, logopedė). Neblogai susišneka su bendraamžiais (3 vaikai). Tokie pastebėjimai liko ir II-o stebėjimo metu. Nežymūs pokyčiai vyko ir vaikų, dalyvavusių šiame ugdyme, komunikacijoje.

Šių vaikų netikslus garsų tarimas, kitų visai netaria, praleidžia arba sukeičia vietomis. Dažnokai žodžiai iškraipomi arba sugalvojami savi. Tačiau, dalyvaudami dialoge, vaikai *stengiasi pakartoti, išstarti aiškiau*. Tokių K grupėje buvo 2 atvejai, P grupėje – 3. Pažymėtina, kad kai kurie vaikai, paklausus atsako, bet paprašius pakartoti, susijaudina ir daugiau nebando. Tai rodo šių ikimokyklinukų sąmoningumą suvokiant savo kalbos trūkumus.

Jei *ko nors nesupranta*, vidutiniškai neišplėtos kalbos vaikai retai kada perklausia, pasitikslina. Stebint jų žaidimus savarankiškoje veikloje, dažniausiai tokiose situacijose vaikai atrodo suglume, kiek nustebę. P grupės tiriamieji (2 vaikai), lyginant su K grupe (0 vaikų), po ugdymo ko nors nesuprasdami dažniausiai vartojo žodį „nežinau“. Sudėtingesnių frazių nevartojo nė vienas vaikas.

Apibendrinant gebėjimą *užbaigti sąveiką*, ugdymo dalyvių stebėjimo išvados gana įvairios: vieni dažniausiai pradeda dairytis, nebesidomi, kiti – pasitraukia, keičia temą, tretieji – darbą baigia iki galo. Abiejų grupių rezultatai panašūs.

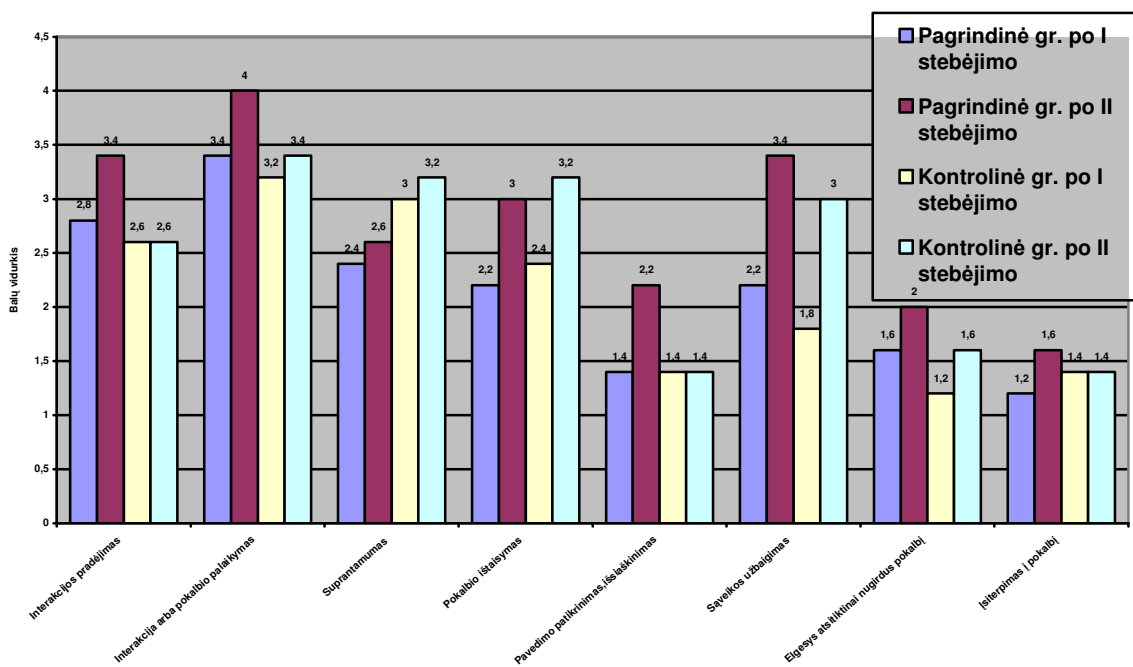
Išgirdę netoliese besikalbančius žmones, vaikai dažniau stovėjo atokiai arba išvis nekreipė dėmesio. Kai kurie, šiek tiek susidomėję, stebėjo suaugusiuosius. Po ugdymo reakcija į pokalbį P ir K grupėse rezultatai kito po lygiai:

1 lygmuo → į 2 lygmenį (po 1 vaiką),

Pvz.: pasitraukė į šoną, nekreipė dėmesio → pradėjo stebėti.

Kaip rodo tyrimo duomenys, abiejų grupių neišplėtos kalbos vaikai, norėdami *įsiterpti į pokalbį* (nors didelio noro ir nerodo), dažniausiai tik stovi netoliese (3-as lygmuo, po 3 vaikus). Jų rezultatai nekito. Drąsesni, judresni kartais patrukdo kokiais nors klausimais ar, tiesiog, be įžangų įsiterpia į pokalbį.

Sąveikos ir pokalbių kokybės pokyčiai pavaizduoti paveiksle 19 paveiksle:

19 pav. 3 (C) bloko „Sąveika ir pokalbis“ lyginamoji vidurkių charakteristika.

Ryškesni pokyčiai abiejose grupėse matosi sąveikos užbaigime (1,2 balai). Vaikai ne visada darbą užbaigdavo iki galo. Tačiau, įvertinant jų norą palaikyti kontaktą, teigiamai buvo vertinimas ir darbo temos keitimas, kai pradžioje spontaniškai, o kai kurie ir susierzinę, tiesiog pasitraukdavo. Kaip matoma, kontrolinė grupė pokyčių nerodė net trejose tyrimo dalyse: pradedant interakciją, pasitikrinant pavedimą ir įsiterpiančią pokalbį. Pagrindinei grupei komunikacijos ugdymas darė žymesnį poveikį: interakcijos pradėjimas pagerėjo 0,6 balais, vaikai išmoko labiau palaikyti pokalbį (0,6 balais), pasitaisyti, ką pasakė netaisyklingai (0,8 balais), suprasti pavedimus, perklausti ko nesuprato (0,8 balais).

4 (D) bloko „Bendravimo kontekstas“ stebėjimo duomenų analizė. Besiplėtojantys verbalinės komunikacijos gebėjimai skatina kokybiškesnę bendravimo raišką, įvairesnių kalbinių formų vartojimą ir jų suprantamumą aplinkiniams. Šio komunikacijos įgūdžių tyrimo, kurio tikslas buvo nustatyti su kuo *dažniausiai bendrauja* šie vaikai, duomenys atskleidė, kad ugdymo pradžioje vaikai daugiausiai komunikavo su šeimos nariais (K grupėje – 4, P – 3 vaikai). Grupėje, bendraamžių tarpe, taip pat ir su suaugusiais, komunikuoja sakydami padrikas žaidimo instrukcijas. Dialogo, su pradžia ir pabaiga, dar pasigendama. Vaikai buvo ugdomi abiejose grupėse: dalyvavo grupinėse veiklose – žaidimuose, darė įvairius darbelius. II stebėjimo etapo metu žmonių, suprantančių vaikų

kalbą ir su kuriais pradėjo daugiau komunikuoti, daugėjo. Nedalyvavusių šiame ugdyme stebėjimo išvados rodo, kad šie vaikai pradėjo daugiau reikšti norą komunikuoti su auklėtoja ar kitu pedagogu, žaidimo lyderiu (5 vaikai). Pagrindinės grupės 2 vaikai pradėjo komunikuoti ir su kitais bendraamžiais, kurių pokalbiuose jau buvo stebimos dialogo užuomazgos. Kiti 2 – pokalbiuose dalyvavo su auklėtoja. 1-am vaikui ugdymas komunikacijos neįtakėjo, jo rezultatai nepakitę liko 1-ame lygmenyje (šeimos nariai).

Atitinkami rezultatai analizuojant *vieta*, kur daugiausia komunikuojama. Jei I stebėjimo metu ugdytiniai aktyviau bendravo namuose: K grupė – 4 vaikai, P grupė – 3 vaikai, tai II stebėjimo duomenys rodo didesnę norą bendrauti jau ir darželyje (po 4 vaikus iš abiejų grupių).

Stebėjimas vyko ir darželio kieme. Tačiau kitų darželio grupių vaikų atžvilgiu šie ikimokyklinukai buvo tik stebėtojai (visi).

Analizuojant produktyvųjį kalbinių gebėjimų reiškimosi *laiką*, galima teigti, kad po ugdymo didesnę dalis vaikų aktyviau komunikuoja, kai ateina iš darželio parsivesti artimieji (P grupėje – 3 vaikai). Tai liudijo vaikų noras parodyti tėvams savo darbelius, atliktus pratybų sąsiuvinuose, papasakoti, ką šiandien veikė, pvz.: „As kipau i kijava i da pukte buva auksa pikiba i medi. Va.“ (Aš iškirpau ir suklijavau paukščius, po to pakabinau aukštai medyje.). K grupėje nepastebėtas ryškesnis komunikavimo tarpsnis. Vaikai kalbėjo žaisdami su žaislais vieni (3 vaikai), su kitais bendraamžiais (1 vaikas) arba kai iš vis grupėje yra mažai vaikų (1 vaikas).

Pokalbių temos duomenų analizė rodo stabilius kontrolinės grupės įvertinimus. Darant visų vaikų mėgstamiausių temų apibendrinimą, jos taip pat nekito, nors auklėtoja duodavo galimybę rinktis: „Mano linksmiausia kelionė“, „Mano draugas“ ir pan. Tačiau tie patys vaikai I ir II tyrimo metu rinkosi tas pačias temas. Pagrindinės grupės vaikų siūlomų pokalbių temos žymiai įvairesnės – pasakojo apie savo augintinius, pasakas, nors temos abiem grupėm buvo siūlomos tos pačios.

Apibendrinant *intrapersonalinį kalbos vartojimą* siužetinių žaidimų metu, pažymėtina, kad žymesni pokyčiai P grupės vaikų. Jei prieš ugdymą vaikas, kalbėjęs su savimi tik įvardijo apie tai ką daro padrikais, pavieniais žodžiais, tai po ugdymo 2,3 -jų žodžių sakiniukais, kartais net su iš-tiktukais, įvardžiais, gali imituoti dialogą:

- Važiojam i kjautuvė.
- O ko?
- Jeik pienu i miltų.
- Mmm...
- Jeik kepti pyjagą.
- Tujau.

Kiti ugdymo dalyviai, žaisdami pamėgdžioję tik garsus (mašinių važiavimą, gyvūnų „kalbą“), po pratybų išmoko įvardinti ką veikia dabar, neretai ir ką veiks netolimoje ateityje.

Tyrimo metu stebėta, kaip vaikai jungia žodžius į sakinius, juos kartoja keletą kartų. K grupės kalba ir komunikacija nekito.

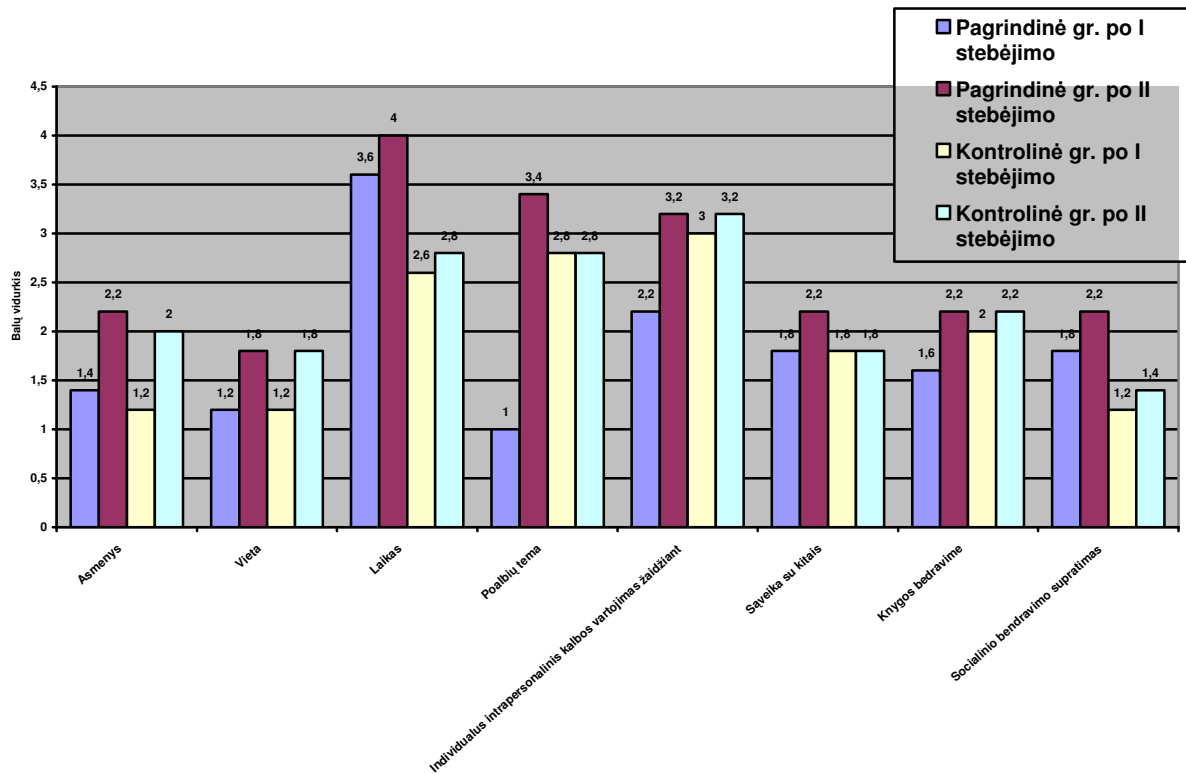
Toliau analizuojant rezultatus, galima teigti, kad komunikacijos ugdymas *sąveikai su kitais žmonėmis* žymios įtakos nedarė, verbalinė komunikacija, elgesys mažai, tačiau kito. Vienas ryškesnis pavyzdys, kaip P grupės mergaitė bandė „auklėti“ jos silpnesnį grupės draugą pastūmusį šešiametį:

- Nu kaip dajai?
- ... (žiūri).
- Joka eiti nemoka. Joka.
-
- Apasyk Joka.

Kiti dalyviai daugiausia žaidė vieni, stebėjo aplinkinius, arba, pasiduodami „globėjų“ (brolių, kitų draugų) įtakai, žaidė kartu.

Vartydami knygeles, vaikai mieliau patys uždavinėjo klausimus, nei atsakinėjo: „Kas sia?“, „Kul ubėga?“ ir pan. Paprašius, kad jie patys įvardintų, dažniausiai tik parodo. Įvardinti gali tik artimiausioje aplinkoje pasitaikančius daiktavardžius: šuo, namas, virdulys, televizorius ir kt. Tokių žodžių, kaip „cirkas“, „taksistas“, „siuvėja“, „turtuolis“ ir kt. nežino. Tyrimo metu pastebėta, kad pagrindinės grupės vaikai jau žinojo ir įvardijo nemažai paveikslėlių (3 vaikai iš 5). Neretai pasakydavo ir 2-3 žodžių sakinius. Tačiau paveikslėliui papasakoti įgūdžių dar neužteko: mintys padrikos, nutrūksta, užmiršta žodžius ir pan.

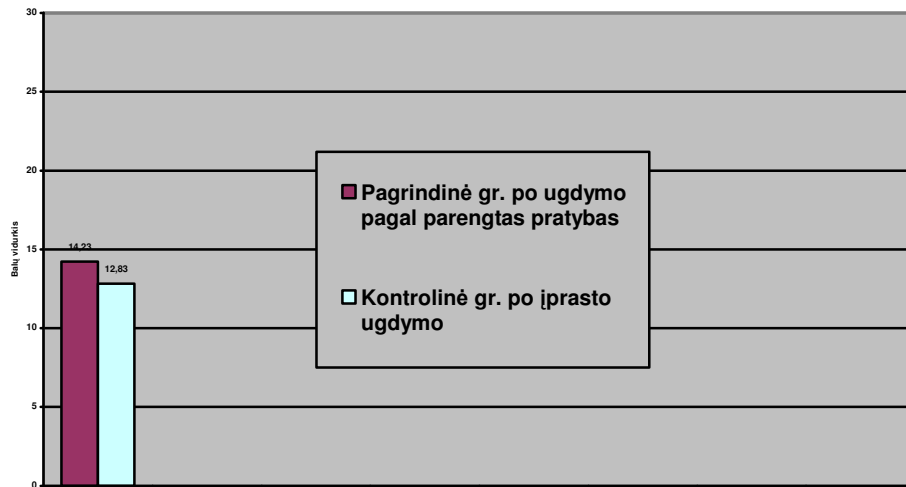
Socialinio bendravimo tyrimai parodė, kad šie vaikai nelabai supranta, jog kai kurie posakiai yra sakomi tik tam tikromis sąlygomis, tam tikroje vietoje. Kiti įsimintas frazes bandė sakyti priklausomai nuo situacijos, pvz.: laukiant autobuso - „Šalta kaip šaldytuve“; nukritus nuo kėdės - „Lengvas malonumas“ (reklaminė frazė). Kokie ir kaip ugdymo metu vyko pokyčiai, matome sekančiame paveiksle:

20 pav. 4 (C) bloko „Bendravimo kontekstas“ vidurkių palyginimas.

Kaip matome, „Bendravimo kontekste“ žymiausi pokyčiai vyko pagrindinėje (P) grupėje pokalbių metu renkantis temą (padidėjo 2,4 balais) ir komunikacija žaidimų metu (padidėjo 1 balu). Kontrolinėje grupėje (K) renkantis pokalbių temą ir sąveikoje su kitais, tyrimo rezultatai liko tokie patys.

Statistinė duomenų analizė (21 pav.) rodo, kaip abiejų grupių ir viso atitinkamo ugdymo proceso metu pakito vaikų verbalinės komunikacijos raida:

21 pav. Bendra ugdomojo tyrimo statistinė analizė.

Apibendrinant ugdomojo tyrimo rezultatus, galima konstatuoti teigiamą parengtos užduočių sistemos poveikį ikimokyklinio amžiaus vaikų vidutiniškai neišplėtotos kalbos ir komunikacijos ugdymui: efektyvumo vidurkis – 1,4 balo.

Teigiant, kad kalbos užduotys ir žodiniai apsakymai turi svarbią reikšmę kalbos ir komunikacijos ugdymui, nenorima pasakyti, kad daiktų žaislų, paveikslėlių žiūrėjimas su vaikais, iliustruotų knygų skaitymas yra ne tokie svarbūs. Vaizdumas, tiesioginis vaikų supažindinimas su aplinkos daiktais, reiškiniais bei įvykiais yra tvirtas vaikų žinių ir vaizdinių gausinimo pamatas (Kurmanskienė, 2003). Visa tai leidžia vaikui išmokti naujų žodžių, kurie įtvirtina sąmonėje įgytas žinias bei vaizdinius ir padeda jiems joje išlikti. Antraip iš viso nebūtų ką vaikui pasakoti. Be prasmės, be minties negali būti ir kalbos (Fiske, 1998). Tačiau kartais kalbos plėtotė yra sutrikusi, neigiamai veikia vaiko komunikaciją, asmenybės formavimąsi (Hallahan, Kaufman, 2003). Tokiu atveju sušvelninti sunkumus, o kai kuriais atvejais ir įveikti, gali padėti tik specialistai (Haycock, 2003), naudojant tinkamus būdus ir specialiąsias priemones.

IŠVADOS.

1. Mokslinėje literatūroje teigiama, kad neišplėtota kalba – tai visų kalbos sistemos grandžių plėtotės vėlavimas. Vidutiniškai neišplėtotai kalbai būdinga: tik šnekamosios kalbos pradžios, ribotas kalbos suvokimas, mažas poreikis komunikuoti. Šiuos teiginius patvirtina respondentų kalbos duomenų analizė.
2. Apibendrinant vaikų kalbinius gebėjimus, pažymėtina, kad pakankamai geri yra kalbos supratimo gebėjimai, neblogas tarimas, tačiau daugelis žodžių disgramatiški. Silpniausia vieta – žodynas ir rišlioji kalba.
3. Tyrimas parodė, kad parengta specialioji ugdymo priemonė skatino ugdymo(si) motyvaciją, padėjo įgyti naujų įgūdžių, o svarbiausia, padidino pasitikėjimą savo jėgomis, norą savarankiškai tęsti darbą, skatino vaikų bendradarbiavimą ir patobulino bendravimo įgūdžius su bendraamžiais bei suaugusiais.
4. Labai svarbus kalbos ugdymo aspektas yra komunikacijos įgūdžių formavimas: emocinis nuiteikimas, poreikio bendrauti, keitimosi informacija skatinimas (klausimai – atsakymai, nuomonių išsakymas bei savęs vertinimas grupinėje veikloje).
5. Stebėjimo metu nustatyta, kad plėtojantis verbaliniams gebėjimams, vaikai pradėjo vartoti įvairesnes kalbos raiškos formas, aiškesni tapo bendravimo tikslai, kalbančiojo intencijos supratimas, saviraiška bei jausmai.
6. Pastebėta, kad kalbos ir komunikacijos ugdymo rezultatai iš dalies priklausė nuo ugdytinių asmenybinių charakteristikų: uždari, nedrąsūs, lėti vaikai mažiau reiškė jausmus, siekė savarankiškumo. Judresni, smalsesni - buvo emociškesni, aktyviau dalyvavo pokalbiuose.
7. Ugdomasis tyrimas patvirtino hipotezę: taikant rekomenduojamą ikimokyklinio amžiaus vidutiniškai neišplėtotos vaikų kalbos ir komunikacijos ugdymui pratybų sistemą, vaikams padidėjo poreikis komunikuoti; tikslėjo kalbos supratimas; vaikų kalba, sakiniai gramatiškai taisyklingesni (naudojo daugiau prielinksnių,rieveiksmių, darė mažiau daiktavardžių, veiksmazodžių formų klaidų); pagausėjo tiek pasyvusis, tiek aktyvusis žodynas.

PRAKTINĖS REKOMENDACIJOS.

➤ **Rekomenduojama užduočių sistema.**

Kalbos sutrikimas, lyginant su kalbėjimo sutrikimu, vaikams turi daugiau neigiamos įtakos. Dėl kalbos problemų daug dažniau kyla komunikacijos sunkumų. Tuo tikslu, vaikui, nustatčius vidutinį kalbos neišsivystymą, lydimą komunikacijos sutrikimo, rekomenduoju teoriškai ir praktiškai pagrįstą užduočių sistemą. „Knygele, skirta vaikų kalbai ir komunikacijai ugdyti“ pedagogai galėtų papildomai remtis ugdant vaiko verbalinius komunikacijos gebėjimus.

Gali būti, kad vaiko kalbėjimas yra lyg ir arti normos, t. y. jo balsas, artikuliacija ir kalbėjimo sklandumas yra daugiau mažiau nepriekaištingas, tačiau jo negalima suprasti arba jis pats ne visai supranta prasmės to, ką išgirsta, nėra komunikacinių gebėjimų įgūdžių. Komunikacija – tai pasikeitimais žodžiais, idėjomis ir jausmais. Kad šis pasikeitimas vyktų sklandžiai, reikia sugebėti ir priimti, ir išreikšti norimą žinią tam tikrais kalbos ženklais. Bendravimas labai padeda sustiprinti pasitikėjimo bei saugumo atmosferą tarp tėvų, vaikų ir kitų šalia esančių vaikų bei suaugusių.

Kalba savaime nesiplėtoja. Ją vaikas išmoksta bendraudamas su suaugusiais, pamėgdžiodamas juos ir jų padedamas, t. y. nuolat reikalingas pavyzdys, sufleravimas, paaiškinimas.

Ši pratybų knygelė parengta dialogo principu. Ji padės vaikui patirti dar vieną bendravimo malonumą – kartu su naujuoju draugu labiau pažinti save ir kitus, išmokti derinti žodžius, kurti pasakojimus, teisingai suprasti ir perimti elementarias dorovines normas ir bendravimo taisykles. O svarbiausia – lavinti verbalinės komunikacijos įgūdžius. Tik bendraudamas vaikas gali įvaldyti komunikacijos priemones, gauti daugiau informacijos apie aplinkinį pasaulį.

Pratybų sąsiuvinį siūlau padėti (pakabinti) vaikui matomoje vietoje. Jis galės bet kada pakartoti (prisiminti) užduotis, pasidžiaugti savo darbeliais, parodyti juos kitiems draugams, tėveliams. Tuo būdu vaikui atsiras didesnė paskata bendrauti su aplinkiniais (žr. 5 priedas).

➤ **Komunikacijos įgūdžių stebėjimo kortelė.**

Atliktų tyrimų rezultatai, lyginant su vaikų savarankiška kalba (taip pat remiantis ilgamete darbo patirtimi), atkreipia dėmesį į tai, kad žinios apie vaikų komunikaciją, kalbos vartojimą bendraujant (nors žodžiai, sakiniai dar ir netaisyklingi), kalbos kortelėse atsispindi ne visai adekvačiai. Yra galimybė pažymėti, kad tiriamieji pokalbio metu dažnokai būna susikaustę, gal kiek įsitempę. Įvertinimas pagal korteles daugiau formali apklausa, anketavimas prie stalo. Savarankiškoje veikloje vidutiniškai neišplėtotos kalbos vaikai truputį daugiau komunikuoja, jų kalba kiek išraiš-

kingesnė, bando patys užduoti klausimus, pasakymams paaiškinti, patvirtinti kartais naudoja ir gestus, ir emocinę raišką.

Iš kalbos tyrimo kortelių galima sužinoti apie vaikų kalbos lygį: jos gramatinę sandarą, leksiką, garsų tarimo taisyklingumą. Tačiau pokalbio metu vaikas kartais nerodo noro bendrauti, atsakinėti į pateiktus klausimus. Tada būtų naudinga išsiaiškinti, dėl ko taip yra: ar dėl ne visai suprantamos vaiko kalbos, ar dėl mažai pažįstamo kalbą tiriančio asmens, ar dėl dėmesio nesukaupimo ir pan. Kiekvienam, pradėjusiam lankyti kolektyvą, skirtingai užsitęsia adaptacijos laikotarpis. Gal namuose, pažįstamų žmonių draugėje vaikas puikiai bendrauja, gal daugiau ir žodžių, pasakymų pavartoja. Todėl tuo tikslu, kad lygiagrečiai, tiriant vaikų kalbą (kalbos kortelės Nr. 2 ir Nr. 3) būtų galima įvertinti komunikaciją bei kalbos vartojimą socialiniame kontekste, rekomenduoju tai įvertinti keliais aspektais, remiantis pateikta stebėjimo forma. Tikėtina, tokio stebėjimo vaiko savarankiškoje veikloje bus galima daugiau sužinoti apie jo komunikaciją (žr. 6 priedas).

LITERATŪRA.

1. Ališauskas, A. (1996). *Vaikų raidos ypatingumų pažinimas ir vertinimas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
2. Ališauskienė, S. (1998). *Ankstyvojo amžiaus vaikų korekcinis ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
3. Almonaitienė, J., Antinienė, D., Ausmanienė, N. ir kt. (2001). *Bendravimo psichologija*. Kaunas: Technologija.
4. Ambrukaitienė, A., Ivoškuvienė, R. (1997). *Vaikų autizmas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
5. Ambrukaitis, J. (2000). *Lietuvių kalbos specialioji didaktika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
6. Ambrukaitis, J. (2003). *Lietuvių kalbos didaktinė medžiaga* (1, 2 d.). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
7. Ambrukaitis, J. (2004). *Lietuvių kalbos didaktinė medžiaga* (3, 4 d.). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
8. Andrijanova, A., Vilkienė, St. (1990). *Garsų tarimas*. Kaunas: Šviesa.
9. Bakk, A., Grunewald, K. (1998). *Globa*. Vilnius: Avicena.
10. Barzdonytė-Morkevičienė, L. (2005). *Rašymas*. 1-asis ir 2-asis pratybų sąsiuviniai 1 klasei. Kaunas: „Šviesa“.
11. *Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai*. Priešmokyklinis, pradinis ir pagrindinis ugdymas. (2003). Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras.
12. Bieliauskaitė, V. (2007). *Vaikų kalbos raida*. Lietuvos radijo paskaita, 2007 02 07.
13. Bielinytė – Bieliauskaitė, V. (1998). *Mažų vaikų raidos vertinimo galimybės*. RUL vaikų raidos centras.
14. Bluma, S., Shearar, M., Froman, A., Hilliard, J. (2000). *Ankstyvojo ugdymo vadovas*. Vilnius: LR kultūros ir švietimo ministerijos Leidybos centras.
15. Böhme, G. (1997). *Sprach-, Sprech-, Stimm- und Sluckstorungen*. Band 1: Klinik. Stuttgart.
16. Braun, O. (1999). *Sprachstörungen bei Kindern und Jugendlichen*. Stuttgart.
17. Bružienė, M., Čepienė, R., Česnauskienė, D., Rudzevičius, M., Žakaitienė, A. (1997). *Vaiko asmenybės ugdymas ikimokyklinėje įstaigoje*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
18. Carr, A. (1999). *The handbook of child and adolescent clinical psychology*. Ireland: Dublin.

19. Clausnitzer, V., Clausnitzer, R. (1997). *Logopädie Für Studierende und Praktiker*. Heidelberg: Hüthig.
20. Kruopas, J. (ats. red.). (1972). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mintis.
21. Dailidienė, J. J. (1990). *Ankstyvojo amžiaus vaikų lietuvių kalbos ugdymas*. Vilnius: LR kultūros ir švietimo ministerijos Redakcinė leidybinė taryba.
22. Dailidienė, J., J. (1997). *Vaiko kalba – vaiko dvasia*. 2 – asis patais. leid. Kaunas: Šviesa.
23. Dale, N. (2000). *Working with families of children with special needs*. Galway.
24. Danilavičius, J. (2004). *Aušrelė*. Skaitymo knyga šešiamečiams (1, 2 d.). Kaunas: Šviesa.
25. Danilavičius, J. (2005). *Genelis*. Skaitymo pradžiamokslis penkiamečiui. Kaunas: Šviesa.
26. Daugirdienė, I. (2003). Kalbos ir komunikacijos korekcija. V. Prasauskienė (Sud. ir moks. red.). *Vaikų raidos sutrikimai* (p. 294, 297, 300). Kaunas: Kauno VRK „Lopšelis“.
27. Daulenskienė, A. (1998). *Vaikų, turinčių nervų sistemos pažeidimų, asmenybės raidos ypatumai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
28. Davies, D. (2000). *Child development*. New York.
29. Denikytė, S., Pečiulienė, O. (2001). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos sutrikimų, orientavimosi erdvėje vadovas* (I, II d.). Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
30. Deward, H., Summers, S. (1989). *The pragmatics Profile of Early Communication Skills*. Windsor, Berkshire: NFER – NELSON.
31. Einon, D. (1998). *Ankstyvasis ugdymas*. Vilnius: UAB „Egmont Lietuva“.
32. Fiske, J. (1998). *Įvadas į komunikacijos studijas*. Vilnius: Baltos lankos.
33. Gailienė, D., Bulotaitė, L., Sturlienė, M., (2002). *Bendravimas*. Vilnius: Tyto Alba.
34. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (1993). *Logopedija*. Kaunas: Šviesa.
35. Garšvienė, A. (1996). *Vidutinio ir žymaus intelekto sutrikimo vaikų bendravimo ir kalbos ypatumai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
36. Garšvienė, A., Dapšienė, L., Gudavičienė, J., Kostkienė, Z., Morkuvienė, G. (2000). *Neišplėtotos kalbos ugdymas*. Logopedo knyga. Kaunas: Šviesa.
37. Gaulienė, V., Giedrienė, V., Girkainienė, L. (2000). *Kalbos tyrimo metodinė priemonė*. Vilnius: Žuvėdra.
38. Gerasimavičienė, D. (2002). *Vaikučiai šnekučiai*. Metodinė priemonė logopedams. Vilnius: G. Kuskio firma.
39. Gevorgianienė, V., Pipko, J. (ats. red.). (1995). *Portage ankstyvojo ugdymo programa*. Vilnius, 1995.
40. Gevorgianienė, V. (1999). *Vidutiniškai sutrikusio intelekto ugdytinių bendravimo gebėjimų ugdymas* (Nepublikuota daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 1999).

41. Giedrienė, R. (1987). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų kalbinės sambrandos tyrimas*. Vilnius: PMTI.
42. Glebuviene, V. (1997). *Vaikų ankstyvosios garsinės kalbos raida*. Vilnius: PMTI.
43. Grebliauskienė, B., Večkienė, N. (2004). *Komunikacinė kompetencija*. Komunikabilumo ugdymas. Vilnius: Žara.
44. Gučas, A. (1900). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas: Šviesa.
45. Gudonis, V. (1996). *Vaikų vystymosi sutrikimų priežastys*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
46. Haycock, K. (2003). *Effective Communication*. (Note book). Publication Title: Teacher Librarian. Publication date: 01-APR-03. http://goliath.ecnext.com/coms2/summary_0199-2669824_ITM&referedid=2090 (žiūrėta 2006-12-12).
47. Hallahan, D., P., Kauffman, J., M. (2003). *Ypatingieji mokiniai. Specialiojo ugdymo įvadas*. Vilnius: Alma litera.
48. *Ikimokyklinio ugdymo gairės*. Programa pedagogams ir tėvams. (1993). Vilnius.
49. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Pečiulienė, O., Suveizdienė, V. (1997). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų žymiai ir vidutiniškai neišsivysčiusios kalbos ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
50. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Pečiulienė, O., Stošiuvienė, K. (2002). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų neišplėtotos kalbos ugdymas*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
51. Ivoškuvienė, R., Kaffemanienė, I., Baranauskienė, V., Burneikienė, I., Makarovienė, M., Varkalevičienė, E. (2003). *Sutrikusios raidos vaikų ikimokyklinio ugdymo gairės (I-II d.)*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
52. Jakimavičienė, E., Vasiliauskienė, L. (2000). *Logopedinių pratybų sąsiuvinis I klasei*. (1 d.) Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
53. Jakimavičienė, E., Vasiliauskienė, L. (2001). *Logopedinių pratybų sąsiuvinis I klasei*. (2 d.) Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
54. Jacikevičius, A., Gečas, A., Rimkutė, E. (1986). *Bendroji psichologija*. Vilnius: Mokslas.
55. Kaffemanienė, I., Burneikienė, I. (2001). *Specialiujų poreikių vaikų žadinimo gebėjimų ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
56. Karaliūnas, S. (1997). *Kalba ir visuomenė*. Psichologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
57. Kiernan, Ch., Reid, B., Goldbart, J. (1987). *Foundations of communication and language: Course manual*. Manchester University Press.
58. Kiphardt, E., J. (1984). *Sensomotorisches end witslongsgitter*. Dortmund: Verlag modernes lernen.

59. Kočiūnas, A., R. (1993). *Psichologijos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
60. Kurmanskienė, I. (2003). *Ikimokyklinio vaikų amžiaus kalbos raida ir pradinių klasių mokinių kalbos ypatumai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
61. Kurmanskienė, I., Šukienė, D. (2001). *Kalbos ugdymo pratybų sąsiuvinis II klasei* (3,4 d.). Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
62. Lendraitienė, J., Zinkevičienė, N. (2002). *Prielinksniai ir garsai paveikslėliuose*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
63. Misevičiūtė, V. (2003). Pedagoginis vertinimas. A. Prasauskienė (Red.). *Vaikų raidos sutrikimai* (p. 138, 142-144). Kaunas: Kauno VRK „Lopšelis“.
64. Myers, D., G. (2000). *Psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
65. Monkevičienė, O. (red.). (1993). „*Vėrinėlis*“. Vaikų darželio programa. Vilnius: Lietus.
66. Monkevičienė, O. (red.). (1995). „*Vėrinėlis*“. Knyga auklėtojai. I dalis. Vilnius: Lietus.
67. Monkevičienė, O. (red.). (2001). *Ankstyvojo ugdymo vadovas*. Vilnius: Minklės leidyba.
68. Morison, K., Reynolds, N., (1994). *Ko tikėtis iš vaikų nuo gimimo iki šešerių metų*. Vilnius.
69. Niauronienė, I. (2004). *Aušrelė*. Lietuvių kalbos pratybų sąsiuvinis I klasei (1, 2, 3 d). Kaunas: Šviesa.
70. Perminienė, R., Urbonienė, D. (2005). *Noriu aiškiai kalbėti* (I d.). Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė.
71. Petrulytė, J. (red.). (2003). *Kalbos raida ir sutrikimai*. Patarimai tėvams ir specialistams. Vilnius: UAB „Viltis“.
72. Pileckaitė – Markovienė, M., Nasvytienė, D., Bumblytė, D. (2004). *Vystymosi psichologija. Vaikystė*. Vilnius: Enciklopedija.
73. Ponomariovienė, J. (2004, 2005). *Lietuvių kalbos užduočių knygelė*. (2,3kl). Vilnius: „Briedis“.
74. Prasauskienė, A. (red.). (2003). *Vaikų raidos sutrikimai*. Kaunas: Kauno VRK „Lopšelis“.
75. Prasauskienė, A. (2003). Dokumentai, apibrėžiantys sveikatos priežiūrą, ugdymą ir socialines garantijas sutrikusios raidos vaikams Europoje ir Lietuvoje. A. Prasauskienė (Red.). *Vaikų raidos sutrikimai* (p. 16). Kaunas: Kauno VRK „Lopšelis“.
76. Šiaurienė, A. (2002). *Smalsutis*. Ikimokyklinuko pradžiamokslis. Kaunas: Šviesa.
77. Tamošiūnienė, L., S., Beržvinskienė, J., Tamošiūnas, D. (1998). *Žaiskime kartu*. Šeimos abėcėlė (3). Vilnius: Asveja.

78. Večkienė, N., Grebliauskienė, B., Sokolovienė, D., Chreptavičienė, V. (1996). *Komunikacija ir bendravimas*. Sampratų santykio problema socialinių mokslų vystymosi kontekste. *Socialiniai mokslai*. Kaunas: Technologija (p. 43 – 53).
79. Wirth, G. (1990). *Schprachstörungen, Sprechstörungen, Kindliche Hörstörungen*. Köln: Deutscher Ärzte Verlag.
80. Želvys, R. (1995). *Bendravimo psichologija*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
81. Žukauskienė, R. (2002). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
82. Бекер, К. П., Совак, В. К. (1981). *Логопедия*. Москва: Медицина.
83. Винарская, Е. Н. (1989). *Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии*. Москва: Просвещение.
84. Волкова, Л. С., Лалаева, Р. И., Мастюкова, Е. М. и др. (1989). *Логопедия*. Москва: Просвещение.
85. Грибова, О. Е. (1995). К проблеме анализа коммуникации у детей с речевой патологией. *Дефектология*, 6, 7-16.
86. Запорожец, А. Е., Лисина, М. И., Богуславская, З. А., Рuzская, А. Г. (1989). *Развитие общения дошкольников со сверстниками*. Москва: Педагогика.
87. Жукова, Н. С., Мастюкова, Е. М., Филичева, Т. Б. (1998). Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. *Логопедия*, 48-50. Екатеринбург: АРДЛТД.
88. Левина, Р. Е. (1997). *Хрестоматия по логопедии*. Москва: ВЛАДОС.
89. Семенович, А. В., Халилова, Л. В., Ланина, Т. Н. (2004). Закономерности становления сенсомоторного уровня реализации связного высказывания у дошкольников с недоразвитием речи. *Дефектология*, 5, 8-9.
90. Смирнова, Е. О. (2003). *Детская психология*. Москва: ВЛАДОС.
91. Филичева, Г., Чевелева, Н., Чиркина, Г. (1989). *Основы логопедии*. Москва: Просвещение.
92. Шипицына, Л. М., Защирина, О. В., Воронова, А. П., Нилова, Т. А. (1996). *Азбука общения. Основы коммуникации*. Санкт Петербург: Дидактика Плюс.

Aušra Dargienė

**DEVELOPING AT AN AVERAGE UNEXTENDED CHILDREN'S SPEECH
IN COMMUNICATIVE ASPECT**

The Master's Degree Thesis

Summary

The paper deals with the *theoretical analysis* of the concept of language and communication, its evolution, diagnosis and development of at an average unextended children's verbal skills.

Hypothesis: while applying the recommended system of practical training for development of verbal communication for pre-school children, their need to communicate becomes greater, their understanding of the language becomes more precise, they get used to speak in more grammatically correct sentences, their vocabulary broadens. To prove the hypothesis an educational research was carried out.

A research work was done using diagnostic methods – analysis of language research data, pedagogic observing. Its purpose was to analyze and evaluate the effectualness of prepared practical training while developing communication. *Analysis of contents and statistical data* was carried out with the help of the evaluation of changes in investigated children.

20 pre-school children (6-8 years old) with slowed down evolution and slightly mentally retarded with at an average unextended speech took part in the investigation. 10 of them who attend Plunge pre-school institutions took part in the educational research.

The empirical part deals not only with regularities of at an average unextended pre-school children's (6-8 years old) speech and communication evolution but also with peculiarities of education process and meaning of special practical training while developing children's verbal skills.

Main *conclusion* of the empirical investigation:

1. The investigation showed that the prepared special educational means stimulated (self) educational motivation, helped to acquire new skills, increased confidence in self-powers, wish to independently continue work, stimulated children's cooperation and improved cooperative skills with other children and grown-ups.
2. A very important aspect of developing language is forming of communicative skills: emotional predisposition, stimulation of need to communicate, to exchange information (questions-answers, saying opinions and self-evaluation in group work).

3. By observing it was established that expanding verbal skills helps children to use more different language expression forms, makes their exchange of information, understanding of the speaker, self-distinctness and feelings more qualitative.
4. The educational research proved hypothesis: applying the recommended practical training system to pre-school children with at an average unextended speech for developing their language and communication, their need to communicate increased, their language perception became more precise; the children's language, sentences became more grammatically accurate (used more prepositions, adverbs, made less mistakes in verb and noun forms); their vocabulary broadened.

Keywords: unextended speech, at an average unextended speech, communication, language form, language contents, language function, interaction, impressive language, expressive language, language reception, speaking, questionnaire.

PRIEDAI